

DIE GESKIEDENIS VAN DIE AFRIKANER-OORLAMS-MET SPESIFIEKE
VERWYSING NA DIE LEWE VAN JAGER (CHRISTIAAN) AFRIKANER, 1760-
1822.

deur

PIERRE STOFFBERG

Tesis ingelewer ter gedeeltelike voldoening aan die vereistes
vir die graad van Magister in die Lettere en Wysbegeerte
(Geskiedenis) aan die Universiteit van Stellenbosch

Studieleier : Dr. G. Pool

Januarie 1990

VERKLARING

Ek die ondergetekende verklaar hiermee dat die werk in hierdie tesis vervat, my oorspronklike werk is wat nog nie vantevore in die geheel of gedeeltelik by enige ander Universiteit ter verkryging van 'n graad voorgele is nie.

1990-01-09

Datum

Opsomming

Die doel van hierdie studie was om die geskiedenis van die Afrikaner-familiegroep na te vors en chronologies skriftelik weer te gee. Die geskiedenis van die Afrikaner-Oorlams begin ten tye van Khoikhoi disintegrasie in Wes- en Noordwes-Kaapland en eindig in Suidwes-Afrika/Namibië, waar die Afrikaner-Oorlams hulself as 'n selfstandige Oorlams-Khoikhoi-groep vestig.

Die eerste verwysing na die Afrikaner-familiegroep was in 1761. Toe was die verbrokkeling van die Khoikhoi reeds aan die gang - 'n proses wat aansienlik aangehelp is deur die Kompanjie se beleid van veeruilhandel en die pokke-epidemies van die vroeg agtiende eeu.

Die verlies van hulle vee het die Khoikhoi voor die keuse gestel om óf op die blanke plase te gaan werk óf weg te trek na gebiede buite koloniale beheer. Die Afrikaner-Oorlams was op hierdie stadium slegs enkeles en het verkies om op die plaas van die blanke veeboer Petrus Pienaar, in die Tulbagh- en later in die Calvinia-omgewing as veewagters te gaan werk.

Die Afrikaner-Oorlams was ten tye van Jager Afrikaner, leier van die Afrikaner-Oorlams voor die aanvang van die neëntiende eeu, se geboorte 'n onbeduidende, hoewel selfstandige Khoikhoi-familiegroep. Hulle was reeds redelik gevorderd op die weg van oorlamsheid en hulle bedrewenheid met die geweer en perde, het hulle van die gewone Khoikhoi onderskei. Hulle noue kontak met die blanke nedersetters word weerspieël in die kompanjiestaf wat die V.O.C. aan kaptein Klaas Afrikaner, die vader van Jager Afrikaner, gegee het.

Vanweë hul oorlamsheid is hulle spoedig van hul veewagter-status tot jaggenoot en later kamerade van Pienaar in die kommando-optredes teen die Boesman-veerowers bevorder. As gevolg van hierdie optredes het hul erkenning van die Landdros en Goewerneur ontvang. Terselfdertyd het hulle agtergekom hoe maklik die omliggende Khoikhoi- en Nama-groepe langs die Oranjerivier se vee geroof kon word.

Namate die Afrikaner-Oorlams selfstandiger opgetree het, het hulle in verset gekom teen die baas-kneg-siening van Pienaar. Hierdie krisis het tot die Afrikaner-Oorlams se moord op Pienaar gelei waarna die vlugtende familiegroep hulle in die Oranjerivier-omgewing gaan vestig het. Vanaf hul veilige rivierskuilings het hulle 'n roof en plunder-bestaan teen die inheemse groepe gevoer en hul volgelingsgetalle tot oor 'n honderd vergroot. Die geweer en perd het hulle in 'n onbetwiste magsoeposisie geplaas. Tydens die periode is Jager Afrikaner in 1799 deur goewerneur Charles Somerset voelvry verklaar.

Omstreeks 1803 het Jager Afrikaner sy skuilplek by die Oranjerivier verlaat en hom met sy volgelinge 'n dagreis te perd noord van die rivier by Blydeverwacht gaan vestig. Op sy versoek het die eerste sendelinge, die Albrecht-broers, hulle hier by die Afrikaner-Oorlams aangesluit. Twaalf jaar nadat die Albrechtse hulle sendingwerk onder die Afrikaner-Oorlams begin het, het Jager Afrikaner tot bekering gekom.

Danksy die bemoeienis van eerwaarde Robert Moffat, het Jager Afrikaner volhard in sy bekering. Saam met Moffat het die Afrikaner-leier Kaapstad besoek en het goewerneur Somerset die voelvry-vonnis oor hom ter syde gestel. Daarna het Jager tot sy dood in 1822 by Vredeberg in vrede met sy bure gelewe.

Na Jager Afrikaner se dood het die Afrikaner-Oorlams in twee verdeel. Jager se broers, Hendrik en Jacobus, het saam met hul volgelinge in die nuut bekeerde weë volhard. Sy seun, Jonker, en sy volgelinge het egter teruggekeer tot 'n roof- en plunderbestaan en sou vir die daaropvolgende bykans veertig jaar die geskiedenis van die suidelike en veral die sentrale dele van Suidwes-Afrika/Namibië oorheers.

Indirek het die Afrikaner-Oorlams die geskiedenis van die Noordwes-Kaap ingrypend beïnvloed. Inheemse groepe, wat geen of min kontak met die blanke koloniste gehad het, moes hulself voortdurend verdedig teen die wispelturige Afrikaners wat hul vermoë as bedrewe skuts en perderuiters ten volle

benut het. Om hulself te beskerm het hierdie groepe nuwe
groepsassosiasies, soos die Griekwas, gevorm.

SUMMARY

The purpose of this study was to research the history of the Afrikaner family group and then to document it chronologically. The history of the Afrikaner-Oorlams started during the disintegration period of the Khoikhoi in the West and Northwestern Cape and ended in South West Africa/Namibia, where the Afrikaner-Oorlams settled as an independent Oorlams-Khoikhoi group.

First mention of the Afrikaner family group was made in 1761. At this time the disintegration of the Khoikhoi was already in progress - a process which was considerably aided by the Company's policy of trade in livestock and also the smallpox epidemic of the early eighteenth century.

The loss of their livestock presented the Khoikhoi with two alternatives. They would either have to work on the farms of white farmers or they would have to trek to such regions which did not fall under colonial jurisdiction. At this stage, the Afrikaner-Oorlams group consisted of only a few people and they had chosen the first option. They became herdsmen on the farm of Petrus Pienaar, a white stockfarmer in the Tulbagh district. Later on they moved to the Calvinia district.

When Jager Afrikaner, leader of the Afrikaner-Oorlams before the start of the nineteenth century, was born, this group was an insignificant though independent Khoikhoi family group. At this stage this group's williness and their ability to use fire arms and their competence as horsemen set them apart from the ordinary Khoikhoi. Their close contact with the white settlers was also reflected in the Company staff, presented to Klaas Afrikaner, father of Jager Afrikaner by the Company.

Because of their "oorlamsheid" they progressed from herdsmen to fellow hunters and comrades of Pienaar in commando raids against Bushmen stock thieves. They were commended for their services by the magistrate and also the governor. They also

realised that it was relatively easy to raid the stocks of the Khoikhoi and Nama groups who lived on the banks of the Orange river.

As their prowess and independence increased, the Afrikaner-Oorlams rebelled against the master view held by Pienaar. The Afrikaner-Oorlams subsequently murdered Pienaar and then fled to the Orange River region where they settled. These safe river hide-outs enabled them to conduct a reign of terror and plunder against the indigenous groups living their. Their skill as raiders and marksmen assured them an unchallenged power base. Jager Afrikaner was outlawed by governor Charles Somerset in 1799.

Round about 1803 Jager Afrikaner left his Orange River hide-out and he and his followers settled a day's journey on horseback north of the river at Blydeverwacht. At Jager Afrikaner's request the first missionaries, the brothers Albrecht joint^{ed} the Afrikaner-Oorlams. Jager Afrikaner was converted twelve years after the Albrecht brothers started their missionary work amongst the Afrikaner-Oorlams.

Due to the efforts of the missionary, Robert Moffat, Jager Afrikaner ^{persevered} preserved in his new faith. Jager Afrikaner visited Cape Town. At this stage Governor Somerset rescinded the declaration of outlawery.

At his death the Afrikaner-Oorlams group split in two. His brothers Hendrik and Jacobus and their followers persisted in their new christian way of life. His son Jonker Afrikaner and his followers however returned to a life of plundering and raiding. This group dominated the history of the southern and especially the central areas of South West Africa/Namibia.

Indirectly the Afrikaner-Oorlams had influenced the history of the Northwest Cape profoundly. Indigenous groups who had little or no contact with white settlers had to defend themselves continually against the fickle Afrikaner who were in an excellent position as horsemen and marksmen to

terrorise them. To protect themselves against these marauders these vulnerable groups formed new group associations, like the Griquas.

Aan Sunel

INHOUDSOPGAWEBladsy

Lys van illustrasies

Lys van vernaamste afkortings

VOORWOORD	iv
1. DIE INHEEMSE BEWONERS VAN DIE WES-KAAP	1
2. DIE HERKOMS VAN DIE AFRIKANER-FAMILIEGROEP	19
3. DIE AFRIKANER-OORLAMS TREE IN DIENS BY PETRUS PIENAAR	26
4. DIE AFRIKANER-OORLAMS SE VERBLYF IN DIE HANTAM	40
5. MOORD OP PETRUS PIENAAR	60
6. JAGER AFRIKANER VOER 'N SKRIKBEWIND IN DIE NOORDWES-KAAP EN ORANJERIVIER-GEBOED	70
7. 'N NUWE TUISTE NOORD VAN DIE ORANJERIVIER	95
8. JAGER AFRIKANER VERNIETIG WARMBAD, 1811	115
9. JAGER AFRIKANER KOM FINAAL TOT INKEER	134
10. CHRISTIAAN AFRIKANER EN ROBERT MOFFAT	157
11. DIE LAASTE LEWENSJARE VAN CHRISTIAAN AFRIKANER	168
SLOT	183
BRONNE	185

ILLUSTRASIES EN KAARTEBladsvFIGURE

Samestelling van die Khoikhoi	3A
Pienaar se stamregister	28A

KAARTE

1. Verspreiding van Khoikhoi tydens kontak met blankes (1660-1750)	3A
2. Pienaar se verblyf in Tulbagh-omgewing	27A
3. Die Afrikaner-Oorlams in die Hantam	40A
4. Plaasuitleg op Groot Vlakte	41A
5. Die Van Reenens se ekspedisie na S.W.A.	51A
6. Die Afrikaner-Oorlams-skrikbewind langs die Oranjerivier	71A
7. Die Afrikaner-Oorlams en die sendelinge	100A

FOTO'S

Jager Afrikaner	26A
Kaapkolonie en Namakwaland (c. 1779)	30A
Plaastoneel van Hermanus Engelbrecht in die Kamiesberge	31A
Murasie van opstal op Groot Vlakte, met Groot Torenkop in die agtergrond	41A
Landdros R.J. van der Riet	77A
Goewerneur G. Yonge	82A
Warmbad (c. 1850)	105A
Tulbagh	111A
Pella	132A
J.L. Ebner	141A
Afrikanerskraal in 1840	150A
Robert Moffat	158A

LYS VAN VERNAAMSTE AFKORTINGS

AG	Attorney-General
BO	First British Occupation, 1795-1803
C	Politieke Raad
CCP	Cape Colony Publications
CJ	Court of Justice
CO	Colonial Office
J	Opgaafrulle
RLR	Wildeschutteboeke
S.N.G.K.	Argief van die Sinode van die N.G. Kerk, Kaapstad
1/STB	Landdrosargief van Stellenbosch
UG	Union Government
VC	Verbatim Copies
V1	Suid-Afrikaanse Sendinggenootskap
WOC	Landdrosargief van Worcester
ZL	London Missionary Society

VOORWOORD

Die geskiedenis van die Afrikaner-Oorlams, wat hulle omstreeks 1803 onder leiding van Jager Afrikaner in die suide van Suidwes-Afrika/Namibië gevestig het, bevestig opnuut die noue verbintenis tussen die geskiedenis van die RSA en SWA/Namibië.

Hierdie tesis dek die tydperk 1760 tot 1822 en berus op primêre argivale navorsing. Die vroegste verwysing na die Afrikaner-familiegroep is in 1761 aangeteken. In 1822 het Jager Afrikaner gesterf en het die Afrikaner-familiegroep vanweë onderlinge geskille verdéel.

Daar bestaan nie 'n omvattende, wetenskaplik nagevorsde geskiedskrywing oor die vroeë geskiedenis van die Afrikaner-Oorlams, en spesifiek Jager Afrikaner nie. Bronne soos J. du Bruyn: The Oorlam Afrikaners: from dependence to dominance, c.1760-1823 (Unpublished paper, Unisa, 1981) en R.J. van der Meulen: Schets van het leven van Afrikaner, een Opperhoofd bij de Namaqua's, in Zuid-Afrika (Rotterdam, 1833) is uiteraard oorsigtelik en bevat heelwat leemtes.

Die Afrikaner-Oorlams was een van verskeie Oorlamsgroepe wat gedurende die negentiende eeu 'n belangrike rol in Suidwes-Afrika/Namibië se geskiedenis gespeel het. Hulle aard en kenmerke wat hulle onderskei van die ander bevolkingsgroepe waarmee hulle saamgewoon het, word in Hoofstuk 1 bespreek.

Die aanvangsgeskiedenis van die Afrikaner-familiegroep in die Wes- en Noordwes-Kaap het teen die agtergrond van die uitwaartse beweging van die blanke veeboer en die disintegrasie van die Khoikhoi afgespeel. In die begin van die neëntiende eeu het die Afrikaner-familiegroep hulself in die suide van Suidwes-Afrika/Namibië gevestig. Jager Afrikaner se optrede en ervarings sou 'n belangrike invloed uitoefen op sy seun Jonker Afrikaner wat tot sy dood in 1861 die geskiedenis van Suidwes-Afrika/Namibië oorheers het.

My navorsing was hoofsaaklik gesentreer in die Staatsargiefbewaarplek in Kaapstad. Die meeste inligting is gevind in die argiefreëks van die Landdrosdistrik van Stellenbosch en die afdeling Inkomende Briewe van die Londense Sendinggenootskap, wat op mikrofilm beskikbaar is. Die res van die navorsing is in die Suid-Afrikaanse Biblioteek, die Parlementsbiblioteek, die J.S. Gericke-biblioteek op Stellenbosch en die N.G. Kerk Argief gedoen.

Veldwerk is in die Noordwes-Kaap omgewing gedoen, waar persoonlike onderhoude met afstammelinge van die vermoorde Pienaar gevoer is. Die oorspronklike plaasopstal is ook besoek. In dié verband wil ek graag die volgende persone bedank: Mev. H. Burnett, tans woonagtig in die Strand, dr. en mev. N. Burnett in Calvinia, dr. O. van Schalkwyk op Pofadder en dié personeel by Pella.

Die navorsing oor en skrywe van die geskiedenis van die Afrikaners het verskeie probleme opgelewer. Die eerste sentreer rondom die meningsverskil oor die begrip Khoikhoi. Skrywer is bewus daarvan dat dr. N.S. Nienaber die term "Khoekhoen" voorstaan. Omdat daar nog nie uitsluitel oor die korrekte terminologie bestaan nie, word die algemeen aanvaarde term Khoikhoi gebruik.

Die tweede probleem was die min inligting wat oor die herkoms-geskiedenis van die Afrikaners beskikbaar is. Dit kan gedeeltelik aan die afgesonderdheid van die Noordweste toegeskryf word. Hierdie probleem het dit uiters moeilik gemaak om die gebeurtenisse deurgaans deurlopend aaneen te skakel.

Die benaming Suidwes-Afrika/Namibië word deurgaans in die teks gebruik omdat die tesis voltooi is voordat die gebied in Maart 1990 onafhanklik word. Skrywer is terdeë bewus daarvan dat die gebied na onafhanklikheid as Namibië bekend sal staan.

Aanhalings word deurgaans weergegee in die taal waarin dit oorspronklik gebesig is. In gevalle waar aanhalings egter kom uit bronne wat reeds die teks uit byvoorbeeld die oorspronklike Duits na Engels vertaal het, word die aanhaling nie in Engels nie, maar in Afrikaans weergegee.

Ten slotte wil ek graag my dank betuig teenoor verskeie persone en instansies.

Ek wil graag die personeel van die Kaapse Argiefbewaarplek, die J.S. Gericke-biblioteek en die Parlementsbiblioteek bedank vir die hulp wat hulle tydens my navorsing aan my verleen het.

Geldelike bystand van die Universiteit van Stellenbosch en die Raad vir Geesteswetenskaplike Navorsing ten opsigte van die koste van hierdie navorsing, word hiermee erken. Vir gevolgtrekkings waartoe ek gekom het, aanvaar ek alleen die verantwoordelikheid.

Voorts betuig ek ook my dank aan mev. Elrethe van Rooyen wat die kaarte vir my geteken het.

Ek wil ook my besondere dank betuig teenoor dr. G. Pool, my studieleier, wat die onderwerp aan die hand gedoen het. Sy bekwame leiding, belangstelling en insig word opreg waardeer. Ook aan my mede-eksaminator, prof. D.J. van Zyl, 'n woord van dank.

Ten slotte wil ek my waardering en dank teenoor my eggenote, ouers en skoonouers vir die volgehoue belangstelling en aanmoediging uitspreek.

Bo almal dank ek die Hemelse Vader wat aan my die nodige krag en genade gegee het om hierdie tesis te voltooi.

P. STOFFBERG

Port Elizabeth

Januarie 1990

HOOFSTUK 1

DIE INHEEMSE BEWONERS VAN DIE WES-KAAP

Die Afrikaner-familiegroep se vroeë ontstaansgeskiedenis hang ten nouste saam met die verskil in leefwyse en belangebotsings wat tydens die sewentiende eeu in die Wes-Kaap tussen die blankes, Boesmans (San) en Khoikhoi (Hottentotte) bestaan het. Daarom is dit nodig om kortliks by hierdie volksgroepe stil te staan.

1. DIE BOESMANS

Daar bestaan verskeie teorieë oor die Boesmans se herkoms en hulle posisie as onafhanklike volksgroep. In argivale stukke en ou reisverhale word na hulle verwys as Sonkwas, Obikwas, Bosjesmans en Bossiemans.¹ Daarteenoor spreek die moderne literatuur hulle aan as Boesmans, San en jagter-versamelaars.²

Die begrip "jagter-versamelaar" is 'n meer onlangse begrip wat die Boesmans se besondere leefwyse tipeer. Elphick definieer die Boesman as "brownskilled people who lived for hunting, gathering and robbery and posed a threat to security of pastoralists, both Khoi and European".³ Onder die ander inheemse inwoners, soos die Khoikhoi, was die Boesman as die San bekend. Dié naam het op 'n laer status van afkoms en rykdom gedui. Die Khoikhoi het dus inderdaad op die San

¹ P.L. Scholtz: Die Historiese Ontwikkeling van die Onder-Olifantsrivier, 1660-1902 (Argiefjaarboek vir die Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1966, II, p.12).

² R. Elphick: Kraal and Castle, Khoikhoi and the Founding of White South Africa, p.XXI.

³ R. Elphick: The Khoisan to 1770 (R. Elphick and H. Giliomee (eds.): The Shaping of South African Society, 1652-1820, p.25).

neergesien as hul mindere. Hierteenoor beskou, het die begrip "Boesman", ofte wel mense van die bos, dus 'n minder negatiewe konnotasie as die Khoikhoi-begrip, San.⁴ Gevolglik word met die begrip "Boesman" volstaan.

Teen 1652 het die Boesman, behalwe die Wes-Kaap en die Olifantsrivierberge, ook die gebied bewoon wat vandag bekend is as Noordwes-Kaapland. Hulle is aangetref in die Boesmanland, aan weerskante van die Oranjerivier, in die Roggeveld, in Namakwaland en in die omgewing van die Sakrivier.⁵ Hier het hulle in kleiner groepe rondgetrek en 'n nomadiese bestaan gevoer. Die Boesmans was feitlik permanent aan die rondtrek agter wild en veldkossoorte aan. Vanweë hul leefwyse was hulle in jagterfamilies georganiseer, waarin die familiehoof die stamgesag gevorm het. Elke groep se jaggebied was in 'n ongeskrewe ooreenkoms met sy bure afgebaken en hulle het nie gehuiwer om dit te beskerm nie, soos die trekboere in 1738 in die Noordwes-Kaap sou agterkom.⁶

Die trekboere se stygende behoefte aan weiveld vir hul vee, het veral in die Noordwes-Kaap wrywing tussen die koloniste en die Boesmans veroorsaak. Dié gebied was vir die Boesmans 'n belangrike jagveld wat hulle nie sonder verset sou afstaan nie. Toe die eerste veeboere dus die Noordweste binnetrek, het die Boesmans hul jagvelde met pyl en boog verdedig.⁷ Voor die einde van die eeu was die Afrikaner-Oorlams ten nouste by hierdie tweestryd betrokke.

⁴ L. Marshall: The ! Kung of Nyae Nyae, pp.XXI, 25.

⁵ A.J.C. Erwee: Die Sending van die Nederduitse Gereformeerde Kerk onder die Inboorlingvolke van Noordwes-Kaapland, pp. 9-10.

⁶ P.L. Scholtz: Die Historiese Ontwikkeling van die Onder-Olifantsrivier, 1660-1902 (Argiefjaarboek vir die Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1966, II, pp.12-13).

⁷ P.L. Scholtz: Die Historiese Ontwikkeling van die Onder-Olifantsrivier, 1690-1902 (Argiefjaarboek vir die Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1966, II, p. 13).

2. DIE KHOIKHOI

As voorvaders van die Afrikaner-familiegroep verdien die Khoikhoi besondere aandag. Die blankes het hierdie inheemse groep "Hottentotte" genoem. Die naam is afgelei van die, vir die blanke, ongewone spraakvorme. Onder hulself was hulle bekend as die Khoikhoi. Dit beteken die "ware mense" en weerspieël die meerderwaardige houding wat hulle teenoor die ander volksgroepe aangeslaan het.⁸ Hiervolgens word die inheemse naam ook gebruik.

Die Khoikhoi was, wat hul taal, afkoms, kultuur en ekonomiese aspirasies betref, 'n homogene groep.⁹ Hulle het in klein afsonderlike groepies verspreid langs die westelike en suidelike kusdele gewoon.¹⁰ Die gebied wat deur 'n stam bewoon is, het gewoonlik in die stam se behoeftes ten opsigte van weiding, water, brandhout, veldkos en jagveld voorsien. Die omvang van die stam se gebied was dus in verhouding tot die grootte van sy veekudde, terwyl laasgenoemde weer in verhouding tot die stam se mannekrag en die invloed van sy leiers gestaan het.¹¹

2.1 Die Khoikhoi se verspreiding

Schapera verdeel die Khoikhoi ooreenkomstig hul taal in vier hoofklasse: die Kaapse Khoikhoi, die Oostelike Khoikhoi, die Koranna en die Namakwa. Elkeen van hierdie hoofklasse word weer verdeel in subgroepe.¹²

⁸ R. Elphick: The Khoisan to 1770 (R. Elphick and H. Giliomee (eds.): The Shaping of South African Society, 1652-1820, pp. 4-5).

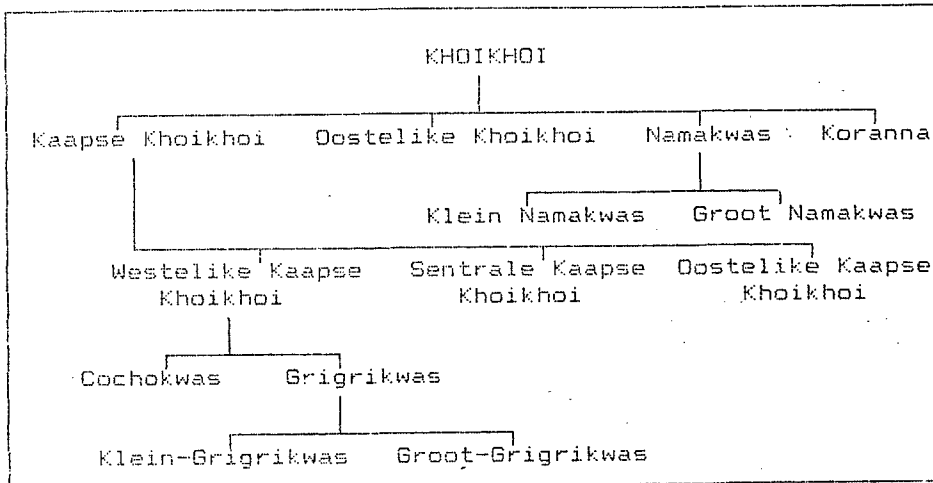
⁹ R. Elphick: Kraal and Castle, Khoikhoi and the Founding of White South Africa, p. XXI.

¹⁰ H.J. le Roux: Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652-1713, pp. 4-5.

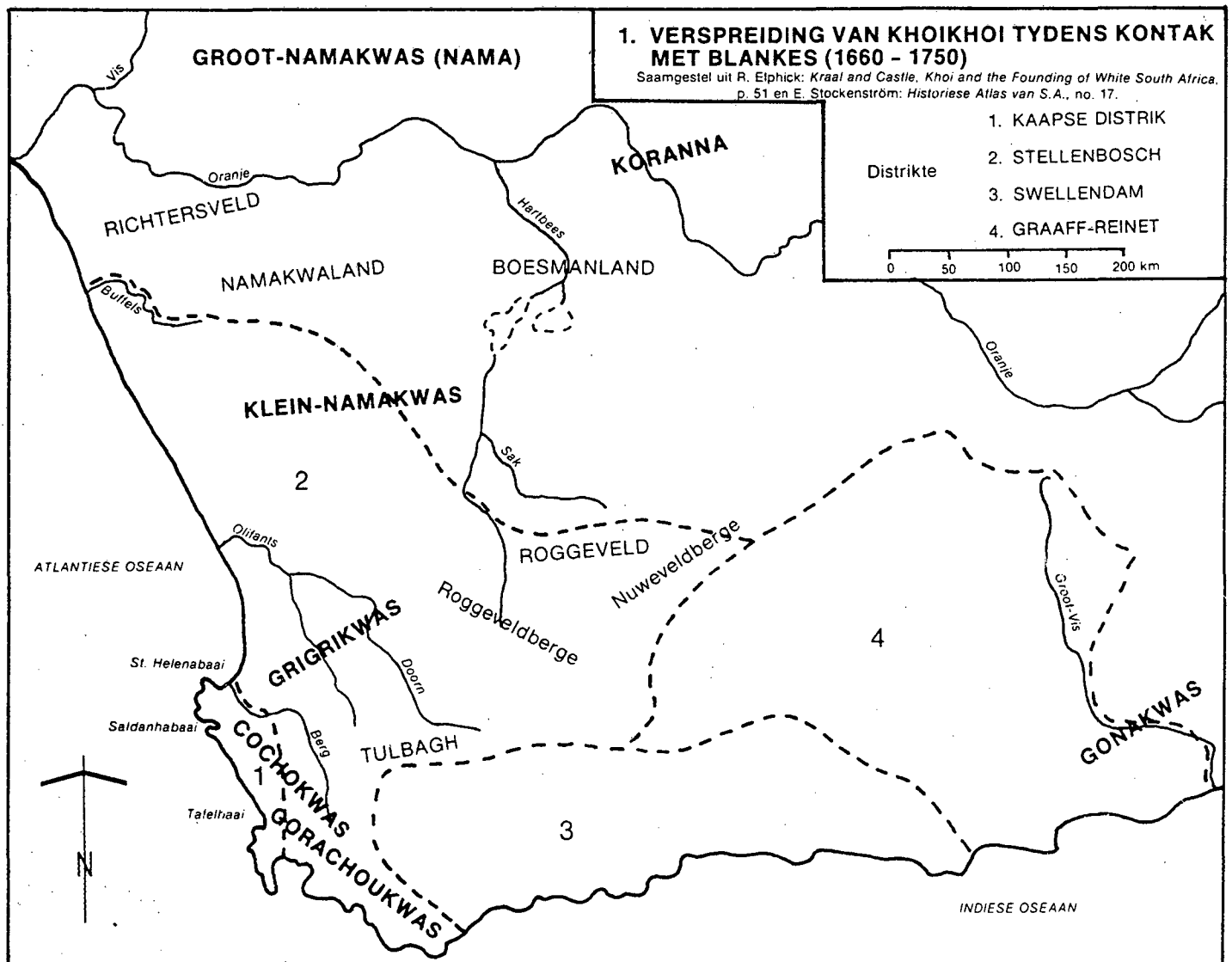
¹¹ D. Sleight: Die Buiteposte van die V.O.C. aan die Grens van die Kaapse Nedersetting, 1652-1707, p.36.

¹² I. Schapera: The Khoisan Peoples of South Africa, Bushmen and Hottentots, p. 45.

SAMESTELLING VAN DIE KHOIKHOI

Saamgestel uit I. Schapera: *The Khoisan Peoples of South Africa. Bushmen and Hottentots*, p.45 en R. Elphick: *Kraal and Castle, Khoikhoi and the founding of White South Africa*, pp.XVI-XVII.

Die Afrikaner-Oorlams het van die Kaapse Khoikhoi afgestam. Dié groep word onderverdeel in die Wes-Kaapse Khoikhoi, die Sentraal-Kaapse Khoikhoi en die Oos-Kaapse Khoikhoi. Eersgenoemde, wat die grootste van die drie subgroepe was, het binne 'n radius van 160 kilometer van die Kaap gewoon.¹³

Twee groepe van die Wes-Kaapse Khoikhoi, die Cochokwas en die Grigrikwas, verdien spesiale aandag met die oog op latere afleidings oor die herkoms van die Afrikaner-Oorlamsgroep. Die Cochokwas is tussen Tafelberg en Saldanhabaai aangetref, terwyl die Grigrikwas verder noord in die omstreke van Saldanhabaai en St. Helenabaai gewoon het. Laasgenoemde was onderverdeel in die Klein-Grigrikwas, tussen Saldanhabaai en die Olifantsrivier, en die Groot-Grigrikwas, ten noorde van die Olifantsrivier.¹⁴

Die Koranna stam oorspronklik van die Kora of Gorachoukwas-stam van die Khoikhoi af, wat voorheen aan die Kaap, digby Tafelberg en Saldanhabaai, gewoon het. Hulle het mettertyd noordwaarts getrek en hulself suid van die Oranjerivier gaan vestig. Die eerste Korannas het, sover bekend, reeds in 1775 oor die Oranjerivier getrek.¹⁵ Namate hulle met die omgewing vertrou geraak het, het al meer Korannas hulle gaan vestig op die eilande in die Oranjerivier bokant die Augrabiëse waterval; verby die Hartbeesrivier op na Upington en af tot by Prieska; en met toenemende digtheid by die samevloeiing van die Oranje- en die Vaalriviere en hoër op teen die Vaal- en die Hartsriviere. Dáár was hulle redelike veilig teen moontlike aanvallers.¹⁶

Die vierde hoofklas, die Namakwas, het die landstreek noord van die Grigrikwas bewoon. Ook hulle is verdeel in die Klein

¹³ R. Elphick: Kraal and Castle, Khoi and the Founding of White South Africa, pp. XVI-XVII.

¹⁴ Ibid., pp.118, 121, 134-136.

¹⁵ G.W. Stow: Native Races of South Africa, pp.237-238, 268-272.

¹⁶ G.S. Nienaber: Khoekhoense Stamname, 'n Voorlopige Verkenning, p.692.

Namakwas, tussen die Olifants- en Oranjeriviere, en die Groot Namakwas, noord van die Oranjerivier. Die Groot Namakwa het mettertyd die benaming Nama verkry en word dan ook so aangespreek.¹⁷ Die Namakwas het baie vee besit en was saam met die res van die Khoikhoi ten nouste betrokke by die ruilhandel in vee met die Verenigde Oos-Indiese Kompanjie (V.O.C.) aan die Kaap.¹⁸

2.2 Kontak met die V.O.C.: Die ontstammingsproses versnel

Die ontstammingsproses van die Khoikhoi was reeds aan die gang toe die eerste blankes hulle aan die Kaap kom vestig het. Daarvan getuig die groot aantal Khoikhoi-groepe wat toe reeds hier bestaan het.¹⁹ Hierdie verbrokkelingsproses onder die Khoikhoi is voortgesit hoofsaaklik vanweë hulle destydse swak stamregerings, hul nomadiese leefwyse, en hul onoordeelkundige ruilhandel in vee.²⁰

Die Kompanjie het die Khoikhoi as 'n vrye volk beskou. Die nedersetting se wetgewing was nie op hulle van toepassing nie en hulle moes hulle eie onderlinge geskille besleg. Diegene wat wou, kon in diens van die Kompanjie en die koloniste tree.²¹

Van die Khoikhoi-groepe het hulself vrywillig aan die Kompanjie se gesag onderwerp. Aan hulle het die V.O.C. 'n kompanjiesstaf, as simbool van gesag, toegeken. So 'n staf het uit 'n rottang met 'n koperkop bestaan, waarop die wapen van die V.O.C. gegraveer was. Elke groep se staf is van

¹⁷ G.S. Nienaber: Khoekhoense Stamname, 'n Voorlopige Verkenning, pp.26,41,80.

¹⁸ R. Elphick: Kraal and Castle, Khoikhoi and the Founding of White South Africa, pp.136-137.

¹⁹ B.A. Liebenberg: Die Kaapse Hottentotte, 1795-1806, p.3.

²⁰ R. Elphick: The Khoisan to 1770 (R. Elphick and H. Giliomee (eds.): The Shaping of South African Society, 1652-1820, pp.5-6).

²¹ H. Giliomee: Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind 1795-1803, p.19.

geslag tot geslag oorgedra en het baie prestige-waarde besit. Trouens, dit was só gesog dat self die verafgeleë Namakwastamme se hoofde die Kaap besoek het om met die V.O.C. vriendskapsverdrae te sluit, en/of te vra om as stamhoof erken te word, ten einde so 'n staf te bekom.²²

Een van die primêre take van die Kompanjiesamptenare was om die verbygaande skepe van vars vleis te voorsien. Omdat die Kompanjie se eie boerdery nie voldoende vleis kon verskaf nie, moes die amptenare van die Khoikhoi vee ruil. Die moontlikheid dat hulle op hierdie wyse hulle vee kon verloor, het vir die Khoikhoi 'n potensiële gevaar ingehou, want hulle sosiale en politieke struktuur was op veebesit gebaseer.²³ Die besit van vee het byvoorbeeld gedien as 'n kriterium om hulle van die Boesman en die veelose Khoikhoi te onderskei. Die aansien en die gesag van die individu of groep is ook gemeet aan die hoeveelheid vee wat hulle besit het.²⁴

Daarbenewens het die Khoikhoi se vee in sy noodsaaklike lewensbehoefte voorsien. Die bees het byvoorbeeld aan sy eienaar melk en vleis verskaf en terselfdertyd as lasdier in sy nomadiese bestaan gedien. Die skaap het benewens vleis ook die karosse gelewer wat die Khoikhoi teen die koue beskerm het. Om vee te kon aanhou, moes die Khoikhoi egter oor genoegsame weiding beskik. Enige faktor wat dus die Khoikhoi se beskikbare weiding en gevolglik die getal vee wat hy kon besit, sou beïnvloed, sou noodwendig ook sy ekonomiese en politieke onafhanklikheid raak.²⁵

²² R. Elphick: Kraal and Castle. Khoikhoi and the Founding of White South Africa, pp.191-192.

²³ R. Elphick: The Khoisan to 1770 (R. Elphick and H. Giliomee (eds.): The Shaping of South African Society, 1652-1820, pp.5,9-10).

²⁴ Ibid., pp.5-7.

²⁵ H.J. le Roux: Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652-1713, pp.192-193.

Die ruil van vee tussen die Kompanjie en die Khoikhoi is dikwels voorgehou as die belangrikste rede waarom die onderskeie Khoikhoi groepe ekonomies en sosiaal verbrokkel het.²⁶ Omdat Jager Afrikaner 'n produk van hierdie verbrokkeling was, is dit nodig om die stelsel van ruilhandel in vee en die effek wat dit op die Khoikhoi gehad het, van nader te beskou.

Die ruilhandel in vee aan die Kaap was veronderstel om te geskied volgens spesifieke regulasies wat deur die Kompanjie neergelê is. Die Kompanjie het byvoorbeeld vir homself die alleenreg op ruilhandel toegeëien. Daardeur wou die regering die kompetisie-element uitskakel, pryse laag hou en verhinder dat die koloniste die Khoikhoi uitbuit.²⁷ Ondanks die regulasies het onwettige privaathandel plaasgevind en voortgeduur, want die uitgestrektheid van die Kolonie se grense en die groeiende bevolking het doeltreffende beheer 'n saak van onmoontlikheid gemaak.²⁸

Aanvanklik het die Khoikhoi ook graag handel gedryf. Hulle kon eenvoudig nie die versoeking weerstaan om hul diere vir handelware, soos veral tabak, koper, krale en alkohol te verruil nie.²⁹ Toe dit egter tot die Khoikhoi deurdring dat hulle vinniger vee afgestaan het as wat hulle deur natuurlike aanwas kon opbou, het hulle gesindheid ten opsigte van ruilhandel verander. Veral diegene wat in die Kaap naby die fort gewoon het, was toenemend onwillig om van hul vee, veral hul beeste, te verhandel.³⁰

²⁶ R. Elphick: Kraal and Castle, Khoikhoi and the Founding of White South Africa, pp.173-174.

²⁷ S.D. Neumark: Economic Influences on the South African Frontier, 1652-1836, pp.94-95.

²⁸ H.J. le Roux: Die Toestand, Verspreiding en Verbrokkeling van die Hottentotstamme in Suid-Afrika, 1652-1713, p.206.

²⁹ Ibid., pp.219-220.

³⁰ M. Legassick: The Griqua, the Sotho-Tswana and the Missionaries, 1780-1840, p.76.

Ondanks die Kompanjie se amptelike beleid om die Khoikhoi as 'n vrye volk te beskou, het die druk op die Khoikhoi se stamstruktuur stelselmatig toegeneem. Tydens die bewind van Simon van der Stel en sy seun Willem Adriaan, was veral die Khoikhoi wat naaste aan die Kaap gewoon het onder groot druk. Simon van der Stel se ampstydperk is byvoorbeeld gekenmerk deur meer nedersettings, intensiewer landbou en 'n groter behoefte aan arbeiders. Terselfdertyd het die koloniste (Vryburgers) aan die Kaap die reg ontvang om vee vir aantelddoeleindes aan te skaf.³¹ Hierdie vee het hulle meestal van die Khoikhoi geruil.

Die verlies van hulle vee en die afname in hulle gesag het baie Khoikhoi-groepe die ekonomiese en politieke basis vir hul bestaan ontnem. Diegene wat so getref is, het op een van twee maniere daarop gereageer: óf hulle het hulle die verliese van hul vee laat welgeval en 'n nuwe bestaans- en leefwyse aanvaar, óf hulle het met die vee wat nog in hul besit was die binneland ingetrek.³²

Die Khoikhoi-groepe - en veral diegene wat hul vee kwyt was - is gou opgeneem in die arbeidsmark, want namate die blanke nedersetting uitgebrei het, het die vraag na arbeiders toegeneem. Die behoefte aan arbeiders was só groot dat die V.O.C. selfs slawe ingevoer het om as arbeiders op die Vryburgers se plase en in die dorpe te werk.³³

Die ontstamde Khoikhoi het meestal vir die Kompanjie en die Vryburgers vee opgepas. In die begin het die Khoikhoi-arbeider sy afhanklikes by die kraal gelos, maar mettertyd het die afhanklikes ook hul intrek op die plaas geneem. Hier het hulle sekuriteit en beskerming teen droogtes, wilde

³¹ P.J. van der Merwe: Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie, 1657-1842, pp.15,20-21.

³² H. Giliomee: Die Kaap tydens die Eerste Britse bewind 1795-1803, p.20.

³³ R. Elphick: The Khoisan to 1770 (R. Elphick and H. Giliomee (eds.): The Shaping of South African Society, 1652-1820, p.17).

diere, drosters en vyandige Khoikhoi-Boesmangroepe geniet en is hulle vir hul dienste met tabak, alkohol en kos vergoed. Sommige het ook lammers en kalwers as vergoeding ontvang en is so in staat gestel om weer hulle eie veekuddes op te bou.³⁴

Die verblyf op die Vryburgers se plase het egter die nadeel ingehou dat die Khoikhoi nie vanuit eie geledere weer tot 'n onafhanklike Khoikhoi-groep kon ontwikkel nie. Die leiers-element onder die Khoikhoi, wat moontlik weer genoeg vee en volgelinge rondom hom kon vergader, is deur die groeiende vraag na Khoikhoi-arbeid in die koloniale ekonomie opgeslurp.³⁵

Talle van die ontstamde en verarmde Khoikhoi het die droër binneland ingevlug op soek na beter lewensomstandighede. Daar het hulle verder versprei omdat hulle noodwendig moes gaan woon waar water en weiveld beskikbaar was. Sommige het in klein groepies bymekaar gebly, terwyl ander die Boesman se leefwyse van jagter-versamelaar aangeneem het.³⁶ Hulle was die sogenaamde Khoi-jagters.³⁷

Onderlinge aanvalle tussen die verskillende Khoikhoi-groepe het dikwels voorgekom. Die Namakwas en Grigrikwas het byvoorbeeld gereeld die meer suidelike Khoikhoi aangeval en beroof. Veral die armer Khoikhoi het by elke moontlike geleentheid die meer welvarende groepe se vee gesteel. Dit het die Wes-Kaapse stamme nog meer verarm en die binneland

³⁴ R. Elphick: Kraal and Castle. Khoikhoi and the Founding of White South Africa, pp.176,179-180.

³⁵ R. Elphick: The Khoisan to 1770 (R. Elphick and H. Giliomee (eds.): The Shaping of South African Society, 1652-1820, pp.19-21.

³⁶ Ibid., pp.23-24.

³⁷ R. Elphick: Kraal and Castle. Khoikhoi and the Founding of White South Africa, pp.39-40.

onveilig gemaak vir handelsekspedisies.³⁸

Namate die Khoikhoi met hul vee dieper die binneland in getrek het, moes die Kompanjie steeds meer handelsekspedisies agterna stuur om vee te bekom.³⁹ Dit was nie die eerste ekspedisies na die binneland nie. Reeds in die begin van die Kompanjiesbewind is verskeie ekspedisies na die Noordweste onderneem om die sogenaamde Monomotapa-skat te ontdek. Volgens gerugte was Monomotapa 'n stad vol goud en ander skatte. Hierdie stad is nooit gevind nie, maar in die soeke daarna is waardevolle inligting in verband met die binneland, die inheemse bewoners en veeruil-moontlikhede verkry. Die gebied vanaf die Kaap tot by die Kamiesberg het op dié wyse bekend geraak.⁴⁰

2.3 Die nuwe veeruilbeleid en leningsplaasstelsel skep probleme

Die groter wordende afstande na die verafgeleë Khoikhoi-groepe en die gevolglike hoër koste van die veeruilekspedisies het die Kompanjie genoodsaak om sy veeruilbeleid te wysig.⁴¹ In Februarie 1700 is die veeruilverbod afgeskaf en die koloniste toegelaat om direk met die Khoikhoi handel te dryf. Die onmiddellike gevolg hiervan was dat die koloniste se veekuddes toegeneem het, maar die Khoikhoi s'n verminder het.⁴²

³⁸ P.L. Scholtz: Die Historiese Ontwikkeling van die Onder-Olifantsrivier, 1660-1902 (Argiefjaarboek vir die Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1966, II, pp.41-42).

³⁹ P.J. van der Merwe: Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie, 1657-1842, p.21.

⁴⁰ P.L. Scholtz: Die Historiese Ontwikkeling van die Onder-Olifantsrivier, 1660-1902 (Argiefjaarboek vir die Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1966, II, pp.16-17,28,45).

⁴¹ R. Elphick: Kraal and Castle. Khoikhoi and the Founding of White South Africa, p.154.

⁴² Ibid., p.224.

Die koloniste moes noodwendig méér weivelde vir hul vee seek. Dit het onvermydelik tot gebiedsuitbreiding gelei. Toe die trekboere in 1700 die Land van Waveren beset, is nog groter druk op die besittings en bewegingsvryheid van die Khoikhoi geplaas.⁴³

Faktore soos droogtes en die behoefte aan somerweiding het die vraag na weiding versterk. Die veeboer moes sêlf buite die koloniale grense na geskikte weiding begin seek. Dit het die Kompanjie genoodsaak om sy beleid aan te pas en wel op so 'n wyse dat dit die uitbreidingsproses verhaas het.⁴⁴

Alreeds in omstreeks 1670 het die Kompanjie 'n aantal plekke in die binneland gekies, waar sy vee kon wei. Toe die koloniste op dieselfde voorregte aandring, is die eerste weilisensies in 1679 aan hulle uitgereik. Met so 'n lisensie kon die kolonis sy vee buite die kolonie se grense laat wei. Baie veeboere wat nie eiendomsgrond besit het nie, het met behulp van tydelike weilisensies geboer. Namate weilisensies die basis geword het waarop die ekstensiewe veeboerdery berus het, het daar meer permanentheid in die gebruik van veeposte gekom. Baie van die veeboere het toe hul vee op die veeposte laat bly. Dit het weer daartoe gelei dat permanente of semi-permanente huise, krale en hokke langs die standhoudende waterstrome en fonteine opgerig is.⁴⁵

Die ekstensiewe veeboer was nie bereid om soos die nomadiese Khoikhoi te boer nie. Elke veeboer wou sy eie weiveld hê. Dit het tot die instelling van die leningsplaasstelsel gelei,⁴⁶ waarvolgens 'n veeboer tydelik die alleenreg op 'n

⁴³ R. Elphick: Kraal and Castle, Khoikhoi and the Founding of White South Africa, p.225.

⁴⁴ P.J. van der Merwe: Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie, 1657-1842, pp.29-30,44,49.

⁴⁵ Ibid., pp.29-30,33,71-72.

⁴⁶ Ibid., pp.76-77.

stuk weiveld gekry het. In die praktyk het dit beteken dat elke leningsplaaseienaar 'n stuk grond verkry het, wat van sy opstal af 'n halfuur te voet in alle rigtings gestrek het. Die eienaar moes jaarliks 24 riksdaalders ⁴⁷ betaal om sy weilisensie te behou.⁴⁸ Slegs die beste weiveld is bewoon. Omrede hierdie plase, kragtens regulasie, nie onderverdeel kon word nie,⁴⁹ het die leningsplaasstelsel veroorsaak dat die veeboere hulle al dieper die binneland in gevestig het.⁵⁰

Hierdie permanente indringing, in wat die Khoikhoi beskou het as sy weidingsgebied, het toenemend groter druk op die Khoikhoi se stamlewe uitgeoefen. Sommige Khoikhoi-groepe het hulle teen die uitbreiding verset en reeds teen 1701 is van die veeboere se plase en veeposte in die Land van Waveren aangeval. Die ander Khoikhoi het voor die veeboer gewyk en dieper die binneland in getrek.⁵¹

Die pokke-epidemie wat in 1713 aan die Kaap uitgebreek het, het verhinder dat die Khoikhoi hulle op groot skaal georganiseer teen die veeboere kon verset. Vanweë hulle swak immuniteit het slegs een uit elke tien Khoikhoi die epidemie oorleef. Diegene wat die binneland in getrek het om die pokke vry te spring, het slegs die epidemie versprei.⁵² Na die epidemie uitgewoed was, het daar orals op die buitewyke

⁴⁷ C.F.J. Muller (red.): Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis, p.597.

⁴⁸ D.W. Kruger, et al: Geskiedenis van Suid-Afrika, pp.89-90.

⁴⁹ P.J. van der Merwe: Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie, 1657-1842, pp.80-81,125.

⁵⁰ Ibid., pp.76-77.

⁵¹ R. Elphick: Kraal and Castle, Khoikhoi and the Founding of White South Africa, pp.224-225.

⁵² Ibid., pp.229,232-233.

van die koloniale grense klein versnipperde Khoikhoi-groepies rondgedwaal.⁵³

Die beskikbaarheid van water en voldoende weiding en, veral aan die begin, die topografie van die land, het bepaal dat die eerste blanke veeboere hoofsaaklik in 'n noordwestelike rigting getrek het.⁵⁴

In 1712 het die voorste veeboere hulle alreeds by Piketberg gevestig. Teen 1725 is die Piekenierskloof oorgesteek en het die eerste veeboere hulle in die Olifantsriviervallei gevestig. Vyf jaar later was die mees noordelike plaas naby die samevloeiing van die Olifants- en Doornriviere.⁵⁵

Hierna het die waterlose en onherbergsame Hardeveld en Knersvlakte verder na die noorde die trekbeweging ietwat vertraag en van rigting laat verander. Die veeboere het toe 'n nuwe roete noordoos oor die Bokkeveldberge begin volg. Uit die Bokkeveld het hulle deur die Groot Karoo getrek en hulle langs die hange van die Roggeveldberge en Nuweveldberge gevestig. In 1750 is die plaas Akkerendam - die teenswoordige Calvinia - op ordonnansie verleen. Noordwaarts is die Kamiesberge in 1760 bereik.⁵⁶

Die eerste geïsoleerde botsings tussen die blanke veeboere en die Boesmans het reeds in 1701 in die Land van Waveren plaasgevind. Namate daar dieper die binneland in beweeg is, het die wrywing tussen die twee volksgroepe toegeneem. Die Groot-Karoo byvoorbeeld was Boesmangebied. Nadat die Boesmans aanvanklik gewyk het voor die trekboer, het hulle hul woongebiede begin beskerm. In 1754 is die veeboere

⁵³ R. Elphick: The Khoisan to 1770 (R. Elphick and H. Giliomee (eds.) The Shaping of South African Society, 1652-1820, p.22).

⁵⁴ L. Guelke: The White Settlers, 1652-1780 (R. Elphick and H. Giliomee (eds.): The Shaping of South African Society, 1652-1820, pp.58-59).

⁵⁵ P.J. van der Merwe: Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie, 1657-1842, p.134.

⁵⁶ Ibid., pp.134-135, 138-139.

byvoorbeeld oor 'n wye front aangeval. Die veeboer moes nou kies: veg vir die behoud en veiligheid van sy nuutverkrygte grond, of verlaat sy plaas en wyk uit na veiliger gebiede.⁵⁷

Aanvanklik het die Kompanjie die amptenare en die koloniste beskerm. Mettertyd is die verdediging in 'n groter mate aan die burgers self oorgelaat en moes hulle hul eie kommando's organiseer om hul gesteelde vee te gaan terughaal en/of die diewe te straf. Hierdie kommando's was onder die direkte bevel van die veldwagmeester van die wyk. Na 'n kommando se taak afgehandel was, is dit ontbind en het die burgers na hul plase teruggekeer. Die eerste burgerkommando teen die Boesmans het in 1715 uitgetrek en na 1739 was kommando-diens vir alle burgers verpligtend. Die amp van veldwagmeester is toe in die distrik ingestel om onder andere die plaaslike kommando te organiseer. Die Kompanjie het darem nog die nodige ammunisie voorsien. 'n Interessante verskynsel was die groot aantal Khoikhoi-afhanklikes wat saam met die kommando's teen die Boesmans uitgetrek het.⁵⁸

Teen die middel van die agtiende eeu het die Khoikhoi hulle in 'n bejammerenswaardige toestand bevind. Die verbrokkelde familie-groepe het in armoede en in vrees vir die Boesmans gelewe. Sommige het, soos die Boesmans, van jag en roof gelewe. Ander kleiner Khoikhoi-groepies het by die veeboere heenkome gevind. Hier het hulle mettertyd so 'n vertrouenswaardige posisie verwerf dat sommige veeboere selfs hulle besittings aan hul Khoikhoi-werkers se toesig toevertrou het.⁵⁹

⁵⁷ R. Elphick: *The Khoisan to 1770* (R. Elphick and H. Giliomee (eds.): The Shaping of South African Society, 1652-1820, pp.25-26.

⁵⁸ P.J. van der Merwe: Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek, 1770-1842, pp.15,22,25,27.

⁵⁹ R. Elphick: *The Khoisan to 1770* (R. Elphick and H. Giliomee (eds.): The Shaping of South African Society, 1652-1820, pp.24-27.

Khoikhoi-groepe wat nie verbrokkel het nie, was die Nama en die Gonakwas. Die Nama het reeds in 1720 die Olifantsriviervallei verlaat en na die Oranjerivier uitgewyk waar die Afrikaner-Oorlams met hulle kontak sou maak. Die Gona was deel van die Oostelike Khoikhoi wat later in die Xhosa-gemeenskap opgeneem is.⁸⁰

2.4 Bloedvermenging

Die Khoikhoi het tydens sy bestaan met talle volksgroepe in kontak gekom. Een van dié groepe was die Boesmans. Ofskoon die Khoikhoi op die Boesman neergesien het, is die ontstamde Boesman tog opgeneem in Khoikhoi-geledere, waar hy as soldaat en/of veewagter diens verrig het. Mettertyd het bloedvermenging tussen die twee groepe voorgekom. Die kinders wat uit sulke verhoudings gebore is, is in die Khoikhoi-leefwyse opgevoed.⁸¹

Bloedvermenging tussen die Khoikhoi en die slawegemeenskap aan die Kaap was eweneens onvermydelik. Aanvanklik het die slawe 'n meerderwaardige houding teenoor die Khoikhoi gehad, maar hierdie gesindheid het mettertyd verander, veral onder die slawe wat gedros het. Hierdie drosterslawe, wat aanvanklik die Khoikhoi-gemeenskappe beroof het, moes later noodgedwonge self heencome by die Khoikhoi soek sodat hulle hulle teen hul vyande kon verdedig. Op die vryburgerplase was die twee groepe uit die staanspoor op mekaar aangewese. Die veeboer het hulle dikwels as een groep beskou.⁸²

Mettertyd het bloedvermenging tussen die Khoikhoi, blanke knegte, voortvlugtendes, drostermatrose en soldate

⁸⁰ M. Legassick: *The Griqua, the Sotho-Tswana and the Missionaries, 1780-1840*, p.107; H. Giliomee: *The Eastern Frontier, 1770-1812* (R. Elphick and H. Giliomee (eds.): The Shaping of South African Society, 1652-1820, p.293).

⁸¹ R. Elphick: Kraal and Castle. Khoikhoi and the Founding of White South Africa, pp.34-37.

⁸² R. Elphick: *The Khoisan to 1770* (R. Elphick and H. Giliomee (eds.): The Shaping of South African Society, 1652-1820, pp.29-32).

plaasgevind. Dit het aan die Kaap, maar ook veral dieper die binneland in, tot so ver as die Noordweste, voorgekom.⁶³ Uit hierdie onderlinge verhoudings tussen die slawe, blankes en Khoikhoi is 'n nuwe geslag, die Baster, gebore.⁶⁴

Vanweë die noordwaartse beweging van die trekboer en die aanvraag na meer weidingsgebiede, het die posisie vir die Baster in die meer gevestigde dele van die kolonie onhoudbaar geword. Hulle het gevolglik na die dunner bevolkte dele, soos Namakwaland, uitgewyk. Sommige het hulle in die omgewing van die Kamiesberg gevestig waar hulle saam met die Namas, Boesmans en ook blanke veeboere soos Herman Engelbrecht, Jantz, Coetzee, Van den Heever en Van der Westhuizen gewoon het. Daarvandaan het die eerste Basters omstreeks 1780 saam met van die blankes noordwaarts na die Oranjerivier getrek waar hulle kon jag, handeldryf en veeruil. Plekke wat dus eers as tydelike weidingsgebied gebruik is, het op die wyse permanente woonareas geraak.⁶⁵

Een van die prominente Bastergroepe in die noordwestelike deel van die kolonie was die Kok-familie. Omrede die Khoikhoi-voorkoms by hulle oorheers het, het hulle hulself as Griekwas getipeer. Die Griekwas se naam is van die oorspronklike Khoikhoi-stam, die Grigrikwas afgelei. Hulle leier Adam Kok, het oorspronklik in die omgewing van Piketberg die plaas Stinkfontein besit, waar verskeie groepe Basters by hom aangesluit het. In 1771 het Kok-hulle na die Kamiesberg verhuis waar sy getal volgelingen steeds toegeneem het. Die Koks het in vrede met die Kompanjie geleef en as simbool van hulle onderdaanskap ook 'n kapteinstaf van die V.O.C. ontvang. Ofskoon die Kok-familie besonder ryk was aan

⁶³ J.A. Heese: *Onderwys in Namakwaland, 1750-1940*, p.82; R. Elphick and R. Shell: *Intergroup Relations: Khoikhoi, Settlers, Slaves and Free Blacks, 1652-1795* (R. Elphick and H. Giliomee (eds.): The Shaping of South African Society, 1652-1820, p.133).

⁶⁴ M. Legassick: *The Griqua, the Sotho-Tswana and the Missionaries, 1780-1840*, p.105.

⁶⁵ *Ibid.*, pp.108,117-118,120.

vee, was Adam 'n avontuurlustige persoon wat verskeie jagtogte na die Oranjerivier onderneem het. Die wêreld het hom só geval dat hy op 'n gevorderde ouderdom besluit het om met 'n getal volgelinge die Kamiesberg te verlaat en digby die Oranjerivier te gaan woon.⁶⁶

In 1775 het Adam Kok sy kapteinstaf aan sy seun, Cornelius, oorhandig.⁶⁷ Cornelius is in 1746 op Stinkfontein gebore. Hy was ook lief om te jag en het tussen 1785 en 1790 gereeld noord van die Oranjerivier in die rigting van die Kurumanrivier gejag.⁶⁸

'n Ander Baster-familie met wie die Afrikaner-Oorlams later te doen sou kry, was die Barendse. Ook hulle het saam met hul aanhangers 'n belangrike invloed op die gebeure in die Oranjerivier-gebied uitgeoefen.⁶⁹ Klaas Barendse het in onderskeidelik 1760 en 1761 vir Jacobus Coetsé en Hendrik Hop op hul reise na Suidwes-Afrika vergesel.⁷⁰ Die Barendse het dus, soos die Kok-familie, die gebied onmiddellik noord van die Oranjerivier goed geken.

'n Laaste groep waarop die aandag gevestig moet word, is die Oorlams. Hulle naam is afgelei van die Maleise woord, "Orang Lami" wat "ou ervare mense" ofte wel "slim en behendig" beteken.⁷¹ Die Oorlamsgroepe het van die Khoikhoi gestam,

⁶⁶ UG 41-1926, Report of the Rehoboth Commission, pp.18-19.

⁶⁷ G.W. Stow: The Native Races of South Africa, pp.322-323.

⁶⁸ G.M. Theal: History and Ethnography of Africa South of the Zambezi, III, 1795-1800, pp.353-354.

⁶⁹ M. Legassick: The Northern Frontier to 1820 (R. Elphick and H. Giliomee (eds.): The Shaping of South African Society, 1652-1820, pp.257-258).

⁷⁰ M. Legassick: The Griqua, the Sotho-Tswana and the Missionaries, 1780-1840, pp.112-113.

⁷¹ A. Kienetz: The Key Role of the Orlam Migrations in the Europeanization of South West Africa (International Journal of African Historical Studies, 10, 1977, p.554).

maar het wel 'n mate van bloedvermenging met die slawe en Boesmans ondergaan.⁷² Vanweë hul kontak met die blanke, het hulle Kaap-Hollands gepraat, Europese klere gedra, sekere ambagte aangeleer, en kon hulle perd ry en 'n geweer hanteer.⁷³ Dit het aan hulle 'n gevoel van meerderwaardigheid bo die gewone Khoikhoi verskaf.

Die Oorlams verskil wesenlik min van die Basters. Albei groepe het 'n hoër beskawingspeil gehandhaaf. Die grondliggende onderskeid tussen die twee groepe is dat die Baster êrens langs die lyn die bloed van 'n blanke in sy are gekry het en hom gevolglik meer tot die blanke aangetrokke gevoel het en tot 'n groot mate soos die blanke probeer leef het.⁷⁴ Jager Afrikaner het ook tot die Oorlams behoort.

⁷² M. Legassick: *The Griqua, the Sotho-Tswana and the Missionaries, 1780-1840*, p.98; G.S. Nienaber: Khoekhoense Stamname, 'n Voorlopige Verkenning, p.802.

⁷³ M. Legassick: *The Griqua, the Sotho-Tswana and the Missionaries, 1780-1840*, p.98.

⁷⁴ G.S. Nienaber: Khoekhoense Stamname, 'n Voorlopige Verkenning, pp.23,25.

HOOFSTUK 2

DIE HERKOMS VAN DIE AFRIKANER-FAMILIEGROEP

Die Afrikaner-Oorlams was oorspronklik lid van 'n Khoikhoi-groep, oor wie se naam vandag nog onsekerheid bestaan. Toe die Afrikaner-Oorlams na Suidwes-Afrika gemigreer het, is hulle as 'n Oorlamsgroep geklassifiseer, met 'n eie Nama-naam, nl. //Aixa-/Ain. Dit beteken "kwaai stam" of "manne met die bose vuur" en dui op die besit van vuurwapens waarmee hulle gesag kon afdwing.¹ Te oordeel aan die plunder- en moordveldtogte wat deur Jager, en later sy seun Jonker, gevoer is, was dié naam heel gepas.

Meer lig kan op die Afrikaner-Oorlams se afkoms gewerp word as ons kyk na die gebied wat die Afrikaner-Oorlams as hul bakermat beskou het. Volgens hulle, het hulle uit die gebied van die Winterberge, d.w.s. die omgewing van Piketberg en Land van Waveren gekom. Hier het hulle gejag, hul vee laat wei en tot voor die blankes se koms 'n rustige bestaan gevoer.²

Volgens eerwaarde Vedder van die Rynse Sendinggenootskap, bestaan die moontlikheid dat die Afrikaner-Oorlams van die Grigrikwastam afgestam het.³ Die Grigrikwastam het aanvanklik in die omgewing van St. Helenabaai gewoon, waar hulle teen die begin van die agtiende eeu reeds byna

¹ G.S. Nienaber: Khoekhoense Stamname, 'n Voorlopige Verkenning, pp.101-102.

² R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.73.

³ H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, p.212.

heeltemal verarm het.⁴ Die oorblyfsels van dié stam het hulle toe vermoedelik saam met 'n groepie Basters in die omgewing van Piketberg gaan vestig.⁵ Hoewel die ooreenkomste in die woongebiede van die Afrikaner-Oorlams en die Grigrikwas Vedder se vermoede ondersteun, bevestig dit sy teorie nog nie bo alle twyfel nie. Die moontlikheid bestaan nog steeds dat die Afrikaner-Oorlams tot 'n ontstamde Khoikhoi-groep uit die geledere van die Gorachoukwas uit die Skiereiland kon behoort het, want teen 1705 was daar reeds klein ontstamde Khoikhoi-groepies in die Land van Waveren. Die Afrikaner-Oorlams kon dus één van hierdie groepies of 'n samevoeging van verskeie gewees het.⁶

Robert Moffat, 'n sendeling van die Londense Sendinggenootskap wat vanaf 1817 tot 1819 by die Afrikaner-Oorlams woonagtig was, het beweer dat die Afrikaner-Oorlams die regerende familie was binne 'n Khoikhoi-groep, wat bekend was as die Jagters of Jagers. Hulle Khoikhoi-naam is onbekend.⁷ Die naam "Jagers" kan verklaar word aan die hand van die groep se leefwyse. Hulle was jagters, wat later ook dikwels saam met die blankes op jagtogte gegaan het. Omdat hulle van jag en veeboerdery geleef het, het daar 'n losse stamverband tussen hulle bestaan.⁸

Daar bestaan ook verskeie ander verklarings vir die ontstaan van die Afrikaner-Oorlams se groepsnaam. Een is dat dié naam in gebruik gekom het nadat die familiegroep hulle by die

⁴ P.L. Scholtz: Die Historiese Ontwikkeling van die Onder-Olifantsrivier, 1660-1902 (Argiefjaarboek vir die Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1966, II, p.15).

⁵ P.L. Scholtz: Die Historiese Ontwikkeling van die Onder-Olifantsrivier, 1660-1902 (Argiefjaarboek vir die Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1966, II, p.44).

⁶ R. Elphick: Kraal and Castle, Khoikhoi and the Founding of White South Africa, pp.229-230.

⁷ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.73.

⁸ H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, p.212.

blankes gevestig het.⁹ Die talle probleme wat die koloniste destyds ondervind het om die Khoikhoi-name uit te spreek, sou hulle toe gemotiveer het om die groep te herdoop tot die "Afrikaners".¹⁰ Dit is egter 'n feit dat nog voordat die Afrikaner-Oorlams hulle by die blankes gaan vestig het, die Afrikaner-naam reeds gegee is aan die kinders wat uit die verhoudings tussen slawe en Khoikhoi of blankes gebore is. Dit is gedoen om hulle te onderskei van die slawe wat uit Madagaskar, Mosambiek en die Ooste afkomstig was.¹¹ Die simplistiese afleiding dat Jager Afrikaner in navolging van Scipio Africanus van ouds die Africaner-naam vir homself toegeëien het, is onwaarskynlik.¹² Die Afrikaner-naam was reeds in gebruik voordat Jager kaptein van die groep geword het.¹³

Dis interessant dat Robert Moffat soms na Jager Afrikaner se familie verwys het as Afrikaner-Oorlams of Jagers.¹⁴ In sommige van sy persoonlike briewe het Moffat byvoorbeeld na twee broers van Jager Afrikaner verwys as Titus en Jakobus Jager.¹⁵ By geleenthede het hy Titus egter ook as Titus

⁹ W. Bedrow: Afrikas Herrscher und Volkshelden, p.114.

¹⁰ H. Vedder: The Nama (C.H.L. Hahn, H. Vedder and L. Fourie: The Native Tribes of South West Africa, pp.117-118).

¹¹ W. Bird: State of the Cape in 1822, pp.73-74.

¹² W. Bedrow: Afrikas Herrscher und Volkshelden, p.114.

¹³ VC 598A Journaal van de Vierde Reyse van Captein R.J. Gordon in het Zuidelyke Gedeelte van Africa, p.151.

¹⁴ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.73.

¹⁵ ZL 1/3/7 Letters Received from South Africa: R. Moffat - Directors of L.M.S., 7/4/D, 22.6.1818, (n.p.) and R. Moffat - Directors of L.M.S., 8/1/A, 16.4.1819, (n.p.).

Afrikaner aangespreek.¹⁶ Altwee name, Jager en Afrikaner, was dus klaarblyklik in gebruik. Die moontlikheid bestaan egter ook dat die naam Jager ná die persoon se noemnaam, gebruik is om spesifiek aan te dui dat die betrokke persoon 'n volgeling van Jager was.

Daar is dikwels na die Afrikaner-Oorlams as baster-Khoikhoi verwys.¹⁷ 'n Broer van Jager, Dawid Afrikaner, het in 1844 gesê dat hy aan moederskant van Boesman-afkoms was.¹⁸ Dis moontlik, want terwyl die Afrikaner-Oorlams in die Tulbagh-omgewing gewoon het, het hulle 'n redelike mate van ontstamming en bloedvermenging ondergaan.¹⁹

Weens 'n gebrek aan beskikbare inligting is dit 'n onbegonne taak om die vroeë stamregister van die Afrikaner-groep vas te stel. Die vroegste verwysing na die Afrikaner-Oorlams is in 'n dokument van 1761. Daarin verstrek Adam Kok interessante gegewens omtrent die toestande waaronder hulle destyds geleef het.²⁰

Weens hul armoede het talle Khoikhoi as arbeiders op die koloniste se plase gewerk. Diegene van hulle wat 'n sekere graad van oorlamsheid bereik het, is as toesighouers oor die ander aangestel. Adam Kok was so 'n toesighouer. Hy is byvoorbeeld reeds toegelaat om 'n vuurwapen te hanteer, terwyl die ander Khoikhoi hulle nog met pyl en boog, knopkierie en assegai moes verdedig.²¹

¹⁶ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.106.

¹⁷ G. Thompson: Travels and Adventures in Southern Africa, p.290; P. Borchers: Bladen uit de Memoirs van Petrus Borchardus Borchers, p.81.

¹⁸ B. Ridsdale: Scenes and Adventures in Great Namaqualand, p.100.

¹⁹ G.W. Stow: The Native Races of South Africa, p.327.

²⁰ C 378 Attestation: Verklaring deur Adam Kok, 12.1.1761, pp.5-15.

²¹ Ibid., pp.5,9-10.

Volgens Kok moes hy toesig hou oor 'n veepos van ene Nicolaas Laubser. Saam met Kok op die pos was Kaptein Klaas en sy groepie Khoi-volgelinge, insluitende Oude Ram en sy seun Afrikaner (nie Jager Afrikaner nie). Kaptein Klaas was in besit van 'n kapteinsrottang, wat aan hom 'n sekere mate van gesag onder die Khoikhoi verskaf het. Bowendien het die Kompanjie vir hom en sy volgelinge as 'n onafhanklike Khoikhoi-groep beskou.²²

Toe Afrikaner nie Laubser se vee behoorlik oppas nie en Kok hom daarvoor aanspreek, het 'n rusie tussen Kok en Afrikaner ontstaan. Volgens Kok was Afrikaner ongehoorsaam en vol boosheid.²³ Kaptein Klaas het hom nietemin dadelik aan Afrikaner-hulle se kant geskaar. Die groepie het Kok toe aangerand en gevlug.²⁴

Kaptein Klaas het tevergeefs by die ander Khoikhoi-groepe hulp gaan soek en is gou saam met Oude Ram en Afrikaner deur Laubser gevang. Afrikaner en Kaptein Klaas het egter daarin geslaag om te ontsnap en die binneland ingevlug. Laubser en die veldkorporaal vir die Bokkeveld, ene Koekemoer, het gevrees dat die twee vlugteling die Boesmans tot opstand kon aanhits.²⁵ Voordat dit egter kon gebeur, is altwee voortvlugtendes gevang. Oude Ram en Afrikaner is na Robbeneiland verban,²⁶ waar Afrikaner op 25 Junie 1777 oorlede is.²⁷ Ook Adam Kok moes die Bokkeveld verlaat.

²² C 378 Attestation: Verklaring deur Adam Kok, 12.1.1761, p.8.

²³ Ibid., pp.6,11.

²⁴ Ibid., pp.6-13.

²⁵ C 504 Inkomende Briewe: A. van Schoor - R. Tulbagh, 4.9.1761, pp.213-216; C 378 Attestation: Verklaring deur Adam Kok, 12.1.1761, pp.13-15.

²⁶ C 504 Inkomende Briewe: A. van Schoor - R. Tulbagh, 4.9.1761, pp.215-216; CJ 3189 Diverse Stukke: Lyste der ten Robben Eyland Gecondemneerde Personen, 15.12.1761, p.28.

²⁷ CJ 3189 Diverse Stukke: Lyste der ten Robben Eyland Gecondemneerde Personen, 15.12.1761, p.174.

Hierdeur het Van Schoor, die landdros van Stellenbosch, probeer om die rus en vrede in die Bokkeveld te herstel. Kaptein Klaas daarteenoor is van enige blaam kwytsgekeld en toegelaat om in die Bokkeveld te bly woon.²⁸

Jager Afrikaner se pa, terloops, was óók bekend as Klaas²⁹ en het óók oor 'n kapteinsrottang beskik.³⁰ Hoewel geen definitiewe bewyse bestaan dat genoemde Kaptein Klaas wel Jager se pa was nie, is hierdie, sover bekend, die oudste weergawe van die Afrikaner-Oorlams se vroeë geskiedenis.

Jager se geskiedenis kan met sekerheid teruggespoor word tot by sy pa Klaas. Sy Khoikhoi-naam was Garuxamab.³¹ Volgens eerwaarde J.L. Ebner van die Londense Sendinggenootskap, wat vanaf 1815 tot 1817 onder die Afrikaner-Oorlams sendingwerk gedoen het, is Klaas in 1815 tot Adam verdoop.³²

Dit was destyds die gebruik dat die Khoikhoi by hul doop 'n Bybelse naam aanvaar het. Twee van Klaas se seuns, Jager en Hendrik, is op die wyse tot Christiaan en Dawid gedoop.³³ Hiermee word nie bedoel dat die ongedoopte Khoikhoi nie ook Europese name gehad het nie. Die blankes het juis talle probleme ondervind om die Khoikhoi-name uit te spreek en het gevolglik Europese name aan hul Khoikhoi-werkers en hul afhanklikes gegee. Teen 1713 het die meeste Khoikhoi, waarna in die argivale dokumente verwys is, reeds Europese name gehad.³⁴

²⁸ C 504 Inkomende Briewe: A. van Schoor - R. Tulbagh, 4.9.1761, p.216.

²⁹ P.B. Borchers: Bladen uit de Memoirs van Petrus Borchardus Borchers, p.81.

³⁰ C 217 Resolusien, 23.7.1793, pp.217-218.

³¹ H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, p.212.

³² J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, pp.221,245.

³³ Ibid., pp.199,200.

³⁴ R. Elphick: Kraal and Castle. Khoikhoi and the Founding of White South Africa, pp.208-209.

Hierdie twee gebruike het moontlik daartoe bygedra dat Jager se pa voor sy doop by die blanke veeboere waar hy gewerk het, as Klaas bekend was. By sy doop het hy die Bybelse naam Adam, ontvang. Klaas en Adam Afrikaner was dus dieselfde persoon. Om verwarring te voorkom, volstaan ons met die naam Klaas.

In 1761 was Oude Ram, Afrikaner en Klaas nie meer gewone Khoikhoi nie, maar wel Oorlamse-Khoikhoi. Die Hollandse name waaronder hulle bekend was, asook die tyd en omgewing waarin hulle toe gewoon het, dui daarop dat hulle reeds ontstam het van die Khoikhoi en besig was om hulle te vereenselwig, innerlik en uiterlik, met die beskawing en kultuur van die blanke.³⁵

Volgens die Wesleyaanse sendeling, eerwaarde Ridsdale, het ses van Klaas Afrikaner se seuns nog teen 1844 geleef.³⁶ Hulle was Titus, Hendrik, Jakobus, Simon en Klaas.³⁷ Jager was die oudste seun³⁸ en volgens Khoikhoi-gebruik, sy vader se opvolger as die kaptein van die Afrikaner-familiegroep.³⁹

³⁵ G.S. Nienaber: Khoekhoense Stamname, 'n Voorlopige Verkenning, p.96.

³⁶ B. Ridsdale: Scenes and Adventures in Great Namaqualand, pp.143-144.

³⁷ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.75,93,150; B.Ridsdale: Scenes and Adventures in Great Namaqualand, p.184.

³⁸ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.73.

³⁹ R. Elphick: Kraal and Castle, Khoikhoi and the Founding of White South Africa, pp.46-47.

HOOFSTUK 3

DIE AFRIKANER-OORLAMS TREE IN DIENS BY PETRUS PIENAAR

Die jare 1760 tot 1790 was 'n belangrike periode in die geskiedenis van die Noordweste. Gedurende hierdie tydperk het, benewens Jager Afrikaner, leiersfigure van ander groepe soos Jan Bloem, Coenraad de Buys, die Barendse en die Koks na vore getree. Hulle en hul volgelinge het teen die einde van die agtiende eeu en begin van die neëntiende eeu die geskiedenis van die Noordweste en die gebied aan weerskante van die Oranjerivier oorheers.

3.1 Jager Afrikaner verskyn op die toneel

Jager se oorspronklike Khoi-naam was /Hôa-/arab/,¹ ofte wel "katrib".² Hy het vermoedelik die naam Jager ten tye van die Eerste Britse Besetting in 1795, of selfs 'n paar jaar vroeër, gekry.³

Die presiese datum waarop Jager Afrikaner gebore is, is onbekend. Volgens eerwaarde John Campbell, die sendelinginspekteur van die Londense Sendinggenootskap wat die Kaap in 1813 en 1819 besoek het, was Jager in 1819 ongeveer vyftigjaar oud.⁴ Daarvolgens gereken, is Jager dus in ongeveer 1769 gebore. Toe eerwaarde Ebner in 1815 vir Jager gedoop het, kon Jager reeds lees.⁵ Volgens Vedder het

¹ H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, p.212.

² Ibid.

³ Ibid.

⁴ Ibid., p.216.

⁵ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, pp.199-200.

JAGER AFRIKANER

(D.J. Deane: Robert Moffat, the Missionary Hero of Kuruman, p.44)

Jager eers op 44-jarige ouderdom leer lees.⁶ Uit hierdie gegewens kan dus afgelei word dat Jager Afrikaner omstreeks 1769-1770 die eerste lig aanskou het.

Jager Afrikaner is waarskynlik in die omgewing van Tulbagh gebore waar sy pa, Klaas Afrikaner, destyds gewoon het. Sy eerste lewensjare het hy dus as veewagter teen die hange van die Witzenberge deurgebring.⁷

Soos die meeste ander Khoikhoi-groepe was die Afrikaner-Oorlams op daardie stadium ook reeds aan die verbrokkel en hul veetroppe drasties verminder. Klaas is toe voor die keuse gestel om met sy tiental volgelinge of dieper die binneland in te trek of by 'n blanke veeboer in diens te tree.⁸ Hy het op laasgenoemde besluit en hom in die Tulbagh-omgewing by 'n blanke veeboer, Petrus Pienaar, gaan vestig.⁹ Dié verbintenis tussen Pienaar en die Afrikaner-Oorlams sou beide partye se geskiedenis ingrypend beïnvloed.

3.2 Die Pienaar-gesin

Petrus Pienaar se oupagrootjie en stamvader Jacques Pienaar, het in 1688 as 'n Hugenoot na die Kaap gekom. Ofskoon hy 'n timmerman van beroep was, het hy in 1692 op die plaas Lustig-Aan langs die Wilde Paarderivier gewoon. Die plaas was geleë tussen die Bergrivier en waar Du Toitskloof vandag is.¹⁰ Jacques Pienaar was twee keer getroud. Uit sy eerste huwelik - met Ester Fouche - is eers 'n seun en toe in 1692 nog 'n seun Jacques gebore. Laasgenoemde was Petrus Pienaar se oupa. Die jong Jacques is in 1714 met Louisa Cordier getroud

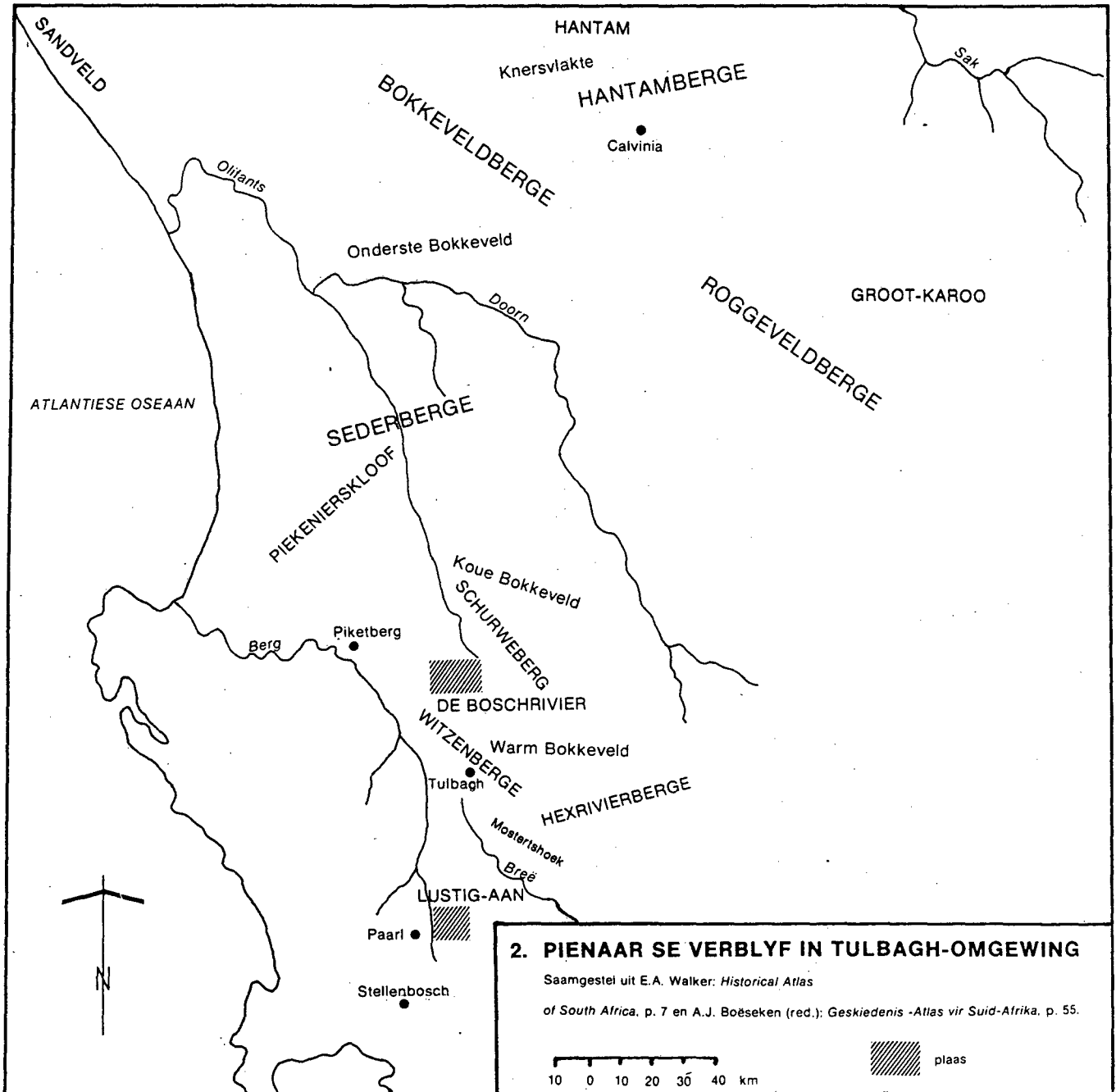
⁶ H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, p.216.

⁷ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.73.

⁸ Ibid.

⁹ J. Campbell: The Life of Africaner. A Namaqua Chief of South Africa, p.11.

¹⁰ C.G. Botha: Die Kaapse Hugenote, pp.7,58,100,144.

en uit hul huwelik is Petrus se pa, Jacob, op 4 Desember 1718 gedoop.¹¹

Petrus self is op 29 Maart 1750 uit Jacob se huwelik met Hester van der Merwe gedoop. Dit was reeds Jacob se tweede huwelik, want sy eerste vrou, Catharina Swart, het hom na een bevalling ontval.¹²

Op 24 Februarie 1771, dit wil sê ongeveer dieselfde tyd toe Jager Afrikaner gebore is, het die jong Petrus Pienaar met Jacoba Margaretha Theron in die huwelik getree. Hulle het agt kinders gehad, nl. Hester Josina, Maria Johanna, Johannes Jacobus, Catharina Cornelia, Petrus Arnoldus, Helena Margaretha, Arnoldus en Jacobus Abel.¹³

Die Pienaars het intussen van Lustig-Aan na die Tulbagh (Roodezand)-omgewing verhuis. Petrus se ouer broer Jacobus, het reeds in 1770 by Roodezand die plaas Rietvallei en in die Koue Bokkeveld die plaas Driefontein besit.¹⁴ Hyself het in 1771 by die oorsprong van die Olifantsrivier op die plaas De Boschrivier geboer.¹⁵ In 1779 het Petrus nog 'n plaas, Elandsdrift aan die Doornrivier gehuur.¹⁶

Toe die Afrikaner-Oorlams by Petrus Pienaar gaan woon het, het hulle hul by 'n boer gevestig wat vol ondernemingsgees was en die Noordweste geken het. Pienaar was 'n bekende persoonlikheid in en buite sy omgewing. Selfs kolonel Robert Gordon, bevelvoerder van die Kaapse Garnisoen, het deel

¹¹ C.C. de Villiers: Geslagregister van die Ou Kaapse Families, II, pp.691-692.

¹² Ibid. p.692.

¹³ Ibid.

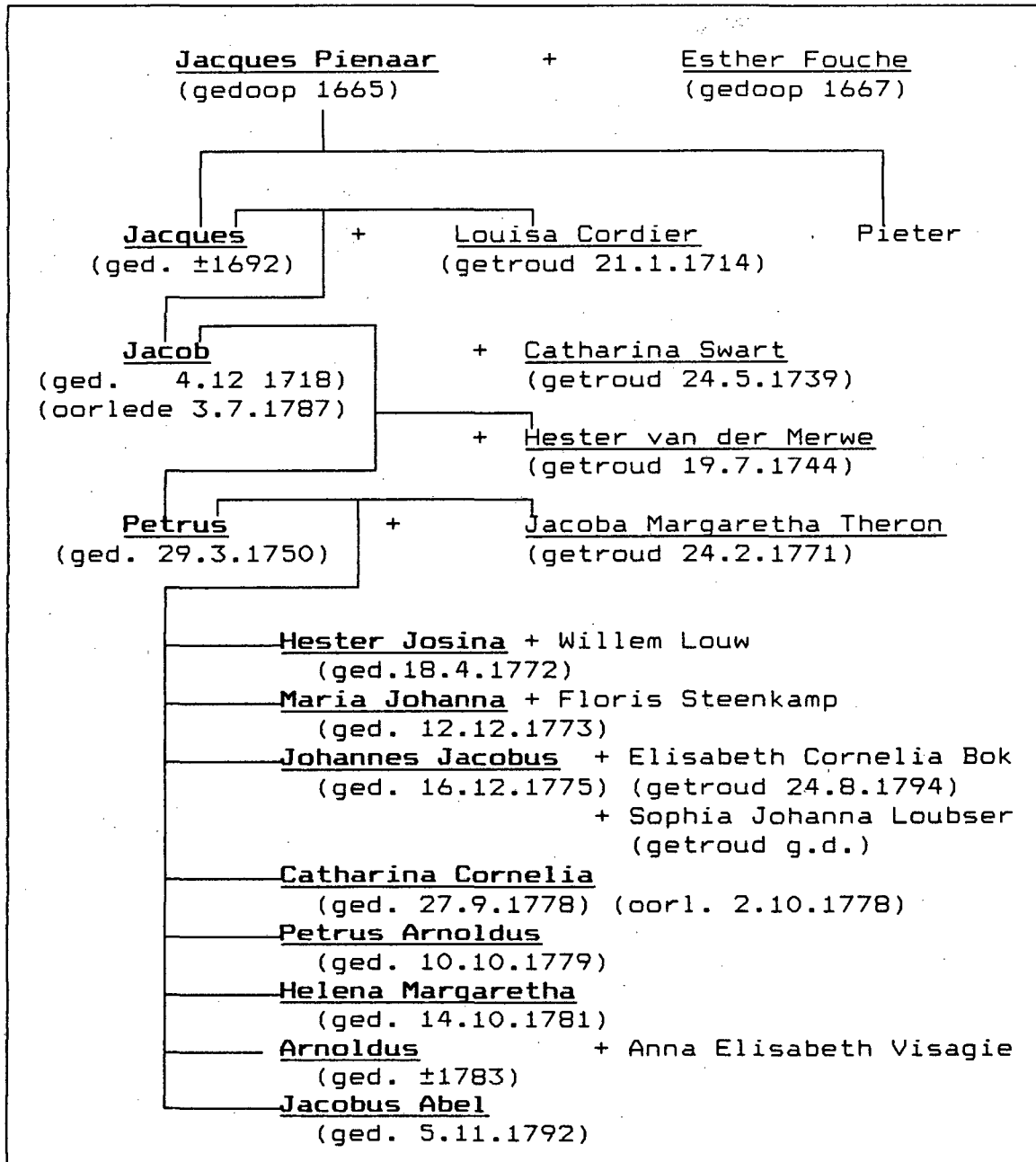
¹⁴ RLR 21/1 Oude Wildschutten Boeken, 5.7.1770, pp.36,38.

¹⁵ RLR 21/2 Oude Wildschutten Boeken, 1771, p.297.

¹⁶ RLR 26 Oude Wildschutten Boeken, 15.4.1779, p.79.

28A

PIENAAR SE STAMREGISTER

(C.C. de Villiers: Geslagsregister van die Ou Kaapse Families, II, pp.691-692).

gevorm van sy vriendekring.¹⁷ Pienaar se ondernemings-gees en besigheidsingesteldheid word weerspieël deur die bergpas wat hy in 1780 uit die Warm Bokkeveld, oor die Witzenberge, na die Roodezandvallei gebou het. Daarmee het hy sy mede-koloniste die ompad deur Mostershoek en langs die Breërivier na Tulbagh gespaar. Al voorwaarde wat Petrus gestel het, was om lewenslank die tolgeld van daardie pad te ontvang.¹⁸

3.3 Die Afrikaner-Oorlams leer die Noordweste ken

Pienaar het dikwels in die Noordweste gaan jag. Hy het die wêreld daar só goed leer ken dat hy verskeie reisigers daarheen as gids vergesél het.¹⁹ Omdat Klaas Afrikaner, en later ook sy seuns, gewoonlik saam met Pienaar was, het hulle mettertyd dié gedeelte van die binneland tot aan weerskante van die Oranjerivier goed leer ken.²⁰ Toe die Afrikaner-Oorlams teen die einde van die agtiende eeu vir hulle 'n eie woonplek moes soek, het die ervarings en kennis wat hulle tydens hierdie reise opgedoen het, ongetwyfeld daartoe bygedra dat hulle hul in hierdie geweste gevestig het.

Pienaar se wedervarings in die Noordweste gee die leser 'n goeie insig in die karakter van diegene wie se lot so nou met die Afrikaner-Oorlams verbonde was. In 1779 het Pienaar en sy Khoikhoi-volgelingen vir Robert Gordon na die

¹⁷ H. Lichtenstein: Travels in Southern Africa, I, p.173.

¹⁸ H. Lichtenstein: Travels in Southern Africa, I, pp.172-173; J.L.M. Franken (red.): Duminy-dagboeke, p.214.

¹⁹ J.L.M. Franken (red.): Duminy-Dagboeke, pp.214, 229.

²⁰ W. Paterson: A Narrative of Four Journeys into the Country of the Hottentot and Caffraria in the Years 1777, 1778 and 1779, pp.111-115; VC 598A Journaal van de Vierde Reyse van Captein R.J. Gordon in het Zuidelyke Gedeelte van Africa, pp.151-152, 155.

Oranjeriviermonding vergesel. Op pad het hulle gejaag en die geselskap van die nodige vleis voorsien.²¹

Die ekspedisie het gou met die genadelose klimaats- en topografiese toestande van die Noordweste kennis gemaak. Op 11 Augustus het Pienaar en vier van sy Khoikhoi die geselskap verlaat om in die omgewing van die Koussierivier (Buffelsrivier) te jag en te verken. Klaas Afrikaner was waarskynlik een van die vier Khoikhoi. Pienaar-hulle sou dieselfde aand nog teruggekeer het. Toe hulle egter teen die volgende oggend nog nie opgedaag het nie, moes Gordon-hulle noodgedwonge sonder hulle verder noord reis.²²

Op 17 Augustus het Gordon-hulle die Grootrivier se monding bereik. (Gordon het die rivier ter ere van die Prins van Oranje tot die "Oranjerivier" verdoop.²³) Eers die volgende aand het Pienaar en drie van sy Khoikhoi die kamp in 'n gehawende toestand binne-gestrompel, want gedurende die week weg van die geselskap, moes hulle vir ongeveer drie en 'n halwe dae sonder kos en water klaarkom. Die vierde Khoikhoi is in 'n uitgeputte toestand by 'n fontein agtergelaat.²⁴

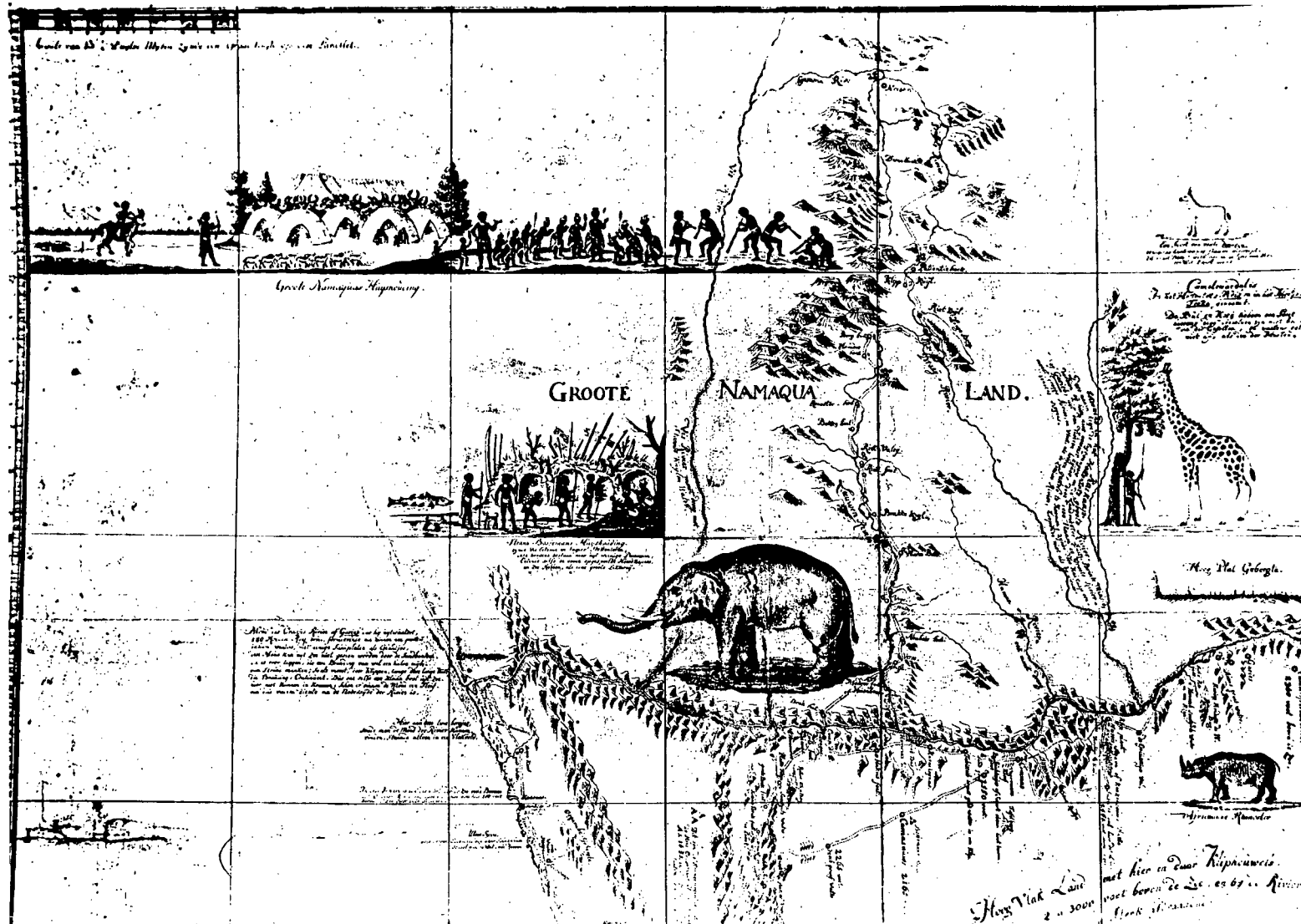
Pienaar het blykbaar 'n sterk gestel gehad. Gordon se medereisiger William Paterson het vertel: "Pinar appeared much less injured by his unfortunate expedition than the

²¹ VC 598A Journaal van de Vierde Reyse van Captein R.J. Gordon in het Zuidelyke Gedeelte van Africa, pp.20,146.

²² C.J. Barnard: Robert Jacob Gordon se loopbaan aan die Kaap (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1950, I, p.352).

²³ W. Paterson: A Narrative of Four Journeys into the Country of the Hottentots and Caffraria in the Years 1777, 1778 and 1779, p.113.

²⁴ VC 598A Journaal van de Vierde Reyse van Captein R.J. Gordon in het Zuidelyke Gedeelte van Africa, p.35.

Hottentots, their eyes were sunk in their heads, and they appeared more like dead than living men".²⁵

Hierdie ontberings het Pienaar klaarblyklik nie afgeskrik nie, want twee dae later het hy en sy Khoikhoi in die geselskap van Gordon die Oranjerivier met 'n bootjie oorgesteek. Hoewel hulle op die oorkantse oewer 'n klompie Strandlopers (Khoikhoi) aangetref het, het niks noemenswaardig gebeur nie en het hulle dieselfde aand teruggekeer na hul basiskamp.²⁶

Pienaar en vyf Khoikhoi, waaronder Klaas Afrikaner, het op 27 Augustus na Sandfontein, sy leningsplaas langs die Oranjerivier, vertrek.²⁷ Die plaas was noord van die huidige Klein Pella en ongeveer twee uur te voet suid van die Oranjerivier geleë.²⁸ Daar het hy vir Gordon gewag wat eers na Hermanus Engelbrecht, 'n boer in die Kamiesberge, gereis het.²⁹ Pienaar het intussen gaan jag en twee olifante en 13 seekoeie platgetrek.³⁰

Gordon het omstreeks middel September op Sandfontein by Pienaar-hulle aangekom. Hier is besluit om verder ooswaarts na die Brikwastam(Tlhaping) te gaan soek. Dié geselskap het bestaan uit Gordon, Pienaar, Klaas Afrikaner, Schoemaker ('n droster matroos), Klaas Barendse (wat op Sandfontein gewoon

²⁵ W. Paterson: A Narrative of Four Journeys into the Country of the Hottentots and Caffraria in the Years 1777, 1778 and 1779, p.113.

²⁶ C.J. Barnard: Robert Jacob Gordon se loopbaan aan die Kaap (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1950, I, pp.354-355).

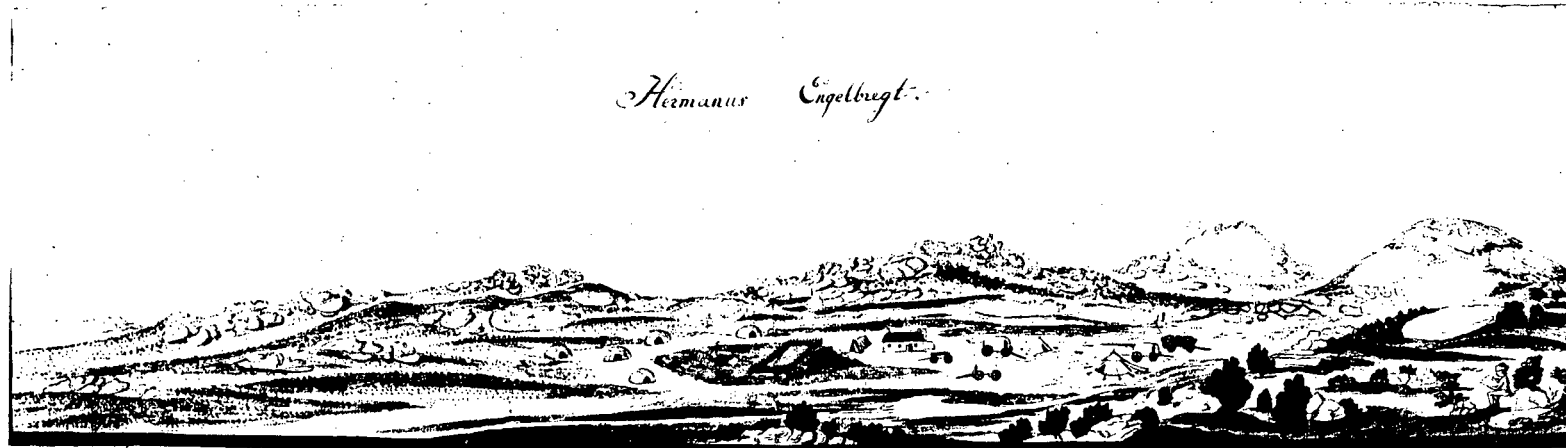
²⁷ VC 598A Journaal van de Vierde Reyse van Captein R.J. Gordon in het Zuidelyke Gedeelte van Africa, pp.50,70.

²⁸ M3/112, M3/140 Map Register.

²⁹ V.S. Forbes: Pioneer Travellers of South Africa, p.104.

³⁰ VC 598A Journaal van de Vierde Reyse van Captein R.J. Gordon in het Zuidelyke Gedeelte van Africa, p.70.

PLAASTONEEL VAN HERMANUS ENGELBRECHT IN DIE KAMIESBERGE

*geëigt van een veeplaats in het kleine namaguis lani. op de 30ste britse. maar van de Kaap.
zynde de vrees hier geen bewijze, maar meest grote ronde krippen. De krippen
zijn ontworpen door de Engelsen.*

(R.J. Gordon Collection: Kaapse Staatsargief-bewaarplek, Kaapstad)

het) en enkele ander Khoikhoi.³¹ Teen die einde van September het Pienaar-hulle by 'n brakwaterfontein uitgespan, ongeveer 'n uur te voet suid van die Oranjerivier.³² Vandag heet hierdie plek Pella, en is dit 'n Rooms-Katolieke sendingstasie. Van Pella af het Gordon-hulle ooswaarts langs die suidelike oewer van die Oranjerivier gereis tot by die hedendaagse Kakamas. Hier het hulle die Oranjerivier oorgesteek en hul reis langs die noordelike oewer voortgesit.³³

Onderweg het Gordon aan verskeie eilande in die rivierloop name gegee. Die "Jonge Robert Gordons Eijland" digby Upington, het hy byvoorbeeld na sy oudste seun vernoem. Gordon het selfs een van die eilande tussen Upington en Boegoeberg "Pinaars Eijland" gedoop om aan te toon hoeveel waarde hy aan hulle vriendskap geheg het.³⁴

Op 21 November 1779 het Pienaar en sy Khoikhoi-volgelingen vooruit na Sandfontein teruggekeer, waar Gordon 'n week later by hulle aangesluit het. Klaas Afrikaner was ongesteld as gevolg van die ver afstande wat hy in die versengende hitte moes loop. Gordon het aan hom medisyne gegee omdat hy graag van sy dienste wou gebruik maak tydens sy daaropvolgende reis na Groot Namakwaland. Volgens hom was Jager se pa een van die Khoikhoi se beste skuts.³⁵

³¹ V.S. Forbes: Pioneer Travellers of South Africa, p.104; E.C. Tabler: Pioneers of South West Africa and Namaland 1738-1880, p.87.

³² VC 598A Journaal van de Vierde Reyse van Captein R.J. Gordon in het Zuidelyke Gedeelte van Africa, p.73.

³³ C.J. Barnard: Robert Jacob Gordon se loopbaan aan die Kaap (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1950, I, pp.355-357).

³⁴ Ibid., pp.357-358.

³⁵ VC 598A Journaal van de Vierde Reyse van Captein R.J. Gordon in het Zuidelyke Gedeelte van Africa, pp.147-151.

Terwyl Pienaar op 30 November na die Kaap teruggekeer het, is Klaas Afrikaner saam met Gordon se geselskap noordwaarts oor die Oranjerivier. Dié keer het hy kennis gemaak met die Groot-Namakwas (ook bekend as die Namas) en die omgewing van Warmbad en die Leeurivier in die suide van die teenswoordige Suidwes-Afrika/Namibië goed leer ken.³⁶ Hierdie kennis sou die Afrikaner-Oorlams handig te pas kom toe hulle hul roof- en plunderbestaan daar gaan voortsit het.

In 1783 het Pienaar se weë ook gekruis met die van die Franse reisiger, Francois le Vaillant. Le Vaillant het nie Pienaar se aanbod naamlik om hom op sy reis na die noorde te vergesel, aanvaar nie. Volgens Le Vaillant was Pienaar 'n onverskrokke jagter met 'n oormatige selfvertroue en grootdoenerigheid.³⁷

Le Vaillant se reisbeskrywing het lig gewerp op 'n ander aspek van die lewe in die Noordweste waarby die Afrikaner-Oorlams ook betrokke was. Hy het Pienaar teëgekom waar dié op 'n "jagekspedisie" in Namakwaland was. Die keer was die Afrikaner-Oorlams nie by nie. In Pienaar se wa was daar egter groot hoeveelhede tabak, brandewyn en snuisterye, wat nie by 'n jagtog tuis behoort het nie. Volgens Le Vaillant was Pienaar eerder op pad om onwettige veetransaksies met die Khoikhoi aan te gaan.³⁸ Hierdie bewering was waarskynlik gedeeltelik waar, want die veeboer was dikwels ook jagter en handelaar in 'n poging om sy inkomste te vergroot.³⁹

³⁶ VC 598A Journaal van de Vierde Reyse van Captein R.J. Gordon in het Zuidelyke Gedeelte van Africa, pp.152-157.

³⁷ F. le Vaillant: New Travels into the Parts of Africa, by the Way of the Cape of Good Hope, in the Years 1783, 1784 and 1785, I, pp.147-148.

³⁸ F. le Vaillant: New Travels into the Parts of Africa, by the Way of the Cape of Good Hope, in the Years 1783, 1784 and 1785, II, pp.68-73.

³⁹ S.D. Neumark: Economic Influences on the South African Frontier, p.64.

Pienaar se "jagekspedisie" het amper ramspoedig geëindig. Terwyl hy by 'n kraal van die Klein-Namakwas oornag het, is hy byna om die lewe gebring. Die Namakwas het sy beeste gesteel, sy wa geplunder en sy Khoikhoi uitgemoor. Pienaar het die dood vrygespring deur homself betyds te versteek.⁴⁰

Gordon en Le Vaillant het skerp van mekaar verskil oor Pienaar as persoon. Gordon het Pienaar gunstig voorgestel: "He was a man whom no danger could deter from any undertaking: the more arduous the task, the more was he determined upon accomplishing it."⁴¹ Le Vaillant daarteenoor het gereeld verwys na sy oormaat selfvertroue, vulgariteit, liefde vir brandewyn en pogings om Le Vaillant se volgelinge af te rokkel. Verder het hy Pienaar verdink van onwettige veehandel en wapensmokkelary.⁴² Le Vaillant se uitsprake moet egter met groot omsigtigheid benader word. Hy is eerder bekend vir sy waarnemings ten opsigte van die voël- en dierelewe en die inheemse bewoners, as vir sy akkurate reisbeskrywings. Dit word byvoorbeeld betwyfel of hy persoonlik by al die plekke was wat hy in sy reisverhale beskryf het.⁴³

3.4 'n Nuwe leefwyse word gevestig

Dis duidelik dat die Afrikaner-Oorlams gedurende die twintig jaar na 1760 aansienlik meer "oorlams" geword het. In 1760 kon hulle nog nie 'n geweer hanteer nie; ⁴⁴ in 1779 is Klaas

⁴⁰ F. le Vaillant: New Travels into the Parts of Africa, by the Way of the Cape of Good Hope, in the Years 1783, 1784 and 1785, II, pp.223-224, and III, pp.369-370.

⁴¹ H. Lichtenstein: Travels in Southern Africa, I, p.173.

⁴² E. Bradlow: Petrus Pienaar - Ruffian or Courageous Pioneer? (Quarterly Bulletin of the South African Library, March 1980, Vol.34, no.3, p.96).

⁴³ V.S. Forbes: Pioneer Travellers of South Africa, pp.121-124.

⁴⁴ C 378 Attestation: Verklaring van Adam Kok, 12.1.1761, p.9.

Afrikaner egter deur Gordon voorgehou as een van die beste skuts onder die Khoikhoi.⁴⁵ Saam hiermee het hul funksie as werknemers verander. Die Afrikaner-Oorlams het nie meer net vir Pienaar vee opgepas nie, maar ook met hul gewere gesorg vir ivoor en velle.⁴⁶ In hulle het Pienaar werklike kamerade gevind.

Petrus Pienaar het intussen ook betrokke geraak by die strafekspedisies teen die Boesmans.

Ná 1750 het die verhouding tussen die Boesmans en die blanke veeboer aansienlik verswak. Die Boesmans het hulle teen die trekboere verset deur hulle vee te roof. Hierdie aanvalle en rooftogte op die veewagters het mettertyd só in intensiteit toegeneem dat selfs plaasopstalle afgebrand is.⁴⁷ Die plaaslike burgerkommando's het die oortreders sonder veel sukses probeer straf.⁴⁸

In 1774 het die Krygsraad van Stellenbosch toe besluit om 'n groot algemene kommando byeen te roep ten einde die vrede te herstel. Al die burgers in die noordelike wyke het oproep-instruksies ontvang, sodat daar ongeveer 100 blankes en 150 Khoikhoi en Basters vir die kommando beskikbaar was. Die kommando is in drie groepe ingedeel wat elk op 'n verskillende plek moes toeslaan.⁴⁹

Die Khoikhoi en die Basters het hul lot by die blankes ingewerp omdat hulself onder die Boesmans se aanvalle gely het. Vir die kommando's was hulle 'n groot bate. Hulle kon uitstekend spoorsny en het die Boesmans in die kloue en

⁴⁵ VC 598A Journaal van de Vierde Reyse van Captein R.J. Gordon in het Zuidelyke Gedeelte van Africa, p.151.

⁴⁶ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.74.

⁴⁷ C 152 Resolutien, 17.5.1774, p.209.

⁴⁸ G.M. Theal: History and Ethnography of Africa South of the Zambesi, III, p.54.

⁴⁹ C 152 Resolutien, 17.5.1774, pp.210-214,218.

grotte uitgesnuffel. Daarby was hulle teen hierdie tyd bedrewe perderuiters en ervare skuts. Omdat die burgers uit die Bokkeveld ook opgeroep is, was Pienaar en die Afrikaner-Oorlams vermoedelik ook deel van hierdie kommando.⁵⁰ Die kommando het in die lente van 1774 uitgetrek en 503 Boesmans doodgeskiet en 241 gevangene geneem. Alhoewel die Boesmans hulle daarna in die Noordweste vreedsaamer gedra het, was daar nog nie blywende vrede nie.⁵¹

Die ervaring wat die Afrikaner-Oorlams tydens hierdie kommando-optredes opgedoen het, het die basis gelê vir die optrede waardeur hulle veral teen die einde van die agtiende eeu groot bekendheid verwerf het.⁵²

Pienaar het ten tye van sy reise in die Noordweste steeds in die Tulbagh-omgewing gewoon. Teen 1781 het sy naam byvoorbeeld nog verskyn op die burgerlys van Charl Theron, die veldwagmeester vir die Land van Waveren.⁵³ Intussen het Pienaar sy boerderybelange langs die Oranjerivier uitgebrei. Volgens Cornelis Kok het Pienaar omstreeks 1783 ook die plaas Hartebeestenrivier besit.⁵⁴ Dit was stroomop aan die Hartbeesrivier, tussen die huidige Kakamas en Kenhardt, geleë.

Die Afrikaner-Oorlams het dikwels na Pienaar se plase in die Noordweste gegaan om sy vee te versorg.⁵⁵ Pienaar het egter ook ander persone gehuur om na sy belange om te sien. So het Klaas en Piet Barendse vermoedelik in die sewentien-sewentigs

⁵⁰ C 152 Resolusien, 17.5.1774, pp.211,213-214,217.

⁵¹ P.J. van der Merwe: Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek, 1770-1842, pp.30-33.

⁵² J. Campbell: Travels in South Africa, p.376.

⁵³ 1/STB 13/28 Diverse Burgerlyste, 29.6.1781, (g.p.).

⁵⁴ 1/STB 3/12 Verklaring van Kriminele Sake, Verklaring deur Cornelis Kok, 14.11.1790, (g.p.).

⁵⁵ J. Campbell: The Life of Africaner. A Namaqua Chief of South Africa, pp.11-12.

op Sandfontein gebly.⁵⁶ Jan Bloem, 'n droster, het weer van ongeveer 1783 tot 1787 op Hartebeestenrivier na Pienaar se vee omgesien.⁵⁷

Die Afrikaner-Oorlams se verbintenis met Petrus Pienaar het hulle dus gou in aanraking gebring met die persone wat gedurende die laaste twee dekades van die agtiende eeu die Noordweste deurkruis het. Hierdie mense het oorwegend bestaan uit blankes wat met die gereg gebots het of anderskleuriges wat hul grond binne die Kolonie ontnem is.⁵⁸

Jan Bloem, 'n Duitser van Thüring, was so 'n persoon. In 1780 het hy van 'n skip in Tafelbaai gedros en met 'n blanke meisie in die Kaap getrou. Die huwelik was maar van korte duur, want Bloem het haar vermoor en na die Oranjerivier-omgewing gevlug.⁵⁹ Daar het hy onder die Katse-Korannagroep 'n heenkome gevind. Voordat Jan Bloem en Petrus Pienaar mekaar ontmoet het, het Bloem die Katse verlaat en by die Springbok-Korannas gaan aansluit wat weerskante van die Oranjerivier waar die Hartbeesrivier in die Oranjerivier invloei, gewoon het. Dis waar Alheit vandag geleë is. Hier is hy met een van die Koranna-vroue getroud. Uit die huwelik is 'n seun, Jan Bloem junior, gebore.⁶⁰

Omstreeks 1783 het Petrus Pienaar en Jan Bloem se weë die eerste keer gekruis. Pienaar het vir Bloem in diens geneem

⁵⁶ VC 598A Journaal van de Vierde Reyse van Captein R.J. Gordon in het Zuidelyke Gedeelte van Africa, p.72C.

⁵⁷ 1/STB 3/12 Verklarings van Kriminele Sake, Verklaring deur Cornelis Kok, 14.11.1790, (g.p.).

⁵⁸ A.J.C. Erwee: Die Sending van die Nederduitse Gereformeerde Kerk onder die Inboorlingvolke van Noordwes-Kaapland, pp. 34-35.

⁵⁹ M. Legassick: The Northern Frontier to 1820: The Emergence of the Griqua People (R. Elphick and H. Giliomee (eds.): The Shaping of South African Society 1652-1820, p.256).

⁶⁰ J.A. Engelbrecht: The Koranna, pp.56-57.

om na sy vee op sy plaas Hartebeestenrivier om te sien.⁶¹ Die twee mans was bewus van die Koranna en Suid-Tswana se veerykdom en het besluit om hulle vee te roof.⁶² Klaarblyklik wil dit dus voorkom asof Pienaar en sy Afrikaner-bondgenote die eerste keer by veeroof betrokke geraak het nadat hulle vir Bloem ontmoet het. Die Afrikaner se houding ten opsigte van plunder en roof is gevolglik reeds gedurende hierdie dekade gevorm.

Een van hierdie roofkommando's het in 1786 Koranna-groepies langs die Oranjerivier en Langeberg aangeval en beroof.⁶³ Saam met Bloem en Pienaar was laasgenoemde se Khoikhoi-volgelinge, wat die Afrikaner-Oorlams ingesluit het, asook Korannas en Boesmans van die omgewing. Die rooftog was so geslaag dat slegs Pienaar se deel van die buit 1000 beeste beloop het.⁶⁴ Pienaar is na afloop van hierdie plundertog terug Kaap toe.⁶⁵

Die moontlikheid bestaan dat Pienaar daarna vir Bloem van gewere en ammunisie voorsien het, en hom toegelaat het om Hartebeestenrivier as basis te gebruik waarvandaan hy nog strooptogte kon loods. As vergoeding hiervoor sou hy 'n deel van die buit ontvang.⁶⁶

Teen 1787 het Bloem die Oranjerivier oorgesteek en 'n magsbasis onder die Springbok-Korannas opgebou.⁶⁷ Daarvandaan het hy sy tuiste verskuif na Blinkklip en

⁶¹ 1/STB 3/12 Verklarings van Kriminele Sake, Verklaring deur Cornelis Kok, 14.11.1790, (g.p.).

⁶² J. Campbell: Travels in South Africa, p.378.

⁶³ M. Legassick: The Griqua, the Sotho-Tswana and the Missionaries, 1780-1840, p.134.

⁶⁴ J. Campbell: Travels in South Africa, p.378.

⁶⁵ G.W. Stow: The Native Races of South Africa, p.289.

⁶⁶ M. Legassick: The Griqua, the Sotho-Tswana and the Missionaries, 1780-1840, p.137.

⁶⁷ J.A. Engelbrecht: The Koranna, p.57.

Dikgatlong, naby die aansluiting van die Vaalrivier en die Hartsrivier. Hiervandaan het hy gedurende die jare negentig verskeie Tswana-groepe in Sentraal-Transoranje aangeval en groot getalle vee gebuit.⁶⁸ Bloem het egter steeds by Pienaar en ander koloniste, soos Christiaan Bock en die Kruger-broers, Carel en Jacob, vee verruil vir wapens en ammunisie. Daardeur het sy gewapende volgelinge 'n voorsprong bo die Tswana-groepe verkry.⁶⁹ Toe Bloem in ongeveer 1799 aan vergiftiging sterf, het Jan Bloem junior die kapteinstaf van die Springbok-Korannas oorgeneem en sy vader se leefwyse voortgesit.⁷⁰

Teen 1790 het daar dus 'n bepaalde verhouding tussen die Afrikaner-groep en Petrus Pienaar bestaan. Hulle was tot 'n groot mate van mekaar afhanklik; hoewel om heeltemal verskillende redes. As uitstekende jagters het die Afrikaner-Oorlams vir Pienaar van 'n ekstra inkomste verseker met die ivoor en diervelle wat hulle vergader het. Pienaar, daarteenoor, het sy erkentlikheid bewys en die Afrikaner-Oorlams toegelaat om langs die Oranjerivier na sy vee om te sien. Hulle was immers ook goeie veewagters. Dit het aan hulle enersyds 'n mate van vryheid verskaf, maar andersyds tog van hom afhanklik gehou, want hy het hulle van gewere en ammunisie voorsien.

⁶⁸ M. Legassick: *The Griqua, the Sotho-Tswana and the Missionaries, 1780-1840*, pp.135,138.

⁶⁹ J. Campbell: *Travels in South Africa*, p.378.

⁷⁰ G.W. Stow: *The Native Races of South Africa*, pp.290-291.

HOOFSTUK 4

DIE AFRIKANER-OORLAMS SE VERBLYF IN DIE HANTAM

Bitter min inligting oor die Afrikaners en Petrus Pienaar se bedrywigheide tussen 1785 en 1789 is beskikbaar. Pienaar het sedert 1781 nie meer op die plaas Elandsdrift gewoon nie,¹ maar vermoedelik iewers langs die Olifantsrivier gebly. In Desember 1789 het hy na die Hantam-wyk naby die teenswoordige Calvinia verhuis.² Hierdie wêreld met sy goeie weivelde, volop wild en talle handelsmoontlikhede was reeds goed aan hom bekend.

In die Hantam het Pienaar hom op die plaas Groot Vlake gevestig.³ Op 16 Maart 1790 het die Kaapse regering ook twee ander plase, Vaderlandsche Rietvallei⁴ en Houwhoek, aan hom uitgereik.⁵ Die ligging van die plase is bloot aangedui as oorkant die Olifants- en Doornriviere. Dit was voorheen in besit van Frederick Strauss.

Omrede Pienaar merendeels op Groot Vlake gebly het en eventueel ook daar vermoor is, is dit nodig om vir 'n wyle by die plaas se geskiedenis stil te staan. (Die moord op Pienaar word volledig in hoofstuk vyf bespreek.)

Adriaan Louw was die eerste persoon aan wie Groot Vlake as weidingsgebied toegeken is. Louw het op 5 September 1747 die

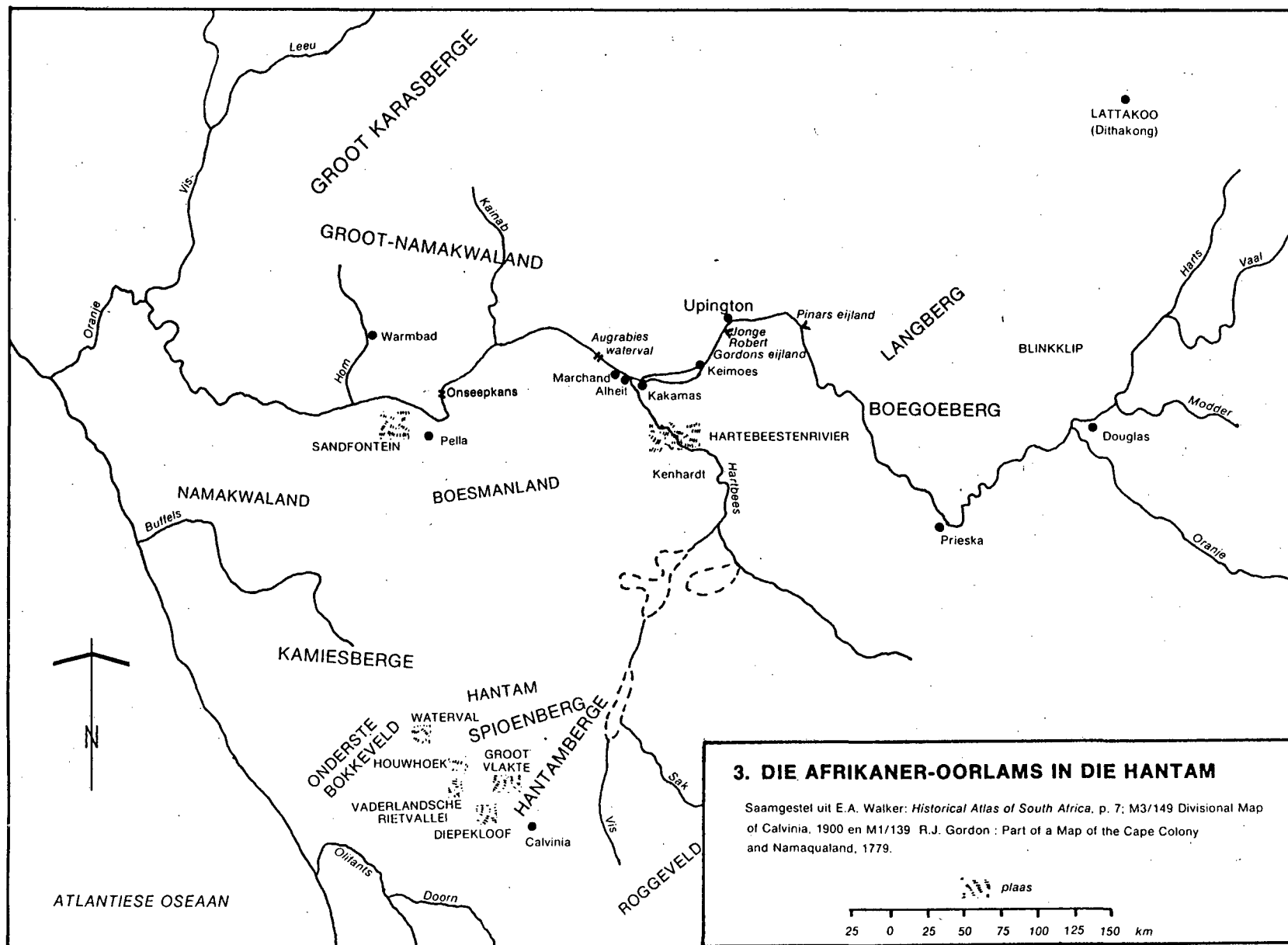
¹ RLR 87/2 Inkomende Briewe: H.L. Bletterman - A. Sluysken, 1795, p.215.

² 1/STB 10/162 Inkomende Briewe: P. Pienaar - H.L. Bletterman, 3.6.1790, (g.p.).

³ RLR 36/2 Oude Wildschutten Boeken, 16.3.1790, p.198.

⁴ Ibid., p.200.

⁵ Ibid., p.199.

plaas in ontvangs geneem.⁶ Danksy sy ligging, goeie weiding en standhoudende fontein, is dit 'n uitstekende skaapplaas.

Groot Vlakte is ongeveer 40 kilometer noordwes van Calvinia geleë, aan die voet van die westelike hang van die Hantamberge en die noordelike hang van Groot Torenkop. Hierdie uitsonderlike koppie troon hoog bokant die vlakte uit waarop die plaas geleë is. In 1818 is Groot Vlakte se naam na Groot Toren of Groot Toorn verander.⁷ Vir die doel van hierdie verhandeling verwys ons egter na hierdie plaas as Groot Vlakte, soos dit gedurende die Afrikaner-Oorlams se verblyf aldaar bekend was.

Op Groot Vlakte het Petrus Pienaar vir hom naby 'n fontein 'n huis gebou, waarvan die mure vandag nog gedeeltelik staan. Twintig meter wes van die huis het hy ook 'n kleifort gebou om as bykomende skuiling teen die Boesman-aanvalle te dien.⁸

Pienaar se huis is 'n tipiese voorbeeld van die 18de eeuse woning in die primitiewe binneland. Die mure van leiklip en klei, is besonder breed en stewig gebou. In die mure is vierkantige openinge vir vensters gelaat. Bo-op die mure was 'n plat rietdak, wat op 'n raamwerk van populierlatte gerus het. Die riete en populierlatte was afkomstig uit die omgewing van die fontein wat vandag nog daar is. Die woning het drie vertrekke en elke vertrek het oor sy eie buitedeur beskik. Daar was egter geen agterdeur nie. Uit sy woonhuis het Pienaar 'n baie mooi uitsig oor die vlaktes en die Hantamberge gehad.

Pienaar het tussen 1790 en 1796 met gemiddeld 400-500 skaap en 50-60 bees op Groot Vlakte geboer.⁹

⁶ RLR 11/2 Oude Wildschutten Boeken, 5.9.1747, p.299.

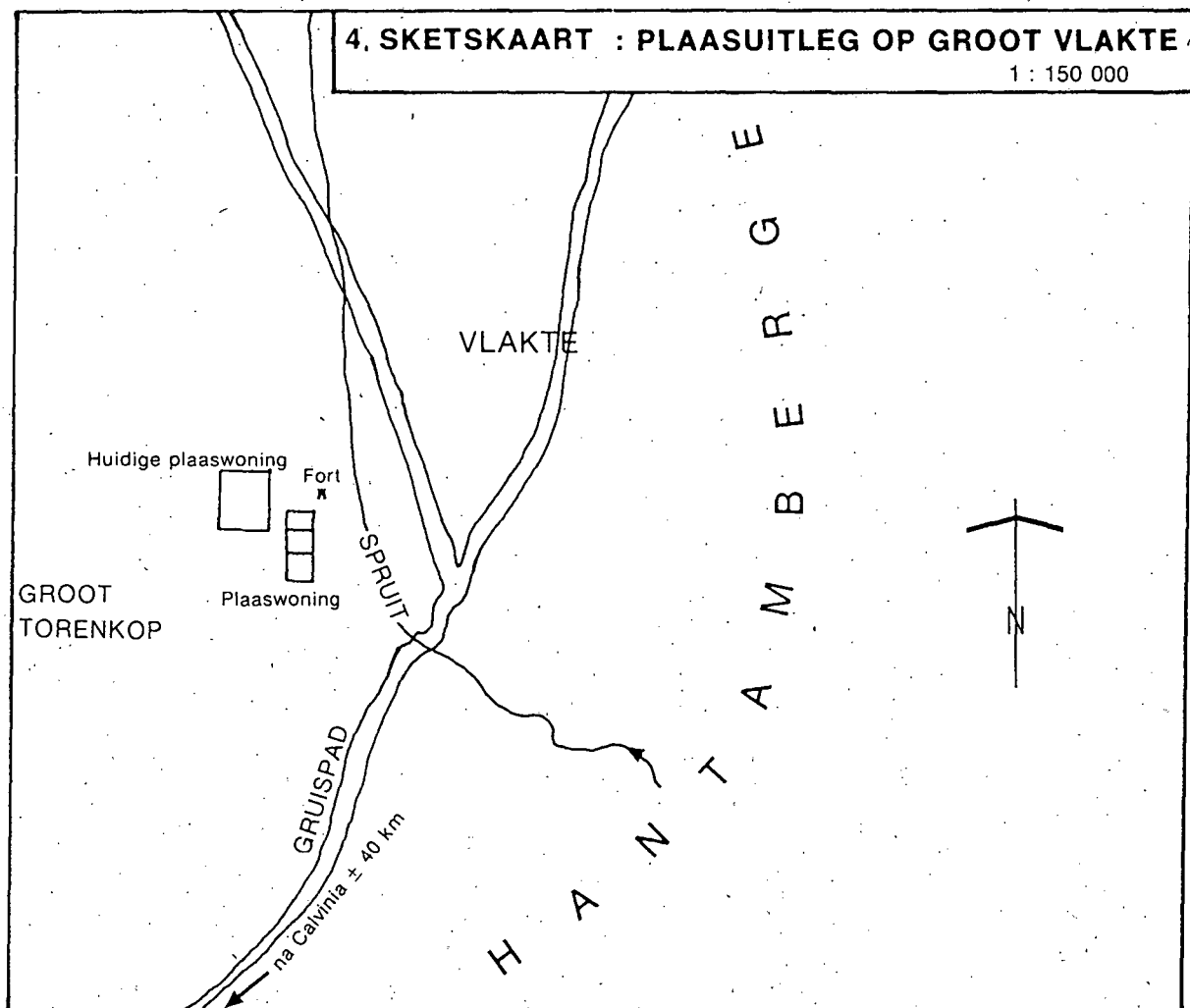
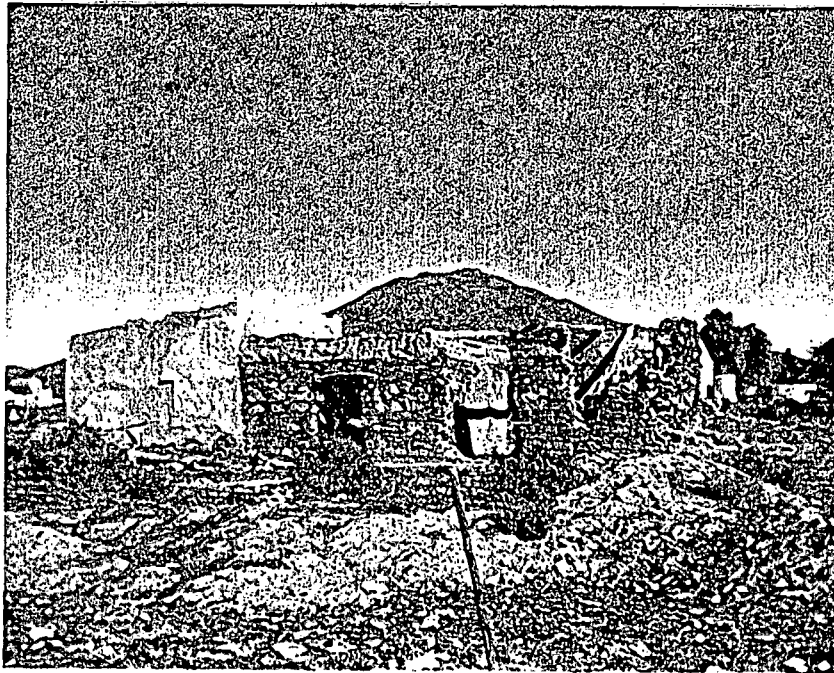
⁷ 1/WOC 17/8 Uitgaande Briewe: R.J. v.d. Riet - C. Bird, 5.3.1818, (g.p.).

⁸ G. Thompson: Travels and Adventures in Southern Africa, p.231.

⁹ J 218,219,224 Opgaafrolle van Stellenbosch en Drakenstein, 1790-1795, (g.p.).

41A

Murasie van opstal op Groot Vlakke, met Groot Torenkop in die agtergrond.

Klaas Afrikaner, sy seuns en 'n paar verwante Afrikaner-families, het saam met Pienaar na die Hantam verhuis, waar hulle skape opgepas en gejag het.¹⁰ Alhoewel die Afrikaner-Oorlams tot 'n groot mate van Pienaar afhanklik was vir hul materiële behoeftes, was hulle tog nie in 'n posisie van algehele knegskap nie. In 'n skrywe van 1790 het Cornelis Kok byvoorbeeld na Klaas as Kaptein Afrikaner verwys.¹¹ Daarmee het hy geïmpliseer dat Klaas nog steeds 'n onafhanklike kaptein was.

'n Nieu verbintenis het steeds tussen die Afrikaner-Oorlams en Pienaar bestaan. Die verblyf in die Hantam het egter verskil van die Tulbaghtydperk in die opsig dat die Afrikaner-Oorlams meer as 'n Oorlamsgroep na vore getree het. Hoe verder die Afrikaner-Oorlams op die weg van oorlamsheid gevorder het, hoe meer het hulle onafhanklik van Pienaar begin optree. Dit het aan hulle 'n sekere mate van prestige by die inheemse groepe in hul omgewing verskaf.¹²

4.1 Pienaar raak omstrede

Binne enkele maande nadat Pienaar hom in die Hantam gevestig het, is hy as waarnemende veldwagmeester aangestel. Dit het hom die geleentheid gebied om die Afrikaner-Oorlams teen die Boesmans te laat optree wanneer dit noodsaaklik was. As veldwagmeester moes hy die kommando's van ammunisie voorsien - 'n situasie wat hy maklik kon benut om sy persoonlike wapenvoorraad uit te bou.¹³

In 1788 is W.A. Nel as veldwagmeester aangestel. Teen Junie 1790 was die veiligheidstoestand in die Hantam kommerwekkend. Die Boesmans het voortdurend die streek geplunder, vee geroof

¹⁰ G.W. Stow: The Native Races of South Africa, p.328.

¹¹ 1/STB 3/12 Verklarings van Kriminele Sake, Verklaring deur Cornelis Kok, 14.11.1790, (g.p.).

¹² C 209 Resolutien, 20.11.1792, pp.245-250.

¹³ 1/STB 10/166 Inkomende Briewe: P. Pienaar - H.L. Bletterman, 9.4.1790, (g.p.).

en van die veewagters vermoor. Toe hulle boonop van die veewagters se gewere in die hande kry, was die gevaar nog groter. By een geleentheid moes 'n burgerkommando selfs voor die Boesmans se geweervuur die aftog blaas.¹⁴

Dit was die taak van die veldwagmeester om strafkommando's teen die Boesmans te reël. Pienaar, wat reeds op sy eie honderde Boesmans doodgeskiet het, was ontevrede met die wyse waarop veldwagmeester W.A. Nel dié probleem hanteer het. Hy het Nel se optrede in die algemeen as "kinderwerk" bestempel.¹⁵

Op 20 Maart 1791 het Nel as veldwagmeester vir die Hantam bedank en, ten spyte van Pienaar se kritiek op hom, vir Pienaar as sy opvolger aanbeveel.¹⁶ Die Landdros en Krygsraad van Stellenbosch het egter vir Willem Burger as veldwagmeester aangewys - 'n aanstelling wat gou by Pienaar reaksie uitgelok het.¹⁷

Pienaar het by verskeie geleenthede klagtes by landdros Blettermann ingedien oor Burger se skynbare onwilligheid om strafkommando's teen die Boesmans uit te stuur. Toe Pienaar se eie veewagters deur die Boesmans vermoor is, het die spanning tussen hom en Burger breekpunt bereik. In 1793 het hy Blettermann versoek om die veldwagmeester te vervang met iemand wat kundig, bekwaam, dapper en bedrewe was in die kommandokuns - eienskappe waarvoor Burger, volgens Pienaar, nie beskik het nie.¹⁸

¹⁴ 1/STB 10/162 Inkomende Briewe: P. Pienaar - H.L. Blettermann, 3.6.1790, (g.p.).

¹⁵ Ibid.

¹⁶ 1/STB 10/166 Inkomende Briewe: W.A. Nel - H.L. Blettermann, 20.3.1791, (g.p.).

¹⁷ 1/STB 10/162 Inkomende Briewe: P. Pienaar - H.L. Blettermann, 3.6.1793, (g.p.).

¹⁸ 1/STB 10/162 Inkomende Briewe: P. Pienaar - H.L. Blettermann, 3.6.1793, (g.p.).

Pienaar was opreg bekommerd oor die veiligheidstoestand in die Hantam. Die streek was besig om te ontvolk en 16 plase het reeds verlate gelê. Iets daadwerkliks moes dus gedoen word. Op hierdie stadium het Pienaar selfs sover gegaan om op eie gesag kommando's uit te stuur teen die Boesmanrowers, wat hy as "een politieke en weerbaar volk," beskou het.¹⁹

Op 12 September 1793 het die Krygsraad van Stellenbosch Burger se diens tyd as veldwagmeester beëindig en Pienaar in sy plek aangestel.²⁰

Burger het egter nog heelwat steun onder die burgers geniet. 'n Totaal van 33 burgers het byvoorbeeld op 10 Desember 1793 'n versoekskrif aan landdros Blettermann gerig, waarin hulle hul teleurstelling oor die gebeure uitgespreek het en dit duidelik gestel het dat hulle nie geneë was om onder Pienaar se leiding te staan nie. Pienaar was dus beslis nie meer die gerespekteerde en beminde persoon wat hy tydens sy verblyf op Tulbagh was nie.²¹

In Maart 1794 is Pienaar en Burger gedagvaar om voor die Krygsraad te verskyn in 'n poging om 'n einde te maak aan hulle voortslepende getwis. Na afloop daarvan is Pienaar se aanstelling van September 1793 bekragtig. Terselfdertyd is die inwoners van die Hantam versoek om die nodige erkenning en lojaliteit aan Pienaar te bewys.²²

Ten spyte van die "oorwinning" wat Pienaar behaal het, het Burger voortgegaan om hom in diskrediet by die Krygsraad van Stellenbosch te bring en die burgers teen hom op te stook.

¹⁹ 1/STB 10/162 Inkomende Briewe: P. Pienaar - H.L. Blettermann, 3.6.1793, (g.p.); 1/STB 10/162 Inkomende Briewe: P. Pienaar - H.L. Blettermann, 29.6.1793, (g.p.).

²⁰ 1/STB 20/5 Uitgaande Briewe: H.L. Blettermann - P. Pienaar, 12.9.1793, (g.p.).

²¹ 1/STB 10/162 Inkomende Briewe: J.P. Karstens - H.L. Blettermann, 10.12.1793, (g.p.).

²² 1/STB 1/62 Kladnotule van Landdros en Heemrade, 4.3.1794, pp.112-116.

Op sy aandrang het 'n Khoikhoi beweer dat indien Pienaar as veldwagmeester sou aanbly, hy en sy volgelingen nie meer van hul toekoms seker sou wees nie.²³

Die gevoel teen Pienaar het nie sommer gaan lê nie en selfs in November 1795 was burgers soos J.G. Louw steeds onwillig om hulle aan Pienaar se gesag te onderwerp.²⁴ Ten spyte daarvan het Pienaar voortgegaan om gereeld strafekspedisies teen die Boesmans uit te stuur.²⁵ Hierin het hy veral die steun van die Afrikaner-Oorlams gehad, wat hulself as eksperte bewys het om die gesteelde vee terug te win.²⁶

4.2 Die Afrikaner-Oorlams se krygsvermoë word opgeskerp

Die Afrikaner-Oorlams en die ander groepe - soos die Baster-Khoikhoi - se spoorsnyvermoë en kennis van die omgewing het hulle eintlik onontbeerlik vir die kommando-optrede gemaak. Ver al die Afrikaner-Oorlams wie se vee dikwels deur die Boesmans gesteel is, het aan die strafekspedisies deelgeneem.²⁷ Hulle het die Boesmans gewoonlik in die nag of vroeg in die oggend oorval. Die mans is doodgeskiet, terwyl die vrouens en kinders as gevangenes weggevoer is.²⁸

Teen die einde van 1792 was Klaas Afrikaner-hulle by een van Pienaar se noordelike veeposte suid van die Oranjerivier, waar hulle na sy vee en hul eie vee omgesien het. Hier is hulle deur 'n groot getal Boesmans uit die omgewing van die Sakrivier aangeval. Die aanvallers het die veeposte

²³ 1/STB 13/11 Notule van Krygsraad, 3.6.1794, (g.p.).

²⁴ 1/STB 10/155 Inkomende Briewe: P. Pienaar - H.L. Bletterman, 29.11.1795, (g.p.).

²⁵ 1/STB 10/155 Inkomende Briewe: P. Pienaar - H.L. Bletterman, 9.7.1795, (g.p.); 1/STB 10/155 Inkomende Briewe: P. Pienaar - H.L. Bletterman, 29.7.1795, (g.p.).

²⁶ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.74.

²⁷ C 152 Resolutien, 17.5.1774, p.211.

²⁸ G.W. Stow: The Native Races of South Africa, p.328.

vernietig, twee veewagters vermoor en meer as 'n honderd beeste en 'n aantal skape van die Afrikaner-Oorlams gebuit.²⁹

Klaas Afrikaner en sy volgelinge het die Boesmans onmiddellik agtervolg en ingehaal. In die daaropvolgende geveg is 113 Boesmans doodgeskiet en 20 gevangene geneem, terwyl 22 osse en 15 skape teruggekry is. Die Afrikaner-Oorlams se ongevalle word nie vermeld nie. Die oorblywende Boesmans het daarin geslaag om in twee groepe te verdeel en na die Sakrivier-omgewing terug te vlug. Kaptein Klaas wou die Boesmans wat ontkom het, agtervolg en uitwis, maar moes eers by Pienaar aanklop vir kruit en lood omdat sy ammunisievoorraad uitgeput was.³⁰

Pienaar het die Afrikaner-Oorlams se versoek om ammunisie via landdros Bletterman na die Politieke Raad deurgestuur. Omdat die veiligheid van die binneland juis so 'n groot probleem vir die Kaapse regering was, het die Raad dit goedgekeur maar met 'n definitiewe voorbehoud. Pienaar moes eers van sy eie ammunisie aan die Afrikaner-Oorlams voorsien en toesien dat dit slegs vir 'n strafkommando teen die Boesmans gebruik sou word. Die Raad sou agterna sy voorraad aanvul. Klaas Afrikaner is ook aangesê om die Boesman-gevangenes na Kaapstad te bring.³¹

Die Afrikaner-Oorlams se onverskrokke optrede het hul aansien by die Kaapse regering aansienlik laat styg.³² Die Politieke Raad het spesiaal vir Klaas Afrikaner en sy volgelinge bedank omdat hulle die Boesmans so deeglik gestraf het. Voortaan het die Kompanjie hulle as bondgenote teen die Boesmans beskou. Pienaar self het hieruit voordeel getrek, want hy kon die Afrikaner-Oorlams nou vrylik bewapen en op kommando's

²⁹ C 590 Inkomende Briewe: H.L. Bletterman - J.I. Rhenius, 11.11.1792, p.179.

³⁰ C 209 Resolutien, 20.11.1792, pp.245-247.

³¹ Ibid., pp.247-250.

³² Ibid., pp.245-250.

uitstuur met die wete dat die Kaapse regering hom daarvoor sou vergoed.³³

In Mei 1793 het die Afrikaner-Oorlams weer eens vir Pienaar op 'n strafkommando vergesel nadat 'n groep Boesmans groot getalle vee by Pienaar en ander burgers van die omgewing geroof het. Die Boesmans is tot oos van die Sakrivier agtervolg, en 'n groot aantal vee is teruggeneem. Die kommando was egter nouliks tuis of die Boesmans het weer toegeslaan en 1200 beeste by Pienaar se buurman, Migiel Bock, gebuit. Die keer kon Pienaar-hulle slegs 'n klein getal beeste terugkry.³⁴

In 1795 het die Afrikaner-Oorlams se rol tydens strafekspedisies opnuut in die kollig gekom. Weens die knellende droogte daardie jaar, en die daarmee gepaardgaande gebrek aan kos, het die Boesmans die veeboere se veetroppe op groot skaal aangeval.³⁵ Dié keer het die Kaapse regering dadelik Petrus Pienaar se versoek om wapens en ammunisie, wat Klaas Afrikaner persoonlik na landdros Bletterman geneem het, toegestaan.³⁶

4.3 Die Afrikaner-Oorlams raak toenemend betrokke by veerowery

Die gewere en ammunisie waaroor die Afrikaner-Oorlams beskik het, het aan hulle 'n besondere magposisie gegee. Dis heeltemal te verstane, want die besit van 'n geweer het aan sy eienaar die geleentheid gebied om 'n baie belangrike rol in die gebeure van sy omgewing te speel. Daarmee kon hy sy kuddes beskerm en vergroot en vir hom 'n gevolg van

³³ J. du Bruyn: The Oorlams Afrikaners: From Dependence to Dominance, 1760-1823, p.6.

³⁴ 1/STB 10/162 Inkomende Briewe: P. Pienaar - H.L. Bletterman, 3.6.1793, (g.p.).

³⁵ 1/STB 13/13 Militêre Dokumente, Inkomende Briewe: J.P. Karstens - H.L. Bletterman, 16.3.1795, (g.p.) en P. Pienaar - H.L. Bletterman, 17.5.1795, (g.p.).

³⁶ 1/STB 13/13 Militêre Dokumente, Inkomende Briewe: P. Pienaar - H.L. Bletterman, 17.5.1795, (g.p.).

aanhangers opbou. 'n Enkeling in die besit van 'n geweer kon dus maklik 'n belangrike posisie onder sy groepsgenote verkry, want hy kon hulle beskerm én van vleis voorsien.³⁷

In die laaste dekade van die agtiende eeu was die Oranjerivier-, Hantam-, Roggeveld- en Klein Namakwaland-gebied oortrek met verskillende ontwortelde en verdringde bevolkingsgroepe. Hierdie Khoikhoi- en Bastergroepe het 'n rowerbestaan gevoer om hulself te kan handhaaf. Enkele blankes het ook van hulle in diens geneem om vir hulle vee te buit of te ruil by die ander inheemse groepe wat vee besit het. In ruil vir beeste, skape, ivoor en diervelle, het die koloniste dikwels met 'n geweer of twee betaal.³⁸ Cornelis Kok het daarop gewys dat die "zwerwende Hottentotte en Baster Khoi alle hunne snaphaanen van die Christenen voor vhee inruigelen".³⁹

Die gebruik om met wapens ruilhandel te dryf, het verreikende implikasies vir die veiligheidsituasie in die Noordweste gehad. Pienaar het byvoorbeeld beklemtoon dat die baie Khoikhoi en Boesmans wat met gewere rondgeloop het, bygedra het om die bestaande gevaar te vergroot.⁴⁰ Ironies genoeg het die Afrikaner-Oorlams se optrede ook die onrusituasie vererger. Nadat ammunisie aan hulle beskikbaar gestel is, het die Afrikaner-Oorlams al meer onafhanklik begin optree.

Volgens Moffat was Pienaar ook betrokke by die onwettige ruilhandel en veerowery deurdat hy die Afrikaner-Oorlams van

³⁷ E. Bradlow: The Significance of Arms and Ammunition on the Cape's Northern Frontier at the Turn of the 18th Century (*Historia*, May 1981, No.26, 1, p.61).

³⁸ M. Legassick: The Griqua, the Sotho-Tswana and the Missionaries, 1780-1840, pp.129-131; 1/STB 3/12 Verklarings van Kriminele Sake, Verklaring deur Cornelis Kok, 14.11.1790, (g.p.).

³⁹ 1/STB 3/13 Verklarings van Kriminele Sake, Verklaring deur Cornelis Kok, 14.11.1790, (g.p.).

⁴⁰ *Ibid.*, (g.p.).

wapens voorsien het.⁴¹ Hy was egter nie die enigste nie, want noord van die Oranjerivier was Guiliam Visagie en enkele ander koloniste ook daarmee besig.⁴² Pienaar se gesagsposisie en aansien by die Kompanjie het egter veroorsaak dat sy medeburgers onwillig was om hom vir sy aandeel in die onwettige veerowery voor stok te kry.⁴³

Die Afrikaner-Oorlams was reeds vóór 1795 by veerowery betrokke.⁴⁴ Gedurende 1793 het 'n Khoikhoi, ene Jan Michiel, sy vrou Freyn, en hul seun Jan Michiel(junior), hulself ongeveer sewe dagreise noord van die Oranjerivier gaan vestig. 'n Dagreis was ongeveer ag ure se reis per ossewa.⁴⁵ In Januarie 1794 het Klaas Afrikaner en van sy volgelinge by Michiel se kraal opgedaag. Omdat die Afrikaner-Oorlams se reputasie van gewelddadige optrede hulle ook hier vooruitgeloop het, het Jan Michiel(junior) dadelik uit die kraal gevlug. Eers nadat Klaas-hulle vertrek het, het Jan Michiel teruggekeer. By sy moeder moes hy hoor dat Klaas-hulle sy pa doodgeslaan en alle vee weggevoer het. Baie ontsteld het hy onmiddellik Stellenbosch toe vertrek waar hy 20 dae later die Krygsraad ingelig het oor wat gebeur het.⁴⁶

⁴¹ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.74.

⁴² 1/STB 3/12 Verklarings van Kriminele Sake, Verklaring deur Johannes Augustus van den Heever, 5.10.1790, (g.p.).

⁴³ P.R. Kirby (ed.): The Diary of dr. Andrew Smith, I, p.204..

⁴⁴ 1/STB 3/13 Verklarings van Kriminele Sake, Verklaring deur Piet Joubert, 4.2.1794, No.16, (g.p.) en Verklaring deur Jan Michiel, 26.1.1796, No.113, (g.p.).

⁴⁵ J. Burman: Towards the far Horizon, p.62.

⁴⁶ 1/STB 3/13 Verklarings van Kriminele Sake, Verklaring deur Piet Joubert, 4.2.1794, No.16 (g.p.) en Verklaring deur Jan Michiel, 26.1.1796, No.113, (g.p.).

Die feit dat hierdie daad noord van die Oranjerivier plaasgevind het, bewys dat die Afrikaner-Oorlams reeds in 1794 daardie omgewing geken het.

Die Afrikaner-Oorlams se optrede het die veeboere in die Noordweste só verontrus dat daar in 1793 selfs gerugte van 'n dreigende opstand onder die breë Khoikhoi-bevolking in omloop was.⁴⁷ Die veeboere het Pienaar, vanweë sy verbintenis met die Afrikaner-Oorlams, gedeeltelik vir die onrus geblameer. Daárom was hy vir hulle as veldwagmeester nie aanvaarbaar nie.

Sommige veeboere het Klaas Afrikaner openlik verantwoordelik gehou vir die onrus. In Oktober 1793 het voormalige veldwagmeester Willem Burger, Jacobus Nel, Gerrit Steenkamp, Arrie Dirkse Steenkamp en Dawid Stroo op eie gesag Pienaar se plaas, Groot Vlakte, besoek om Klaas Afrikaner in hegtenis te neem. Pienaar het egter geweier om Klaas uit te lewer. In die daaropvolgende woordewisseling het Nel onder andere beweer dat Pienaar "so slegt was als de Hottentot omreden dat hy de Hottentot so sterk mentineerd(onderhou)". Pienaar het op sy beurt vir Nel as die grootste skelm op aarde bestempel.⁴⁸

Burger en Nel se beskuldigings kan nie sonder meer aanvaar word nie. Dit het agterna geblyk dat Burger alles in sy vermoë gedoen het om Pienaar by die Kaapse regering in 'n swak lig te stel. Sy pogings was tevergeefs, want landdros Bletterman het 'n te hoë dunk van Klaas Afrikaner gehad. Bletterman was ook wantrouig ten opsigte van Nel se beskuldigings en eerbaarheid. Hy het hom selfs voor die Krygsraad gedaag om te verduidelik waarom hy nie die kruit en

⁴⁷ 1/STB 10/7 Inkomende Briewe: Nederburgh en Frijkenius - H.L. Bletterman, 26.9.1793, (g.p.).

⁴⁸ 1/STB 10/167 Inkomende Briewe: W. Burger - H.L. Bletterman, 24.11.1793, (g.p.).

lood wat hy vir kommandodiens aangevra het, gebruik het nie.⁴⁹

4.4 Saam met die Van Reenens na Walvisbaai

Tydens hulle verblyf in die Hantam het die Afrikaner-Dorlams verskeie geleenthede gekry om Groot-Namakwaland (d.w.s. die landstreek ten noorde van die Oranjerivier) beter te leer ken. Die gebied se groot verskeidenheid en getalle wild, gerugte van die Damara - soos die Herero aanvanklik verkeerdelik genoem is - se rykdom aan vee, en die gerugte dat daar iewers in Suidwes-Afrika ook groot goudrykdomme was, het jagters, handelaars en avonturiers daarheen gelok.⁵⁰

Pienaar en sy Afrikaner-volgelingen se kennis van die Noordwes-Kaap en Groot Namakwaland het hulle uiteraard gesogte gidse vir hierdie ekspedisies gemaak.

Die Afrikaner-Dorlams se eerste ekspedisie uit die Hantam na Groot Namakwaland, was saam met die twee Van Reenen-broers, Sebastiaan Valentyn en Dirk.⁵¹

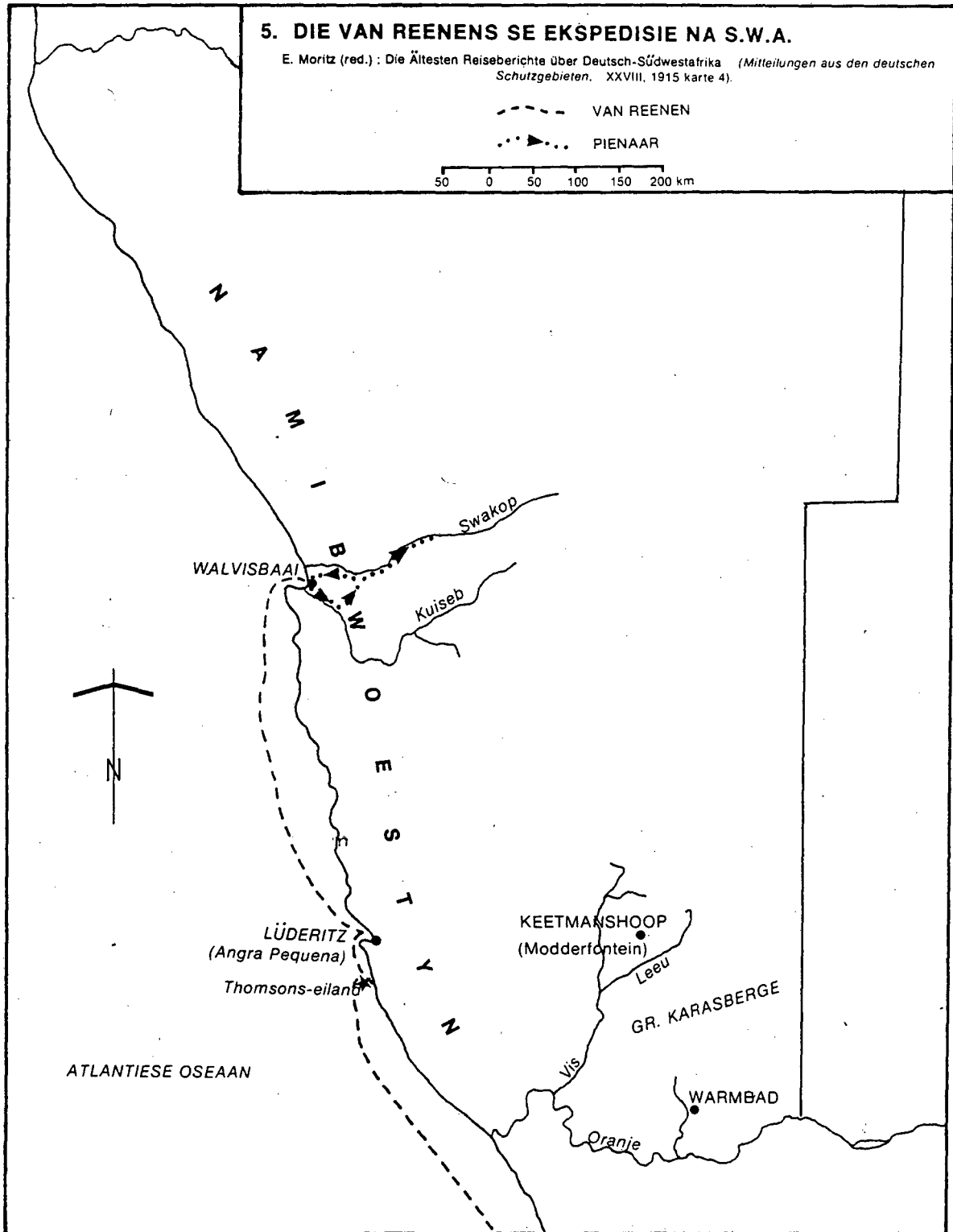
Die geselskap het Tafelbaaihawe op 3 Januarie 1793 aan boord van die Meermin onder bevel van kaptein Francois Renier Duminy, 'n voormalige Franse vloot-offisier, verlaat en langs die Weskus opgevaar. Duminy se opdrag was, eerstens, om deur middel van bakens die V.O.C. se aansprake op die kus te bevestig sodat vissers van ander state, soos die VSA en Brittanje, nie daarvandaan robbe en walvisse kon jag nie.⁵² Tweedens was die twee broers op soek na 'n Nama-kaptein, Ynemand. Hy het glo 12 tot 14 dagreise per ossewa noord van die Oranjerivier gewoon. Ynemand sou oor inligting beskik het waar beweerde groot goudrykdomme te vinde was. Dit was na

⁴⁹ 1/STB 10/162 Inkomende Briewe: H.L. Bletterman - J. Nel, 28.10.1793, (g.p.).

⁵⁰ H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, pp.40-41.

⁵¹ J.L.M. Franken (red.): Duminy-Dagboeke, p.207.

⁵² Ibid., pp.189-190,199,207.

bewering oos van Walvisbaai by die Rehoboth-myne geleë.⁵³ Van Reenen-hulle sou in Walvisbaai aansluit by twee blanke boere, Barend Freyn en Fredick Wijsman, wat per ossewa vanaf Warmbad daarheen op pad was.⁵⁴ Sonder dat Van Reenen-hulle dit geweet het, moes Freyn-hulle egter kort na hulle vertrek weens die droogte weer na Warmbad teruggekeer.⁵⁵

Op die Meermin het Van Reenen-hulle by twee geleenthede - vanaf Thomsons-eiland en Angra Pequena-eiland - vir Pienaar en die Afrikaner-Oorlams aan land gesit, om na Freyn-hulle te soek. Ofskoon hierdie soektogte tevergeefs was, het die Afrikaner-Oorlams waardevolle kennis van die land en sy mense opgedoen.⁵⁶

Op 23 Januarie 1893 het die Meermin in Walvisbaai anker gegooi. Dié keer het Pienaar-hulle darem by Namas vasgestel waar kaptein Ynemand se woonplek vermoedelik was. Pienaar, vergesel deur sy Afrikaner-Oorlams, nege volwasse Khoikhoi en een jong Khoikhoi-seun is toe na Ynemand se woonplek gestuur om vee te ruil. Die tabak, krale, kruut en lood wat hulle wou verruil, is op drie perde gelaai wat uit die Kaap saamgebring is.⁵⁷

Pienaar-hulle het die eerste dag in 'n suidoostelike rigting deur die swaar sandduine en die droë landstreek van die Namibwoestyn getrek. Op advies van twee Bergdamaras het hulle die volgende dag 'n noordoostelike roete tot by die Swakoprivier gevolg. Hier het hulle water gekry nadat hulle

⁵³ J.L.M. Franken (red.): Duminy-Dagboeke, pp.189, 207.

⁵⁴ H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, p.41; J.L.M. Franken (red.): Duminy-Dagboeke, p.207.

⁵⁵ G.P.J. Trümpelmann: Die Boer in Suidwes-Afrika (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1948, II, p.10).

⁵⁶ J.L.M. Franken (red.): Duminy-Dagboeke, pp.304-308.

⁵⁷ Ibid., pp.310-311,315.

gate in die droë rivierloop gegrawe het. Vir die volgende 12 dae het Pienaar-hulle te voet langs die Swakoprivier op getrek in 'n poging om inligting oor Freyn en die ligging van die goudmyne in te samel. Uiteindelik moes hulle vanweë die droogte terugdraai sonder dat hulle Ynemand bereik het. Hulle het wel by enkele Bergdamaras verneem dat die Damaras (d.i. Herero's) in 'n suidelike en oostelike rigting met groot getalle vee woonagtig was.⁵⁸ Pienaar se tog was nie tevergeefs nie. Hoewel hy in sy hoofdoel misluk het, het die groot getal wildsoorte, soos renosters, leeus, olifante en verskeie boksoorte wat hulle in die rivierloop en die aangrensende landskap gesien het, dié jagmoontlikhede van dié streek onderstreep.⁵⁹

Die Afrikaner-Oorlams het egter nie saam met Pienaar na die Meermin teruggekeer nie. 'n Dagreis van Walvisbaai af het Pienaar by van die Khoikhoi in die omgewing gehoor dat Sebastiaan van Reenen se slaaf, Orson, gedros het en dat hy in die omgewing gewaar is. Pienaar het toe van die Afrikaner-Oorlams en Khoikhoi aangesê om te perd na Orson te gaan soek. Hyself het na die Meermin teruggekeer. Begin Maart het die Afrikaner-Oorlams met Orson by Walvisbaai opgedaag en op 3 Maart kon die vaartuig sy terugreis begin.⁶⁰

Die kennis wat die Afrikaner-Oorlams in Februarie 1793 van hierdie landstreek opgedoen het, het ongetwyfeld daartoe bygedra dat Jager Afrikaner se seun, Jonker, na sy vader se dood 'n gebied binnegetrek het wat vir die Afrikaner-Oorlams reeds gedeeltelik bekend was.

⁵⁸ J.L.M. Franken (red.): Duminy-Dagboeke, pp.315-316; H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, pp.41-43.

⁵⁹ J.L.M. Franken (red): Duminy-Dagboeke, p.316.

⁶⁰ Ibid., pp.301, 317.

4.5 Optrede teen Visagie. Die suide word tot by Modderfontein bekend

Die weë van Klaas Afrikaner het ook in Suidwes-Afrika gekruis met die van Guiliam Visagie, 'n boer wat voorheen in die omgewing van Piketberg gewoon het. Visagie en sy buurman, Josua Joubert, is in Februarie 1784 tot tronkstraf gevonnissen na 'n aanklag van moord en aanranding op drie van sy Khoikhoi.⁶¹ Nadat Visagie sy straf uitgedien het, het hy omstreeks 1786 saam met ander koloniste soos Mattheus Esterhuizen en Pieter Brand noord van die Oranjerivier gaan woon.⁶²

Aangesien die Kompanjie geen leningsplase noord van die Oranjerivier uitgereik het nie, het Visagie-hulle vir hulself eiegeregtig plase toegeëien. Hier het hulle jaarliks groot getalle vee van die Namas geruil. Soos die gebruik in die Noordweste was, het dié veeboere dikwels ook hulle Khoikhoi-werknemers van gewere voorsien om namens hulle vee te ruil of te roof. Dié verontregte inheemse groepe het ook in opstand teen die veerowery gekom en vergeldingsaksies geloods. Dit het daartoe bygedra dat die blanke in die verre Noordweste al meer bedreig gevoel het vanweë die onrus, noord sowel as suid van die Oranjerivier. Om hulle te beskerm, is Johannes Augustus van den Heever, veldkorporaal in die Klein-Namakwaland, in 1789 aangesê om die onwettige gewere by die Khoikhoi noord van die Oranjerivier af te neem. Klaas Afrikaner moes hom hiermee help.⁶³

Die Afrikaner-Oorlams was reeds voorheen betrokke by strafekspedisies teen persone wat vee noord van die Oranjerivier geroof het. Reeds in 1787 het 'n Khoikhoi, ene Donderbos Pokkebaas, vee oorkant die Oranjerivier gaan roof.

⁶¹ E.E. Mossop (ed.): The Journals of Brink and Rhenius, pp.113-115.

⁶² 1/STB 3/12 Verklarings van Kriminele Sake, Verklaring deur Johannes Augustus van den Heever, 5.10.1790, (g.p.).

⁶³ Ibid.

By sy terugkoms het Klaas Afrikaner die vee by hom afgeneem en aan die eienaars terugbesorg.⁶⁴

Bygestaan deur vier ander Khoikhoi, naamlik Kiewiet, Viool, Frederick en Magerman, is Donderbos Pokkebaas in Augustus 1790 weer oor die Oranjerivier na Groot Namakwaland om opnuut beeste te bekom.

Hier het Donderbos-hulle hul gevoeg by Guillian Visagie, wat op hierdie tydstep op Modderfontein digby die hedendaagse Keetmanshoop woonagtig was.⁶⁵ 'n Groot gevolg van Khoikhoi en Baster-Khoikhoi het by hom gewoon om na sy ongeveer 600 beeste om te sien. Visagie het die kudde opgebou deur ruiltransaksies met die Namas. Visagie het oor 'n verskeidenheid handelware, insluitende gewere, beskik om mee handel te dryf.⁶⁶ Dit was juis as gevolg van hierdie gewere dat die Kaapse regering 'n ondersoek na sy bedrywighede gelas het. Die vermoede het bestaan dat Visagie gewere, kruit en lood verruil het vir beeste.⁶⁷

Op hierdie stadium het die Afrikaner-Oorlams 'n belangrike bydrae gelewer om vrede in die Noordweste te handhaaf, ofskoon dit dikwels nie-amptelik geskied het. Gedurende die eerste helfte van 1793 het Klaas Afrikaner en sy gevolg byvoorbeeld op eie inisiatief opgetrek teen die Baster-Khoikhoi oorkant die Oranjerivier. Klaas het hulle daarvan beskuldig dat hulle die Namas se vee geroof het en deel gehad het in die Boesman-aanvalle op die koloniste. Een van sy oogmerke was om die gewere af te neem wat die Khoikhoi en

⁶⁴ 1/STB 3/12 Verklarings van Kriminele Sake, Verklaring deur Johannes Augustus van den Heever, 14.11.1790, (g.p.).

⁶⁵ E.E. Mossop (ed.): Journal of H.J. Wikar, J.C. Coetze and W. van Reenen, pp.306-307.

⁶⁶ 1/STB 3/12 Verklarings van Kriminele Sake, Verklaring deur Kiewiet, 5.10.1793, (g.p.).

⁶⁷ E.E. Mossop (ed.): The Journals of Brink and Rhenius, p.115.

Baster-Khoikhoi onwettig by Visagie en Donderbos bekom het.⁶⁸

Reeds die dag voordat die Afrikaner-Oorlams Visagie se plaas bereik het, het Klaas Afrikaner een van sy perdewaens wat met handelware vanaf die Kaap op pad was, suid van Modderfontein aangeval. Die wa is uitgebrand. Daarna is Klaas Afrikaner en sy volgelinge na Modderfontein om die ander Baster-Khoikhoi se gewere af te neem.⁶⁹

Toe hulle die Afrikaner-Oorlams gewaar, het Donderbos, Viool en die ander Khoikhoi sonder huiwering op hulle gevuur. Alhoewel vier lede van Klaas Afrikaner se gevolg doodgeskiet is, teenoor slegs twee van die Baster-Khoikhoi wat gewond is, het Klaas-hulle tog daarin geslaag om ses gewere by die Baster-Khoikhoi af te neem. In die proses het Klaas egter sy kapteinstaf verloor.⁷⁰ Kort na die gebeure het Visagie Modderfontein verlaat.⁷¹

Terug oor die Oranjerivier het Klaas Afrikaner na Stellenbosch gereis om landdros Bletterman in te lig oor wat gebeur het. Die gewere wat hy afgeneem het, het hy in Julie 1793 aan die landdros oorhandig. Bletterman het dit as sy plig beskou om goewerneur Rhenius oor die gebeure in te lig aangesien dit dieselfde Afrikaner was wat in die voorafgaande jaar 'n groot getal Boesmans gedood het. Die ses gewere is Kaapstad toe gestuur, waar dit in die wapenkamer herstel kon word vir latere gebruik deur die lede van die Corps Pandoeren. Die Politieke Raad is ook versoek om 'n nuwe kapteinstaf aan Klaas Afrikaner te skenk en aan hom 'n veilige terugreis te verseker. Dis toegestaan. 'n Verdere

⁶⁸ C 217 Resolutien, 23.7.1793, pp.207-209.

⁶⁹ 1/STB 3/12 Verklarings van Kriminele Sake, Verklaring deur Kiewiet, 5.10.1793, (g.p.).

⁷⁰ C 217 Resolutien, 23.7.1793, pp. 207-208.

⁷¹ J.V. Scott: Keetmanshoop, The Karakul Capital Celebrates Centenary (Suidwes-Afrika Jaarboek, 1966, p.119).

ondersoek is ook na die bedrywigede van Donderbos Pokkebaas gelas.⁷²

Deur hierdie optrede het die Afrikaner-Oorlams getoon dat hulle die vertrouwe, wat die Kaapse regering in hulle gestel het, waardig was. Terselfdertyd is hul kennis oor die geaardheid van die landskap ten noorde van die Oranjerivier verbreed.

4.6 Die Afrikaner-Oorlams se verhouding tot die Corps Pandoeren

Vanweë hierdie gebeure word daar dikwels waarskynlik verkeerdelik beweer dat Klaas Afrikaner in die diens van die V.O.C. se polisiemag was.⁷³ Dit sou aan hom glo die reg verleen het om onafhanklike ekspedisies teen die Boesmans te loods. Hierdie afleiding is waarskynlik gemaak vanweë die rol wat die Khoikhoi onder die V.O.C.-bewind in die handhawing van wet en orde aan die Kaap en die vedediging van die kolonie gespeel het.

Reeds gedurende die agtiende eeu was sommige Basters en Khoikhoi lede van die algemene kommando's. Die Kaapse regering het reeds teen die middel van die agtiende eeu besluit om gewapende Khoikhoi teen 'n moontlike buitelandse aggressor te gebruik. In 1781, tydens die oorlog tussen Nederland en Brittanje, is die Khoikhoi wat 'n wapen kon hanteer, byvoorbeeld opgekommandeer om die kolonie te help verdedig. Hulle is ingedeel in 'n troepe-afdeling wat bekend gestaan het as die "Corps Bastard Hottentotten."⁷⁴

Toe die oorlog tussen Nederland en Frankryk in 1793 uitbreek, het die Politieke Raad op 30 April deur middel van plakkate gelas dat alle bekwame Khoikhoi en Baster-Khoikhoi opgeroep

⁷² C 217 Resolutien, 23.7.1793, pp.208-209.

⁷³ H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, p.212.

⁷⁴ J. de Villiers: Hottentot-Regimente aan die Kaap, 1781-1806, pp.1,2,4,6.

word om die kolonie te verdedig. Hulle sou almal lid word van die "Corps Pandoeren."⁷⁵

In Julie 1793 het Bletterman juis melding van Kaptein Afrikaner en sy sogenaamde soldate gemaak.⁷⁶ Die naam Afrikaner verskyn in die register van die "Corps Pandoeren" in Augustus 1793 waar hy aangedui word as 'n Khoikhoi-kaptein.⁷⁷ Of die Kaptein Afrikaner op die register egter dieselfde persoon was as Klaas Afrikaner is onseker, maar waaroor geen illusies kan bestaan nie, is dat die Afrikaner-Oorlams op hierdie stadium reeds hoog aangeskrewe was by die Kompanjie.

Die Afrikaner-Oorlams se militêre optredes in die binneland het hulle moontlik in die vorm van 'n informele assosiasie met die Kaapse Pandoere gebring.⁷⁸ Dis onseker of die Afrikaner-Oorlams deur hul samewerking met die V.O.C. meer direkte toegang tot die ammunisievoorraad verkry het, want dit wil voorkom asof hulle nog steeds op Pienaar aangewese was vir die voorsiening van gewere en ammunisie. Hiermee het hulle, of saam met Pienaar of selfstandig, kommando's teen die Boesmans onderneem.⁷⁹ Gevolglik het die Afrikaner-Oorlams die betiteling van oorlamse-Khoikhoi duideliker uitgedra aangesien hulle nie meer op dieselfde vlak as die gewone Khoikhoi beskou is nie.

Die Afrikaner-Oorlams was egter nie bereid om die groot mate van vryheid waarin hulle geleef en beweeg het, af te staan

⁷⁵ J. de Villiers: Hottentot-Regimente aan die Kaap, 1781-1806, pp.17-18.

⁷⁶ C 217 Resolutien, 23.7.1793, p.207.

⁷⁷ C 714 Verslag met Bylaes: Nederburgh en Frijkenius, Naamlyst van het Corps Pandoeren, 3.8.1793, no.22, p.100.

⁷⁸ J. du Bruyn: The Oorlams Afrikaners: From Dependence to Dominance, 1760-1823, pp.6-7.

⁷⁹ E. Bradlow: The Significance of Arms and Ammunition on the Cape's Northern Frontier at the Turn of the 18th Century (*Historia*, May 1981, No.26, I, pp.63-64).

vir 'n nouer militêre verbintenis met die V.O.C. nie. Die rede daarvoor was die volgende. Ten tye van die Tweede Britse Besetting van die Kaap in 1795 het 'n gerug die rondte gedoen dat alle Khoikhoi en Basters hulself as soldate beskikbaar moes stel om die Kaap teen 'n Britse aanval te verdedig. Klaas Afrikaner was nie daarvoor te vinde nie en het Pienaar versoek om hom en sy seuns toe te laat om eerder buite die kolonie te gaan woon. Pienaar het ingewillig en hulle na Hartebeestenrivier gestuur om sy vee op te pas.⁸⁰ Die Afrikaner-Oorlams was tevrede, want daarvandaan kon hulle ongestoord hul strooptogte teen die naburige Namakwa- en Koranagroep voortsit.

Jager Afrikaner het vermoedelik in hierdie stadium die kapteinskap by sy pa oorgeneem. As oudste seun, was hy nou reeds in sy vroeë twintigs en bekend vir sy manmoedigheid en bekwaamheid.⁸¹ Moffat se getuigenis dat Jager die leierskap op 'n vroeë ouderdom verkry het, steun dié vermoede.⁸² Klaas Afrikaner het waarskynlik die simboliese kapteinskap behou, want volgens gebruik het die vader steeds die rituele voorregte behou.⁸³ Hierdie leierskap-oorgangsfase het moontlik met die Eerste Britse Besetting in 1795 saamgeval,⁸⁴ aangesien Jager reeds voor Maart 1796, toe Pienaar vermoor is, kaptein van die groep was.⁸⁵

⁸⁰ John Campbell: Travels in South Africa, p.376.

⁸¹ H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, p.212.

⁸² R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.73.

⁸³ P.L. Scholtz: Die Historiese Ontwikkeling van die Onder-Olifantsrivier, 1660-1902 (Argiefjaarboek vir die Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1966, II, p.48).

⁸⁴ H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, p.212.

⁸⁵ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.75.

HOOFSTUK 5

DIE MOORD OP PETRUS PIENAAR

Teen 1796 het die Afrikaner-Oorlams tot een van die mees prominente groepe in die Noordweste ontwikkel. Hulle verblyf langs die Oranjerivier waar hulle al die belangrike skuilplekke leer ken het, asook die plekke waar water en voedsel beskikbaar was, het hulle 'n belangrike magsbasis verskaf.¹

Namate die Afrikaner-Oorlams se bekendheid toegeneem het, het hulle al hoe onafhankliker van Pienaar opgetree. Dit wil voorkom asof Pienaar se teenwoordigheid nie meer vir hulle 'n vereiste was om toegang tot wapens en ammunisie te verkry nie. Die veeboer wat graag sy veekuddes wou vergroot, en die Khoikhoi en Basters wat op hul beurt weer wapens en ammunisie wou bekom, het in hierdie stadium klaarblyklik in mekaar se behoeftes voorsien.²

Moontlik was dit juis die Afrikaner-Oorlams se toenemende onafhanklike optrede wat die verhouding tussen hulle en Pienaar op die spits gedryf het. Hierdie wrywing het in 1796 tot die moord op Petrus Pienaar gelei.

Eerwaardes Campbell en Moffat van die Londense Sending-genootskap het beweer dat daar reeds vóór die moord spanning tussen die Afrikaner-Oorlams en Pienaar bestaan het. Volgens hulle was die hoofrede die wyse waarop Pienaar die Afrikanermans behandel het en teenoor hul vroue en dogters opgetree het. Die sendelinge het o.a. beweer dat Pienaar die Afrikaner-vroue en dogters gemolesteer het, wanneer die mans

¹ B. Lau: The Emergence of Kommando Politics in Namaland, Southern Namibia, 1800-1870, p.53.

² J. du Bruyn: The Oorlams Afrikaners: From Dependence to Dominance, 1760-1823, p.8.

weg was op ekspedisies. As gevolg daarvan sou die Afrikaner-mans weldra geweier het om op ekspedisies te gaan.³ Eerwaarde John Campbell is die eerste sendeling wat spesifiek na hierdie aangeleentheid verwys.⁴ Heelwat later, in 1817, het Jager-hulle teenoor eerwaarde Moffat beweer dat Pienaar die Afrikaner-Oorlams swak behandel het. Hy sou die vroue en dogters mishandel, hulle te min betaal, dikwels beledig en oor die algemeen met min menslikheid en erkentlikheid teenoor hulle opgetree het.⁵

Moffat se weergawe van die gebeure moet met omsigtigheid benader word. Dit is bloot menslik dat die Afrikaner-Oorlams se aanbieding van die gebeure hulself in 'n positiewe lig sou stel. Moffat en Campbell, wat vir Pienaar slegs aan die hand van die Afrikaner-Oorlams se vertelling geken het, het Pienaar as 'n wrede, opvlieënde persoon met 'n slegte karakter bestempel. Dit verskil hemelsbreed van die positiewe getuienis wat Robert Gordon oor Pienaar gelewer het.⁶

Ongeag of Pienaar rede gehad het om die Afrikaner-Oorlams swak te behandel of nie en of hul klagtes oor slegte behandeling oordrewe was of nie, bly die feit staan dat Jager-hulle ontevrede met hul posisie by Pienaar was. Toe hulle sy diens wou verlaat, het hy geweier en die Afrikaner-Oorlams nog strenger as te vore behandel.⁷ Pienaar se aansien onder die groter meerderheid van die koloniste in dié

³ J. Campbell: Travels in South Africa, p.376; R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.74.

⁴ J. Campbell: Travels in South Africa, p.376.

⁵ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.74.

⁶ E. Bradlow: Petrus Pienaar - Ruffian or Courageous Pioneer? (Quarterley Bulletin of the South Africa Library, 34, no. 3, March 1980, pp.95-98); J. Philip: Researches in South Africa, II, p.217.

⁷ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.75.

bepaalde wyk was so groot dat dit ook nie vir die Afrikaner-Oorlams gebaat het om hul lot by die ander boere te bekla nie. Tog het hulle nie gedros nie, waarskynlik omrede hulle nie werklik so sleg behandel is soos hulle later aan die sendelinge voorgehou het nie; veral ook nie as in ag geneem word hoe hulle agterna die blaam van die moord op andere probeer pak het nie. Hulle eie geloof-waardigheid kan dus bevraagteken word. 'n Ander moontlikheid is dat hulle ondanks die slegte behandeling by Pienaar gebly het omdat hy aan hulle gewere en ammunisie voorsien het. Intussen het die weerstand teen hom by hulle opgebou.⁸

Toe Pienaar in Maart 1796 op Groot Vlakte vermoor is, het drie van sy agt kinders by hom gewoon. Die oudste kind, Hester Josina, is reeds op 25 Oktober 1789 met Willem Louw getroud. Die vierde kind, Catharina Cornelia, is slegs vyf dae na haar geboorte in 1778 in die Tulbagh-distrik oorlede. Die oudste seun, Johannes Jacobus, wat reeds op 24 Augustus 1794 met Michiel Bock se suster, Elizabeth Cornelia, in die huwelik getree het, was saam met sy broer, Arnoldus, by Frederick Strauss op die plaas. Geen getuienis is beskikbaar oor waar die middelste seun, die sewentienjarige Petrus Arnoldus was nie. Saam met Pienaar en sy vrou was daar dus slegs drie kinders op die plaas: die ongeveer twee-entwintigjarige Maria Johanna (Mietjie), die vyftienjarige Helena Margaretha (Leentjie) en die vierjarige Jacobus Abel (Jacob).⁹

Die direkte oorsaak tot die moord-insident was die Afrikaner-Oorlams se weiering om gehoor te gee aan Pienaar se opdrag om teen 'n Khoikhoi-bende uit te trek.

Vroeg in Maart 1796 het ongeveer 14 Khoikhoi op Michiel Bock se plaas, Diepekloof, beeste gebuit. Pienaar is as

⁸ P.R. Kirby (ed.): The Diary of Dr. Andrew Smith, I, p.204.

⁹ C.C. de Villiers: Geslagsregister van die Ou Kaapse Families, II, p.692.

Veldwagmeester van die gebeure in kennis gestel.¹⁰ Hy het dadelik die Afrikaner-Oorlams aangesê om saam met Bock die rowers te agtervolg. Onder die indruk dat Pienaar hulle gerieflikheidshalwe alleen op die strafekspedisie wou stuur sodat van hulle vermoor kon word, het die Afrikaner-Oorlams summier geweier.¹¹

Dieselfde aand het Pienaar die Afrikaner-Oorlams na sy huis ontbied om hulle aan te spreek oor hul ongehoorsaamheid. Jager Afrikaner, sy broer, Titus, en nog enkele ander, het na die plaaswoning gegaan. Hoewel almal op die oog af ongewapend was, het Titus sy geweer onder sy klere versteek gehad. Dié voorsorgmaatregel dui daarop dat Pienaar in alle waarskynlikheid in die verlede hardhandig teenoor die Afrikaner-Oorlams opgetree het wanneer hulle nie sy opdragte uitgevoer het nie. Indien Pienaar dit weer sou doen, was Titus gereed om homself te verdedig.¹²

By hul aankoms het Jager aan een van die buitedeure geklop. Pienaar wat op daardie stadium buite homself van woede was, het na 'n woordewisseling vir Jager te lyf gegaan en met een hou platgeslaan. Hierop het Titus, reeds met sy geweer gereed, te voorskyn gekom en Pienaar doodgeskiet.¹³ Welwetende dat hulle sou moes vlug, is Jager-hulle die huis in om wapens en ammunisie te soek. Binne het Jacoba Pienaar en haar drie kinders, Mietjie, Leentjie en Jacob, geskuil.¹⁴

Daar bestaan verskeie en wyd uiteenlopende weergawes van wat dié aand op Groot Vlakte gebeur het. Volgens wat die

¹⁰ 1/STB 3/13 Verklarings van Kriminele Sake, Verklaring deur Migiel Bock, 9.8.1796, No.151, (g.p.).

¹¹ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.74-75.

¹² Ibid., p.75.

¹³ Ibid., p.75.

¹⁴ 1/STB 3/13 Verklarings van Kriminele Sake, Verklaring deur Migiel Bock, 9.8.1796, No.151, (g.p.).

Afrikaner-Oorlams vir Moffat vertel het, het Jacoba by hulle gepleit om haar en haar kinders se lewens te spaar. Jager-hulle sou die paar blankes dan ook geen kwaad aangedoen het nie en voor hulle vertrek selfs glo vir Jacoba gewaarsku het om nie die huis te verlaat nie aangesien hulle nie hulle veiligheid teen die res van die arbeiders kon waarborg nie. Ten spyte van hierdie advies het twee kinders by een van die ander buitendeure uitgevlug, maar ongelukkig in twee Boesmanwerkers vasgeloop wat slegs vir 'n geleentheid gewag het om wraak op die Pienaars te neem. Die Boesmans het beide vermoor, maar Jacoba het daarin geslaag om na die buurplaas te vlug, aldus die Afrikaner-Oorlams.¹⁵ Eerwaarde John Campbell praat slegs van 'n vrou en een kind wat vermoor is.¹⁶

Jager Afrikaner-hulle was blykbaar glad nie só onskuldig as wat hulle aan Moffat voorgegee het nie; altans nie wanneer Michiel Bock se getuienis in ag geneem word nie.

Bock en sy dienskneg, Barend, het intussen self van Diepekloof af die 14 rowers, wat sy vee gesteel het, agtervolg en hulle by Spioenberg ingehaal. Omrede die rowers se oormag te groot was, moes Bock noodgedwonge wag dat Pienaar met versterkings opdaag voordat hulle die rowers aanval. Toe Pienaar egter glad nie opdaag nie, is Bock na Groot Vlakte toe om vas te stel wat Pienaar vertraag het.¹⁷

Op Groot Vlakte was daar van Pienaar-hulle geen teken nie. Alhoewel die huis se deure en vensters gesluit was, was die wa nog op die werf. Die gesin was dus nie iewers heen nie. Nêrens was daar 'n teken van die werksvolk nie. Ongeveer 'n duisend tree weg van die huis het Bock twee van Pienaar se kinders, Mietjie en Jacob, aangetref. Albei was ernstig

¹⁵ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.75-76.

¹⁶ J. Campbell: Travels in South Africa, p.376.

¹⁷ 1/STB 3/13 Verklarings van Kriminele Sake, Verklaring deur Michiel Bock, 9.8.1796, No.151, (g.p.).

beseer. Die bewustelose Jacob het drie wonde aan die hoof gehad, terwyl Mietjie op haar beurt vyf wonde gehad het. Sy het Bock meegedeel dat Kaptein Afrikaner en van sy Khoikhoi hulle aangerand het nadat hulle haar vader doodgeskiet en haar moeder en suster doodgeslaan het. Hierna het Bock die twee kinders met hom na Diepekloof saamgeneem.¹⁸

Dieselfde aand nog is Bock na Frederick Strauss se plaas om hom en Pienaar se twee seuns, Arnoldus en Johannes, die nuus van die moorde mee te deel. Reëlins is ook getref om die volgende môre gesamentlik die moordplaas te besoek.¹⁹

Die volgende oggend is die groepie blankes terug na Groot Vlake toe. Op die werf het hulle Pienaar se slaaf, Maart, aangetref. Hy het hulle meegedeel dat Kaptein Afrikaner en 'n klomp Khoikhoi, wat hy by hom gehad het, die kwaad aangerig het. In die huis het hulle die lyke van Petrus Pienaar, sy vrou Jacoba en hul veertienjarige, dogter Leentjie, op die vloer aangetref. Petrus het gesterf aan 'n geweerskoot deur sy linkerbors, terwyl die vrouens klaarblyklik aan hoofbeserings beswyk het. Aldrie die lyke is toe op die plaas begrawe.²⁰

Mietjie en Maart se onafhanklike weergawes van die moorde weerlê dus Moffat se verontskuldiging van die Afrikaner-Oorlams. Petrus se vrou en een dogter is wel deur die Afrikaner-Oorlams vermoor.

Volgens nasate van die Pienaars het 'n dertienjarige dogter, Hester Josina, ook die aanval oorleef. Die Afrikaner-Oorlams sou haar met 13 messteke vir dood agtergelaat het. Die swaargewonde Hester sou haar lewe te danke gehad het aan twee mak Boesmans van Pienaar wat op die toneel verskyn het en

¹⁸ 1/STB 3/13 Verklarings van Kriminele Sake, Verklaring deur Michiel Bock, 9.8.1796, No.151, (g.p.).

¹⁹ Ibid.

²⁰ Ibid.

haar by die spruit tussen die riete versteek en verpleeg het.²¹

Dié weergawe strook egter nie met die feite nie. Ten tye van die moorde was Hester al vier-en-twintig jaar oud en reeds sedert 25 Oktober 1789 met Willem Louw getroud. Haar eerste kind, Jacoba Maria, is reeds op 12 September 1790 gedoop. Voor die moord op haar pa is nog 'n seun en twee dogters gebore.²² Pienaar se enigste kind waaroor daar onsekerheid bestaan oor waar hy homself ten tye van die moord bevind het, is die sestienjarige Petrus Arnoldus.

Die moord op Pienaar was blykbaar nie die enigste moord waarby Jager Afrikaner op daardie tydstip betrokke was nie. In die Notule van die Krygsraad van Stellenbosch verwys landdros Bletterman na die moorde op die huisgesinne van Van der Westhuizen en Pienaar deur die Khoikhoi-kaptein Afrikaner.²³ Geen verdere inligting hieroor kon egter opgespoor word nie.

Onmiddellik na die moorde het Jager Afrikaner en sy gevolg hul besittings bymekaar maak en uit die Hantam gevlug, vermoedelik in die rigting van die Oranjerivier. Behalwe Pienaar se gewere en ammunisie²⁴ het hulle ook sy vee weggevoer.²⁵ Dis vermoedelik tydens hierdie vlugtog dat Jager-hulle die plaas Waterval van Christiaan Capké, in die Onderste Bokkeveld aangeval en 2 000 stuks vee gebuit het.²⁶

²¹ A.P. Smit: Na Honderd Jaar Eeufees N.G. Gemeente Calvinia, p.18.

²² C.C. de Villiers: Geslagsregister van die Ou Kaapse Families, I, p.508.

²³ 1/STB 20/30 Uitgaande Briewe: H.L. Bletterman - F. Lubbe, 20.5.1796, (g.p.); 1/STB 13/11 Notule van Krygsraad, 7.6.1796, (g.p.).

²⁴ H. Lichtenstein: Travels in Southern Africa, I, p.173.

²⁵ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.76.

²⁶ BR 26 Resolusie, 1.11.1803, pp.90-91.

Die feit dat die koloniste wyd verspreid gewoon het, asook hulle afkeur aan kommandodiens, het aan die Afrikaner-Oorlams die nodige tyd gebied om veilig die Oranjerivier te bereik.²⁷ Hierdie gebied was 'n gewilde woonplek vir Basters, verdringde Boesmans en Khoikhoi, asook 'n wegkruipplek vir voortvluggende blankes.²⁸

Dis nie duidelik waar presies die Afrikaner-Oorlams hulle by die Oranjerivier gaan vestig het nie. Vermoedelik was dit op 'n eiland tussen die teenswoordige Onseepkrans en Kakamas. Die Afrikaner-Oorlams het hierdie gebied, asook sy moontlike skuil-plekke, geken. Die rivier se eilande en bergagtige oewers met hul ruwe en bebosde kranse het ideale wegkruipplek gebied. Die moontlikheid is egter nie uitgesluit dat hulle op Perde-eiland (teenoor Marchand) tussen Kakamas en die Augrabiëse Waterval geskuil het nie. Vroeër was die eiland begroei met 'n verskeidenheid boomsoorte soos kameeldoring, rosynebome, wilger-, ebbe- en swarthaakbome.²⁹

Nadat die landdros van Stellenbosch in kennis gestel is van die moord op Pienaar, is 'n kommando saamgestel om die Afrikaner-Oorlams te straf. Die kommando was onder bevel van Frans Lubbe, veldwagmeester van die Olifantsrivier, en Johannes P. Karstens, veldkorporaal van die Bokkeveld. Met die verdere samewerking van die omliggende veldwagmeesters Tielman Niewout, Jacobus Nel, Hannes Lubbe en Gideon van Zyl, is gewapende manskappe uit hul wyke opgekommandeer om teen die Afrikaner-Oorlams uit te trek. Hulle ammunisie het bestaan uit honderd pond kruit³⁰ en tweehonderd pond lood.³¹

²⁷ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.76.

²⁸ 1/STB 10/162 Inkomende Briewe: P. Pienaar - H.L. Bletterman, 3.6.1790, (g.p.).

²⁹ A.D. Lückhoff: Diamante en Diamante (Koningsbode, Desember 1929, p.14).

³⁰ 'n Pond is gelykstaande aan 0.45 kilogram.

³¹ 1/STB 13/11 Notule van Krygsraad, 7.6.1796, (g.p.).

Op 27 Augustus het die kommando uitgetrek. Dit het vir 'n volle maand die omgewing van die Visrivier en Sakrivier deursoek totdat dit weens gebrek aan water noodgedwonge moes terugkeer.³²

Na afloop van die strafekspedisie is Karstens deur Jan van Wyk as veldkorporaal vervang. In die plek van die vermoorde Petrus Pienaar is Jacobus Gideon Louw as nuwe veldwagmeester aangestel.³³

Na die moorde op Groot Vlakte het die oorblywende Pienaar-kinders die plaas verlaat. Mietjie het 'n jaar later met Floris Steenkamp in die huwelik getree. Die ongetroude kinders het by die getroude broers of susters gaan bly.³⁴

Pienaar se twee plase, Groot Vlakte en Vaderlandsche Rietvallei, is op 27 en 28 Februarie 1797 uit sy insolvente boedel op 'n vendusie te koop aangebied.³⁵ Pienaar se boedel was waarskynlik insolvent omdat hy as gevolg van die voortdurende rooftogte op sy vee nie sy jaarlikse huurgeld betaal het nie.³⁶

Groot Vlakte het hierna in die hande van Johan van Reenen beland nadat hy dit gekoop het. Hy was een van die bekende Van Reenen-broers en is teen die einde van die agtiende eeu en die begin van die neëntiende eeu as een van die mees vooruitstrewende en welvarende Kaapse boere

³² 1/STB 10/165 Inkomende Briewe: J.P. Karstens - R.J. van der Riet, 8.10.1796, (g.p.).

³³ 1/STB 1/64 Kladnotule van Landdros en Heemrade, 9.12.1796, pp.15-16.

³⁴ C.C. de Villiers: Geslagsregister van die Ou Kaapse Families, II, p.924.

³⁵ C.J. 2580 Uitgaande Briewe: Raad van Justisie - J. Faure, 18.2.1797, pp.76-77.

³⁶ 1/STB 10/10 Inkomende Briewe: A. Barnard - R.J. van der Riet, 1.10.1800, p.77.

gereken.³⁷ Met Lichtenstein se besoek aan die plaas in 1803 het hy 'n kudde van meer as 'n duisend goed geteelde Spaanse wolskape daar gevind. Van Reenen het ook veral belang gestel in die teel van rasegte perde. Hy het ook ongeveer 600 suiwer geteelde perde van die allerbeste Engelse en Arabiersoorte besit, wat ook op die plaas was.³⁸

Teen omstreeks 1830 is Willem Louw en sy vrou, Hester Josina, weer op die plaas aangetref nadat hulle die plaas by Van Reenen teruggekoop het.³⁹ Hierna het dit in die besit van Petrus Pienaar se nakomelinge gebly. Tans is die eienaar dr. N. Burnett.

Die Afrikaner-groep, onder leiding van Jager Afrikaner, het nou 'n nuwe tydvak in hul bestaan betree. Vir die volgende paar jaar sou hulle 'n skrikbewind in die Oranjerivier-omgewing voer.

³⁷ H. Lichtenstein: Travels in Southern Africa, I, p.114.

³⁸ Anoniem: Moordplaas (Die Landbouweekblad, 25.1.1972, p.12).

³⁹ Ibid.

HOOFSTUK 6

JAGER AFRIKANER VOER 'N SKRIKBEWIND IN DIE NOORDWES-KAAP EN ORANJERIVIER-GEBIED.

Die landstreek noord van die Kamiesberge tot by die Oranjerivier is 'n gebied met 'n lae reënval, min plantegroei en skraal weiding. Weens die byna voortdurende droogte was die gebied dun bevolk. Slegs klein groepies Namakwas en Korannas het hierdie droë landstreek bewoon.¹

6.1 Die Oranjerivier: Die eerste skuilplek

Jager Afrikaner het sy skuilplek op die eiland in die Oranjerivier oordeelkundig uitgekies. Op die eiland was hy veilig teen sy vyande, water was volop, en die veetroppe in die omgewing binne sy bereik om te plunder.² Veral die gebied ten noorde van die koloniale grens, dit wil sê noord van die Buffelsrivier,³ was 'n ideale streek om op toe te slaan.

Gedurende die Kompanjiebewind is daar nooit vir die kolonie 'n amptelike noordgrens vasgestel om te keer dat die veeboere die binneland intrek nie. Die Kompanjie het eenvoudig die grondgebied waar leningsplase toegeken is, as sy grondgebied

¹ J. Barrow: An Account of Travels into the Interior of Southern Africa, in the Years 1797 and 1798, p.387.

² E. Bradlow: The Significance of Arms and Ammunition on the Cape's Northern Frontier at the Turn of the 18th Century (Historia, May 1981, Vol.26, No.1, p.64).

³ UG 41-1926, Report of the Rehoboth Commission, p.10.

beskou. Dit was eerder die aard van die landskap en die Boesman-gevaar wat die uitbreiding teengewerk het.⁴

Toe Brittanje in 1795 die Kaap verower het, het die Britte 'n nuwe benadering gevolg. Die Boesmans het die reg ontvang om wel op grond aanspraak te maak, en die blankes is verbied om hulle daar te vestig.⁵ In Julie 1798 het die Goewerneur, lord MacCartney, 'n proklamasie uitgevaardig om die Noordgrens amptelik te bepaal. Die grens het gestrek vanaf die Atlantiese kus in die Weste, langs die Koussie- of Buffelsrivier, verby die noordelike punt van die Kamiesberg, die Langeberg, Kobieskou, Spioenkop, die Riet- en Visrivier, die Nuweveldberge, Groot Tafelberg en langs die Seekoeirivier af tot by Van Plettenbergbaken in die ooste. Blanke veeboere is verbied om hul noord van dié grens te vestig of hul vee daar te laat wei. Slegs met die nodige toestemming van die Goewerneur kon hulle oorkant die grens gaan jag en reis.⁶

Van sy eilandvesting af, het Jager in alle rigtings strooptogte uitgevoer. Binne 'n straal van 400 kilometer het almal daagliks in voortdurende vrees vir een van sy rooftogte gelewe.⁷

Jager-hulle het veral die feitlik weerlose Namakwas en Korannas aangeval. Die twee volksgroepe was nie met hul primitiewe wapens opgewasse teen die Afrikaner-Oorlams se gewere nie. Die Afrikaner-Oorlams kon dus maklik groot getalle vee roof en so die inheemse groepe in 'n toestand van groot armoede en ontberinge dompel.⁸

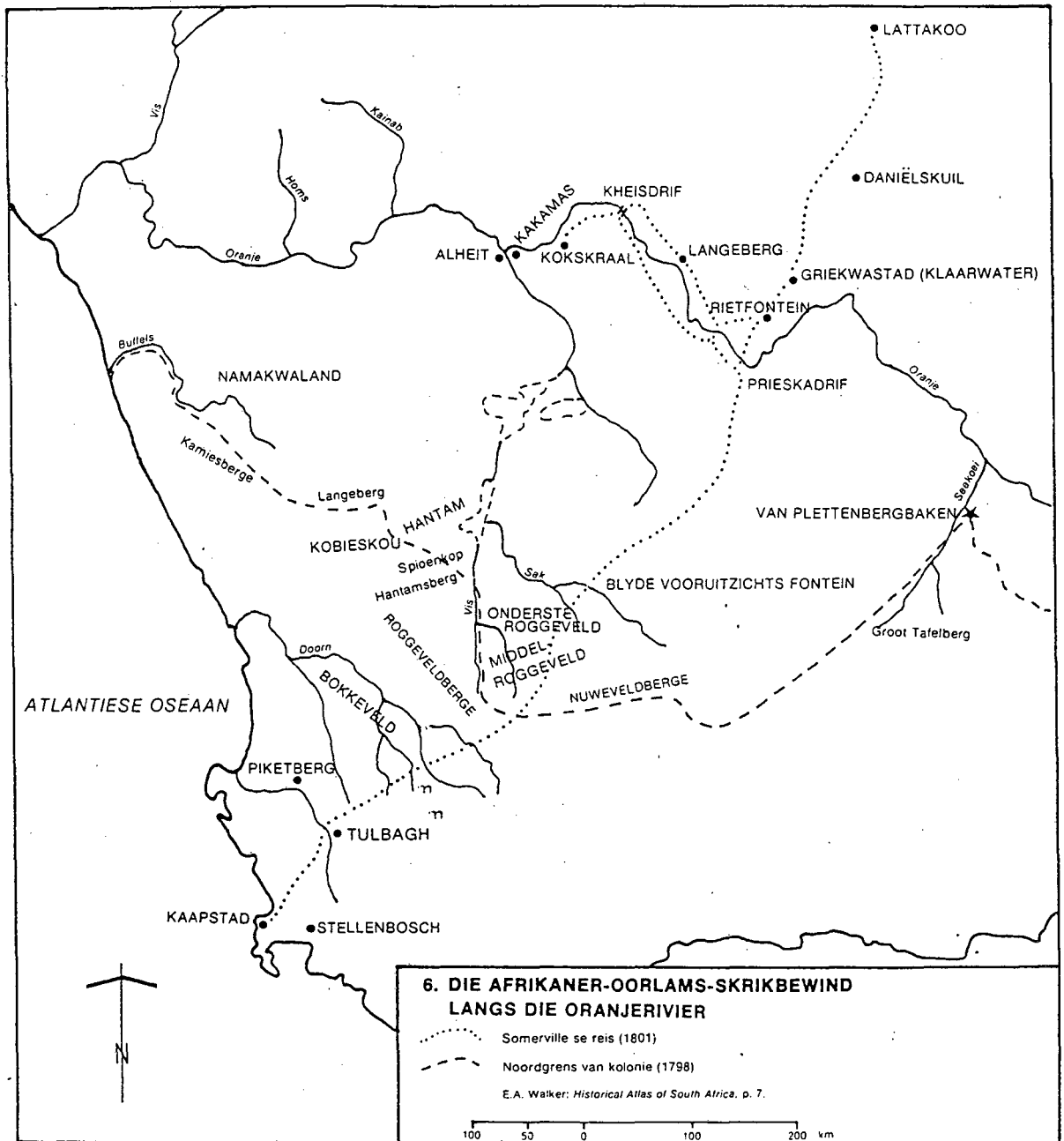
⁴ P.J. van der Merwe: Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek, 1770-1842, p.98.

⁵ Ibid., p.101.

⁶ Ibid., pp.101-102.

⁷ G.M. Theal: Records of the Cape Colony, V, p.57.

⁸ G. Thompson: Travels and Adventures in Southern Africa, pp.261-262, 290-291.

In die beskrywing van die Afrikaner-Oorlams is hul gewelddadige leefwyse duidelik uitgebeeld. Hulle is onder andere bestempel as "a gang of vagabond Hottentots and Bosjesmans led by Africaander"⁹ en "Africaander and his numerous gang".¹⁰

6.2 Strafoptredes teen Jager Afrikaner

Na die moord op Petrus Pienaar het die koloniale regering en die koloniste verskeie pogings aangewend om Jager Afrikaner te straf, maar hulle kon nie sy skuilplek vind nie.¹¹

Van die burgers het toe besluit om 'n nuwe strategie te volg en van die Basters, wat in die Noordweste gewoon en die omgewing geken het, in te span om strafekspedisies teen die Afrikaner-Oorlams te lei. Die eerste Baster wat, sover bekend, bereid was om te help, was Barend Baster se broer, Nicolaas Barend. Hy het die burgers se aanbod van 20 gewere en 50 pond kruit en lood aanvaar om Jager Afrikaner te gaan aanval.¹² Die moontlikheid van buit het ongetwyfeld tot sy besluit bygedra.

Die niksvermoedende Afrikaner-Oorlams was toevallig suid van die Oranjerivier toe Nicolaas hulle onverwags oorval en heelwat osse en koeie buitgemaak het. In die daaropvolgende geveg, wat 'n hele dag geduur het, het die Afrikaner-Oorlams hulle beeste teruggevat, slegs om dit weer dadelik te moes prysgee. Toe die geveg skaakmat bereik, het Jager-hulle, wat in getalle deur die Basters oortref is, besluit om die stryd

⁹ BO 54 Letters from Stellenbosch: R.J. van der Riet - Genl. F. Dundas, 4.6.1799, p.55.

¹⁰ BO 153 Letters Despatched within the Colony: F. Dundas - R.J. van der Riet, No.269, 22.6.1799, p.286.

¹¹ 1/STB 10/151 Inkomende Briewe: G. Maritz - R.J. van der Riet, 26.11.1799, (g.p.).

¹² R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.76-77; P.R. Kirby (ed.): The Diary of dr. Andrew Smith, I, p.259.

vir eers gewonne te gee en hulle in hul skuilplek vir 'n aanslag op Nicolaas te gaan voorberei.¹³

Hierdie keer het die Barendse tot hul teëspoed deeglik met die Afrikaner-Oorlams se krygsvernuf kennis gemaak. Jager se spioene het die Barendse eerste op die suidelike oewer van die Oranjerivier opgemerk. Die Afrikanerleier het sy krygers onopsigtelik op die noordoewer verby die Barendse geneem. Gedurende die nag is hy en sy volgelingen toe deur die rivier. Die Afrikaner-Oorlams het waarskynlik - soos die gebruik was - hul klere en ammunisie in bondels op hulle koppe vasgemaak en met die geweer om die skouers deur die rivier geswem. Hiervoor het hulle moontlik houtblokke gebruik waaraan hulle kon vashou, en deur met hulle voete te skop, stroomaf na die oorkantse oewer geswem of gedryf.¹⁴

Alhoewel Jager-hulle minder in getal was, het die verrassingselement in hulle guns getel. Hulle het uit 'n suidelike rigting in die donkerte rondom die kraal van die Barendse stelling ingeneem, en toe klippe op die hutte gegooi om die slapendes na buite te lok. Toe dit gebeur, is die verbaasdes onder die koeëls gestee. Die Barendse het gou besef dat hulle aanvallers goed bewapen was. Hulle het nogtans daarin geslaag om deur te breek en op die vlug te slaan.¹⁵

Jager Afrikaner was 'n uitstekende taktikus. Hy het presies geweet hoe om sy wapens en klein getal volgelingen die beste te benut. Eerstens het hy gewoonlik sy vyand verras deur hulle onverwags aan te val. Tweedens het hy die vyand in die oopte op die gelyk landskap aangeval. Dit het hy gedoen deur die vyand agter hul verskansings en uit die digte bosse uit te dryf in die oopte. Hierdeur het hy verseker dat hulle makliker teikens vir sy goeie skuts was en kon hy hulle ook

¹³ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.77,79-80.

¹⁴ Ibid., pp.79-80.

¹⁵ Ibid., p.80.

oor 'n afstand uitwis. Derdens het hy met sy klein getalle eie verliese probeer beperk deur sy volgelingen so kort as moontlik aan die vyand bloot te stel. Gevolglik het sommige gevegte dae lank geduur, met 'n skoot wat af en toe gevuur is.¹⁶ Een van die gevegte met Nicolaas Barend het byvoorbeeld oor 'n tydperk van vyf dae gestrek.¹⁷

Soos sy broer, Titus, het Jager in tye van gevaar min vrees getoon. Volgens Moffat het Jager byvoorbeeld gewag dat 'n aanstormende leeu eers spring, voordat hy dit doodskiet. In Titus se geval is dit bekend dat hy by geleentheid alléén teen 20 gewapende mans geveg het en eers die aftog geblaas het toe hulle sy geweer in stukke geskiet het.¹⁸

Na hierdie terugslag het die Barendse hulle verder ooswaarts langs die Oranjerivier gaan vestig waar die Kok-familie woonagtig was. Eerwaardes Anderson en Kramer, van die Londense Sendinggenootskap, het hulle in April 1801 aangetref, waar hulle 80 kilometer noordoos van die Prieskadrif gewoon het.¹⁹

Selfs hier was die Barendse nie veilig nie. Jager het byvoorbeeld nie geaarsel om Cornelis Kok en sy Baster- en Khoikhoi-volgelingen met hul groot veekuddes aan te val nie. Kok-hulle het hulle aanvanklik self verdedig. In die lente van 1798 het die Afrikaner-Oorlams hulle egter sulke hewige verliese toegedien dat Cornelis Kok in Desember Stellenbosch toe is om by die landdros militêre hulp te gaan soek.

¹⁶ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.78-79.

¹⁷ J. Philip: Researches in South Africa, II, p.222.

¹⁸ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.79-81.

¹⁹ A.J.C. Erwee: Die Sending van die Nederduitse Gereformeerde Kerk onder die Inboorlingvolke van Noordwes-Kaapland, p.23.

Landdros R.J. van der Riet wou egter nie help nie,²⁰ omdat die nuwe Britse bewind eers sake vreedsaam wou probeer oplos.²¹

Toe dit tot Jager Afrikaner deurdring dat die koloniste agter die Barendse se aanvalle was, het hy besluit om wraak te neem.²² In Mei 1799 is Jager en ongeveer 100 mans die kolonie in. Hermanus Engelbrecht se plaas by die Kamiesberge was eerste aan die beurt en is op 11 Mei 1799 aangeval. Engelbrecht se seun, Jacobus, en 'n baster-Khoikhoi, Jan Tutties, is saam met twee slawe vermoor. Daarna het die Afrikaner-Oorlams Engelbrecht se twee waens en die goedere wat daarop was, gewere, 30 beeste en 1200 skape en bokke met hulle saam weggeneem.²³

Drie dae later is die trekgeselskap van Johannes Jacobus Botha, Gerrit du Toit en die weduwee Theron ook aangeval, terwyl hulle met hul vee op pad was na 'n nuwe weigebied. Hoewel slegs 'n Khoikhoi van Gerrit du Toit doodgeskiet is, het die Afrikaner-Oorlams die geselskap se waens, goedere en lewende hawe geroof. Dit het uit ongeveer 2 500 skape en bokke, 146 beeste en drie perde bestaan. Die Botha-gesin is slegs met die klere aan hul lyf agtergelaat.²⁴

Landdros Van der Riet het dadelik vir Jan Abraham van Wyk van die Hantam met 'n kommando gestuur om die Afrikaner-Oorlams te straf. Ofskoon Van Wyk-hulle reeds op 17 Mei vertrek het,

²⁰ G.M. Theal: Records of the Cape Colony, V, pp.57-58.

²¹ E. Bradlow: The Significance of Arms and Ammunition on the Cape's Northern Frontier at the Turn of the 18th Century (Historia, May 1981, Vol.26, No.1, p.66).

²² M. Legassick: The Griqua, the Sotho-Tswana and the Missionaries, 1780-1840, p.144.

²³ 1/STB 10/151 Inkomende Briewe: H. Engelbrecht - J.A. van Wyk, 11.5.1799, (g.p.) en J.A. van Wyk - R.J. van der Riet, 4.6.1799, (g.p.).

²⁴ 1/STB 10/151 Inkomende Briewe: J.J. Botha - J.A. van Wyk, 14.5.1799, (g.p.); 1/STB 10/151 Inkomende Briewe: J.A. van Wyk - R.J. van der Riet, 4.6.1799, (g.p.).

kon hulle weens die swak kondisie van die perde en die algemene onwilligheid van die burgers om op kommando te gaan, nie die Afrikaner-Oorlams inhaal nie. Gevolglik het Jager sy skuilplek by die Oranjerivier veilig bereik.²⁵

In hierdie stadium was Jager Afrikaner 'n gevreesde man met groot aansien in die Noordweste. Die sukses wat hy behaal het, het sy getal volgelingen laat toeneem en die moontlikheid van verdere aanvalle vergroot. Volgens Van Wyk moes die owerheid dadelik weer 'n strafkommando teen die Afrikaner-Oorlams uitstuur, want slegs daadwerklike optrede teen die Afrikaner-Oorlams sou die Noordweste vir sy bewoners beveilig.²⁶

Die waarnemende Britse goewerneur, luitenant-generaal H. Dundas, het Van Wyk sterk gesteun. Hy het 'n spesiale beroep op die burgers gedoen om alles in hul vermoë te doen om die Afrikaner-Oorlams in hegtenis te neem en die geroofde vee aan hulle regmatige eienaars terug te besorg. 'n Losprys van 1000 riksdaalders is op Jager Afrikaner se kop geplaas om die burgers aan te spoor om op kommando te gaan.²⁷ Indien Jager gevang sou word, was die moontlikheid groot dat die res van die roofgroep makliker uitmekaar gejaag kon word. Dundas was vas oortuig dat indien die burgers met die Kaapse regering sou saamwerk, die kommando's die Afrikaner-Oorlams uiteindelik sou aankeer. Gevolglik het hy twee vaatjies kruit, 5 000 koeëls en 500 vuurstene tot beskikking van die kommando gestel.²⁸

²⁵ 1/STB 10/151 Inkomende Briewe: J.A. van Wyk - R.J. van der Riet, 4.6.1799, (g.p.).

²⁶ Ibid.

²⁷ BO 153 Letters Despatched within the Colony: F. Dundas - R.J. van der Riet, No. 269, 22.6.1799, pp.286-287; H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, p.212.

²⁸ BO 153 Letters Despatched within the Colony: F. Dundas - R.J. van der Riet, No.269, 22.6.1799, pp.286-287.

Landdros Van der Riet het vinnig op Dundas se voorstelle gereageer. Die veldwagmeesters van die verskillende wyke - Roggeveld, Namakwaland, Olifantsrivier, Kamiesberg, Sederberge, Piketberg, Hantam en Vier-en-twintig-riviere - is aangesê om op 1 Augustus met hul manskappe op Van Wyk se plaas in die Hantam byeen te kom. Daarvandaan sou 'n gesamentlike kommando teen die Afrikaner-Oorlams uittrek.²⁹

Op 1 Augustus het die kommando uit die Bokkeveld vertrek. Die noordelike dele van die koloniale grens rondom die Visrivier en Sakrivier is deeglik vir Afrikaner se kraal deursoek. Daar was egter geen spoor van die Afrikaner-Oorlams nie. Slegs 'n aantal Boesmans is tydens die soektog gevang. Weens die haglike droogte moes die kommando op 19 Augustus in twee verdeel ten einde voldoende kos en water vir hul perde en trekosse te verseker. Die een gedeelte van die kommando waarby die veldwagmeesters Nel, Van Wyk, Mouton, Wolfaardt, Burgers en Lubbe was, het verder noordwaarts langs die Vis- en Sakrivier gesoek. Die tweede deel het voortgegaan om spore van vee wat vermoedelik gesteel was, te volg. Die Afrikaner-Oorlams was egter nêrens te vinde nie. Teen 26 Augustus was die twee groepe se perde só uitgeput dat die kommando lede na hul plase moes terugkeer.³⁰

'n Duidelike verandering in die houding van die Kaapse regering teen die Afrikaner-Oorlams was nou merkbaar. Landdros Van der Riet van Stellenbosch, het Kaptein Afrikaner bestempel as die "alom bekende Schurk en moordenaar Africaander die beryds lange over zyne verschyde bedreevene misdaaden de dood verdiend heeft."³¹ Dit verskil aansienlik van sy voorganger Lodewyk Bletterman, wat gedurende 1792 prysenswaardige opmerkings oor die Afrikaner-Oorlams gemaak het en selfs aan Klaas Afrikaner 'n nuwe kapteinstaf

²⁹ 1/STB 1/23 Notule van Landdros en Heemrade, 23.6.1799, pp.296,301-302.

³⁰ 1/STB 10/152 Inkomende Briewe: E.H. Wolfaart - R.J. van der Riet, 4.9.1799, (g.p.).

³¹ 1/STB 20/30 Uitgaande Briewe: R.J. van der Riet - F. Dundas, 21.6.1799, p.137.

LANDDROS R.J. VAN DER RIET

(A.M. Lewin Robinson (ed.): The Letters of Lady Anne Barnard to Henry Dundas, p.78)

aangebied het.³² Ewe opvallend was die losprys wat goewerneur Dundas aangebied het vir die persoon wat Jager Afrikaner in hegtenis sou neem.³³

Jager Afrikaner het egter nie veel te vrese gehad vir die beoogde optrede teen hom nie. Die droë klimaat het hom begunstig, want terwyl vreemdelinge dit nie lank in die dorre landstreek kon uithou nie, het hy die gebied goed geken en geweet hoe om te oorleef.

Die Afrikaner-Oorlams was gedugte teenstanders. Vrees het hulle nie geken nie en hulle het 'n geweer net so goed gehanteer as 'n pyl en boog, assegaai en knopkierie. Hulle aktiewe lewenswyse het boonop van hulle fikse mense gemaak, wat goed kon swem, hardloop en oorleef. Daarby het hulle die gebied suid en noord van die Oranjerivier - insluitende die versteekte waterplekke - baie goed geken.³⁴

Die burgers in die Hantam- en Roggeveldwyke was ook nie juis geesdriftig wanneer dit by strafkommando's gekom het nie. Hulle het gou besef dat dit amper 'n onbegonne taak was om die aanvallers te vang en was dus slegs bereid om te veg indien hul eie of hulle bure se belange bedreig is.³⁵ Jacob Kruger, die veldkornet van die Roggeveld, het byvoorbeeld nie aan die voorafgaande kommando deelgeneem nie, want hy was van mening dat sy wyk self in die gevaarsone gelê het. Volgens hom het lede van swart stamme juis uit die oosgrensgebied deur sy wyk Noordweste toe getrek. 'n Goeie voorbeeld

³² C 590 Inkomende Briewe: H.L. Bletterman - J.I. Rhenius, 11.11.1792, p.180.

³³ BO 153 Letters Despatched within the Colony: F. Dundas - R.J. van der Riet, No. 269, 22.6.1799, p.287.

³⁴ A.D. Lückhoff: Diamante en nog Diamante (Koningsbode, Desember 1929, p.15).

³⁵ E. Bradlow: The Significance of Arms and Ammunition on the Cape's Northern Frontier at the Turn of the 18th Century (Historia, May 1981, Vol.26, No.1, p.66).

hiervan was Kaptein Danzer wat vir 'n kort rukkie met sy volgelinge saam met die Afrikaner-Oorlams gewerk het.³⁶

Die selfversekerde Afrikaner-Oorlams het intussen hul terreurdade voortgesit. Die keer het die Barendse en die oorlamse Khoikhoi langs die Oranjerivier deurgeloop toe van hulle volgelinge vermoor en hul vee gesteel is.³⁷ Aangemoedig deur die aantal wapens wat hulle van die Khoikhoi en blankes gebuit het, het die Afrikaner-Oorlams so astant opgetree dat selfs gerugte van 'n moontlike aanval op die blankes in die Middel Roggeveld onder die burgers in omloop was.³⁸

In Oktober 1799 is opnuut op 'n strafkommando teen die Afrikaner-Oorlams besluit. Dié keer moes 'n strafkommando onder Floris Visser en Gerrit Maritz, twee veldkornette in die Middel Roggeveld, saam met Cornelis en Jan Kok-hulle die Afrikaner-Oorlams gaan aanval.³⁹

Gerrit Maritz het sterk beswaar gemaak teen die feit dat hy en burgers uit sy wyk die kommando moes vergesel. Hy het aangevoer dat indien sy burgers gedurende die oestyd op kommando moes gaan, sy wyk nie brood sou he vir die volgende jaar nie. Volgens Maritz was die Afrikaner-Oorlams met hulle gewere in elk geval veels te sterk vir die klein kommando. Verder het niemand ook geweet presies waar die Afrikaner-Oorlams se skuilplek geleë was of waar hulle hul op daardie stadium bevind het nie. Hy het dit ook as onvanpas beskou dat die burgers uit sy wyk teen die Afrikaner-Oorlams moes optree aangesien die Afrikaner-Oorlams hulle geen kwaad aangedoen het nie. Indien hulle wél aan die kommando sou

³⁶ 1/STB 10/152 Inkomende Briewe: J. Kruger - R.J. van der Riet, 27.8.1799, (g.p.).

³⁷ 1/STB 10/150 Inkomende Briewe: F. Visser - R.J. van der Riet, 27.10.1799, (g.p.).

³⁸ Ibid.

³⁹ 1/STB 1/23 Notule van Landdros en Heemrade, 21.10.1799, pp.416-417.

deelneem, sou dit bloot die Afrikaner-Oorlams 'n rede bied om 'n wraakaanval op die wyk uit te voer, het Maritz beweer.⁴⁰

Alhoewel Van der Riet nie genoeg geneem het met Maritz se verskonings nie, is die strafkommando vir eers uitgestel tot na die oestyd, want sonder Maritz se burgers was die beoogde kommando te swak.⁴¹ Toe Maritz in Januarie 1800 wel bereid was om die kommando te vergesel, was die toestand van die perde so swak dat ook dié poging afgestel moes word.⁴² Op 13 Januarie 1800 is Visser ingelig dat die Goewerneur die voorgename kommando teen die Afrikaner-Oorlams tot latere kennisgewing opgeskort het.⁴³

6.3 'n Algehele Khoikhoi-opstand dreig in die Noordweste

Jager-hulle se aanvalle in 1799 word dikwels verbind met die onrus en opstandigheid wat dieselfde tyd in Khoikhoi-geledere tot sover suid as Swellendam geheers het.⁴⁴ Totdat sulke vermoedens bevestig kan word, bly dit bloot bespiegeling. Wat egter nie betwis kan word nie, is dat die Afrikaner-Oorlams se teenwoordigheid langs die Oranjerivier en die sukses waarmee hulle alle pogings om hul bedrywigheide aan bande te lê, afgeslaan het, ongetwyfeld dié Khoikhoi in Namakwaland beïnvloed het.

In Desember 1798 het 'n paar honderd Khoikhoi in Namakwaland byeengekom en vyf plase aangeval, een man vermoor, 21 gewere

⁴⁰ 1/STB 10/151 Inkomende Briewe: G. Maritz - R.J. van der Riet, 26.11.1799, (g.p.).

⁴¹ 1/STB 1/23 Notule van Landdros en Heemrade, 15.12.1799, p.480.

⁴² 1/STB 1/23 Notule van Landdros en Heemrade, 3.2.1800, p.480 (F. Visser - R.J. van der Riet, 2.1.1800, pp.514-515).

⁴³ 1/STB 20/8 Uitgaande Briewe: R.J. van der Riet - F. Visser, 13.1.1800, (g.p.).

⁴⁴ M. Legassick: The Griqua, The Sotho-Tswana and the Missionaries, 1780-1840, pp.145-146.

afgeneem en 'n aantal vee weggevoer. Hulle het ook gedreig om die blankes oor die Olifantsrivier te verdryf.⁴⁵

In Februarie 1799 het 'n strafkommando onder die veldkornet in Namakwaland, J.C. van der Westhuizen, teen die oproerige Khoikhoi uitgetrek. Hulle het 'n gedeelte van die geroofde vee en gewere herwin en die vrede herstel. Van die Khoikhoi-leiers en hulle volgelinge het toe na die Oranjerivier gevlug. 'n Gebrek aan water en weiding het egter verhoed dat die kommando hulle daarheen kon agtervolg.⁴⁶

Die onrus in Namakwaland het spoedig in die Bokkeveld weerklank gevind. J.G. Louw, veldkornet in die Hantam, het agtergekom dat die Khoikhoi in daardie geweste 'n opstand beplan. Volgens gerugte sou die Khoikhoi eers die boere in die omgewing vermoor en daarna met die gesteelde vee en gewere na die Afrikaner-Oorlams vlug. Toe hulle egter agterkom dat Louw bewus was van hul planne, het hulle onmiddellik gevlug. Louw en sy kommando het hulle agtervolg en 'n hele aantal doodgeskiet.⁴⁷

Ook die Boesman- en droster-slawe het betrokke geraak by die Khoikhoi-oproer. Om te verhinder dat die oproer na die hele Stellenbosch-distrik versprei, is die veldkornette gewaarsku om op hulle hoede te wees.⁴⁸ Die gerugte dat roofbendes uit die Graaff-Reinet-distrik van plan was om oor te trek na die Stellenbosch-distrik om daár te roof en te moor, het goewerneur Dundas dadelik laat optree.⁴⁹ Hy het die veldkornette van Roodezand, Breederivier, Hexrivier en Bokkeveld na die Stellenbosch-distrik ontbied om byderhand te

⁴⁵ 1/STB 10/151 Inkomende Briewe: J.C. van der Westhuizen - R.J. van der Riet, 10.12.1798, (g.p.).

⁴⁶ BO 54 Letters Received from Stellenbosch: R.J. van der Riet - Frazer, 10.8.1799, p.88.

⁴⁷ Ibid., p.89.

⁴⁸ 1/STB 10/10 Inkomende Briewe: R.J. van der Riet - H. Ross, 8.8.1799, pp.11-12.

⁴⁹ 1/STB 19/28 Gemengde Dokumente, Advertensie, 9.8.1799, pp.130-131.

wees vir ingeval die gerugte bewaarheid sou word. Die verwagte rooftogte het egter nooit plaasgevind nie.⁵⁰

6.4 Jager Afrikaner seek vrede

Na afloop van sy aanval op die Engelbrechts in Mei 1799 het Jager Afrikaner besluit om by die Kaapse regering om begenadiging te vra. Omrede Jager weens die losprys op sy hoof nie self Kaap toe kon gaan nie, het hy 'n tussenganger, Kobus Booy, gekry om vir hom by die Goewerneur in te tree. Booy, wat nie by die Afrikaner-Oorlams gewoon het nie, was juis op pad Kaapstad toe.⁵¹

Booy het Jager se versoek om begenadiging teen die einde van 1799 op Stellenbosch aan die Kaapse regering oorgedra. Die regering het egter Jager se motiewe gewantou. Die feit dat Booy met 'n groot aantal vee suidwaarts gereis het, het die vraag laat ontstaan of dit nie dalk die Afrikaner-Oorlams se vee was wat hy namens hulle moes verkoop of verruil ten einde kruit en lood aan te skaf nie. Derhalwe het landdros Van der Riet die wagmeesters vooraf gewaarsku om nie by Booy vee te koop of te ruil nie, maar om hom eerder na Stellenbosch te verwys.⁵²

Sowel goewerneur George Yonge as landdros Van der Riet was van mening dat Jager Afrikaner nie begenadig moes word nie. Landdros van der Riet het toe voorgestel dat Jager-hulle per brief Kaap toe genooi moes word om persoonlik die aangeleentheid van begenadiging te kom bespreek. Om Jager gerus te stel, sou die Afrikaner-Oorlams se veiligheid tydens

⁵⁰ 1/STB 20/30 Uitgaande Briewe: R.J. van der Riet - H. Ross, 15.8.1799, p.151.

⁵¹ 1/STB 20/30 Uitgaande Briewe: R.J. van der Riet - A. Barnard, 20.12.1799, pp.197-198.

⁵² *Ibid.*, p.197; 1/STB 19/28 Gemengde Dokumente: Van Landdros en Heemrade, 14.12.1799, p.145.

GOEWERNEUR G. YONGE

(A.M. Lewin Robinson (ed.): The Letters of Lady Anne Barnard to Henry Dundas, p.231)

die reis na Stellenbosch gewaarborg word. Hierdie voorstel sou slegs vir ses maande geldig gewees het.⁵³

Van der Riet se voorstel was niks anders as nog 'n plan om Jager te vang nie. Alle vorige pogings om hom in hegtenis te neem, het immers misluk. Indien Klaas en sy seuns boonop saam sou kom, sou almal gelyktydig in hegtenis geneem kon word en die moontlikheid uitgeskakel word dat die res van die familie weerwraak kon neem.

Cornelis Kok was dieselfde tyd as Booy op Stellenbosch. Kok het dadelik die geleentheid aangegryp om ammunisie te verkry. Hy het aangebied om, indien Jager nie binne ses maande op Van der Riet se voorstel reageer nie, persoonlik met die Afrikaner-Oorlams af te reken. Dis nou mits die Kaapse regering vooraf aan hom die nodige ammunisie sou voorsien.⁵⁴

Yonge was egter nie te vinde vir so 'n plan nie. Die algemene opvatting was dat "die schurk Africaander is schuldig aan zo veele schrikkelyke moorden en roof, dat het onmogelyk is, voort gouwerment, heen eenige hoop van pardon te geeven, ofskoon dit't middel zoude zyn hem in handen te krygen."⁵⁵ Gevolglik het Booy met 'n negatiewe antwoord na Jager teruggekeer.

Gedurende April 1800 is die Afrikaner-Oorlams weer verdink van nog 'n rooftog in die Namakwaland-distrik toe beeste by Jacobus Ryk en Jan Harmse Steenkamp gesteel is. Terwyl die burgers die spore gevolg het, het hulle ook perdespore teëgekom. Daar was juis gerugte dat die Afrikaner-Oorlams in die omgewing van die Visrivier was en indien dit waar was, was die moontlikheid sterk dat hierdie perderuiters lede van die Afrikanergroep was. Eerder as om verder na die diewe te

⁵³ 1/STB 20/30 Uitgaande Briewe: R.J. van der Riet - A. Barnard, 20.12.1799, p.197.

⁵⁴ Ibid., pp.197-198.

⁵⁵ 1/STB 20/30 Uitgaande Briewe: R.J. van der Riet - A. Barnard, (g.d.), p.228.

soek, het die burgers teruggekeer huis toe om hul eiendomme teen 'n moontlike Afrikaner-roofoanval te beskerm.⁵⁶

6.5 Die eerste sendelinge kom in die noordwestelike grensgebiede aan;

Die vestiging van die Afrikaner-Oorlams in die benede Oranje het 'n nuwe tydvak vir hierdie streek se geskiedenis ingelei. Dit het saamgeval met die koms van die eerste sendelinge na hierdie geweste.

In Augustus 1799 het die eerste sendelinge, J.J. Kicherer en W. Edwards van die Londense Sendinggenootskap (L.S.G.), na die Noordweste gekom om sendingwerk onder die Boesmans te doen. Hulle het hulle by 'n fontein digby die Sakrivier, wat hulle "Blyde Vooruitzichts Fontein" gedoop het, gevestig.⁵⁷

In September 1800 het 'n tweede groep sendelinge van die L.S.G. na die Kaap gekom. Een van hulle, William Anderson, moes die sendelinge in die noorde gaan bystaan. Anderson het ongeveer drie dae per ossewa noord van Prieskadrif in die Oranjerivier by Aakaap 'n nuwe sendingstasie aangeleë wat hy Rietfontein genoem het. Kicherer het in Mei 1801 tydelik by Anderson aangesluit, maar is in Maart 1802 weer terug Sakrivier toe.⁵⁸

Intussen is Suidelike Afrika teen die einde van die agtiende eeu deur 'n groot droogte geteister. Die droogte het tot hewige verliese van trekvee gelei. Veral die landbousektor het dringend na grootvee gesoek waarmee die koringlande

⁵⁶ 1/STB 10/150 Inkomende Briewe: J.G. Louw - R.J. van der Riet, 26.4.1800, (g.p.) en J.A. van Wyk - R.J. van der Riet, 5.5.1800, (g.p.).

⁵⁷ F.J. Strauss: Die Londense Sendinggenootskap en hulle Onderwys aan die Nie-Blankes in Suidelike-Afrika, 1799-1836, p.23.

⁵⁸ F.J. Strauss: Die Londense Sendinggenootskap en hulle Onderwys aan die Nie-Blankes in Suidelike-Afrika, 1799-1836, pp.26-27; R. Lovett: The History of the London Missionary Society, 1795-1895, I, pp.522-523.

geploeg kon word indien dit weer begin reën. Om dié tekort te probeer aansuiwer, het die Kaapse regering in Mei 1801 besluit om 'n spesiale ekspedisie na die gebied noord van die Oranjerivier te stuur om vee by die inheemse groepe te probeer ruil. Hierdie ekspedisie het met die Afrikaner-Oorlams in kontak gekom.⁵⁹

P.J. Truter, lid van die Raad van Justisie, en W. Somerville, assistent resident-kommissaris in Graaff-Reinet, het die ekspedisie van 40 man gelei. Op 1 Oktober 1801 het hulle Kaapstad verlaat en 'n maand en twee dae later die Oranjerivier by Prieskadrif oorgesteek.⁶⁰ Op 8 November het hulle op Rietfontein by Anderson en Kicherer opgedaag. Op Rietfontein was benewens die Korannas ook Basters. Die Basters het vroeër verder stroomaf, suid van die Oranjerivier in die noordelike deel van Namakwaland, gewoon. Hier het die Afrikaner-Oorlams ongeveer 700 beeste by die Basters geroof voordat die Basters besluit het om die rivier oor te steek en hulle verder oos te gaan vestig.⁶¹

Op Rietfontein het Truter verneem dat 'n blanke skurk van Poolse afkoms, ene Stefanus, hom by die Afrikaner-Oorlams aangesluit het. Stefanus is teen die einde van die vorige eeu tot lewenslange tronkstraf gevonnis vir geld wat hy verduister het. Hy het egter op 'n slinkse wyse uit die tronk in Kaapstad ontsnap en na die Oranjerivier gevlug. Onderweg daarheen het hy gedurende 1799 vir 'n tydperk by Kicherer aan die Sakrivier vertoef. Hier het Stefanus hom voorgedoen as 'n geroepene van God wat die evangelie aan die heidene moes verkondig.⁶²

⁵⁹ E. and F. Bradlow (eds.): William Somerville's Narrative of his Journeys to the Eastern Cape Frontier and to Lattakoe, 1799-1802, p.17.

⁶⁰ Ibid., pp.14,17-18.

⁶¹ E. and F. Bradlow (eds.): William Somerville's Narrative of his Journeys to the Eastern Cape Frontier and to Lattakoe, 1799-1802, p.97.

⁶² Ibid., pp.97-98.

Intussen het 'n skrywe van die Fiskaal Sakrivier bereik waarin hy 'n beskrywing van Stefanus gegee het en versoek het dat die sendeling hom moes aanhou indien hy sy verskyning daar sou maak. Toe Stefanus agterkom dat sy ware identiteit nie meer 'n geheim was nie, het hy een nag probeer om vir Kicherer te vermoor. Die sendeling het egter wakker geword voordat Stefanus tot aksie kon oorgaan. Eerder as om hom in hegtenis te neem het die vergewensgesinde Kicherer vir Stefanus vleis, tabak en 'n Bybel gegee en hom van die Sakrivier-nedersetting af weggestuur.⁶³

By Kokskraal het Stefanus dieselfde truuk uitgehaal as by Kicherer. Sy "prediking" het groot byval gevind by die Basters en die Khoikhoi en daar is selfs begin met die bou van 'n kerk en 'n altaar. Danksy die valse leringe en die offerande het Stefanus homself verryk.⁶⁴ Voorts het hy ook probeer om 'n gevoel teen die blankes op te werk. Hy het onder meer sy leerlinge ingelig dat hulle die blanke Christene uit die Kolonie moes verdryf aangesien dit nie aan die Christene behoort het nie.⁶⁵

Kicherer en Anderson het intussen te hore gekom van Stefanus se misdrywe en wou hom daarom aankeer. Toe hulle hom uiteindelik vang, het Stefanus beloof om die land te verlaat. Weer eens het Kicherer hom in goeie trou vrygelaat.⁶⁶ Terwyl Stefanus weswaarts beweeg het, is hy voorgekeer deur 'n boer en aan hom het Stefanus vertel dat hy op pad was na Kaapstad om homself vrywillig oor te gee. In die daaropvolgende nag het hy die boer keelaf gesny en gevlug. Kort daarna het hy

⁶³ J. Barrow: A Voyage to CochinChina, pp.424-425; W.J. Burchell: Travels in the Interior of Southern Africa, I, p.362.

⁶⁴ Transactions of the London Missionary Society, 1804, Vol. II, No.1, p.30.

⁶⁵ E. and F. Bradlow (eds.): William Somerville's Narrative of his Journeys to the Eastern Cape Frontier and to Lattakoe, 1799-1802, pp.97-98.

⁶⁶ Transactions of the London Missionary Society, 1804, Vol. II, No.1, pp.30-31.

hom by die Afrikaner-Oorlams aangesluit en deel geword van hulle roofbende.⁶⁷

Die burgers en die sendelinge het nou voor 'n nuwe groter gevaar te staan gekom. Stefanus se slinksheid en vaardighede het die Afrikaner-Oorlams nog gedugter teenstanders vir die burgers gemaak. Op hulle beurt was die sendelinge veral bekommerd dat die Pool se saamgeflante godsdienste vir latere sendelinge probleme kon skep.

Intussen het Truter en Somerville se ekspedisie vir eers vanaf Rietfontein verder noord gereis en op 26 Desember Lattakoo bereik. Hier het kaptein Molihaban van die Batlapins hulle meegedeel dat hy nie aan hulle vee kon verruil nie omdat Jan Bloem (jr) enkele jare tevore feitlik al sy vee afgeneem het. Gevolglik het die ekspedisie op 5 Januarie 1802 na Rietfontein teruggekeer.⁶⁸

Op Rietfontein is Truter se geselskap oorval met klagtes oor die Afrikaner-Oorlams se rooftogte op die Korannas en ander groepe langs of naby die Oranjerivier. Van die geteisterde groepe het die ekspedisie se hulp ingeroep om teen die Afrikaner-Oorlams op te tree. Truter wou egter vir eers nie in gevegte met die Afrikaner-Oorlams betrokke raak nie. Insteede van die mense te help, het hy verder suid na die kraal van Cornelis Kok, wat digby een van die Afrikaner-Oorlams se skuilplekke geleë was, gereis en daar probeer vee ruil.⁶⁹

Op pad na Kokskraal het Truter-hulle aan die begin van Februarie 1802 die Oranjerivier by Kheisdrijf oorgesteek. Op die suidelike oewer het hulle 'n aantal Xhosas onder aanvoering van Danzer raakgeloop.⁷⁰

⁶⁷ J. Barrow: A Voyage to Cochinchina, pp.426-427.

⁶⁸ P.B. Borchers: Bladen uit de Memoirs van Petrus Borchardus Borchers, pp.72-73,81.

⁶⁹ Ibid., p.81.

⁷⁰ Ibid., pp.82-83.

Danzer was die broer van Ndlambe, wat as regent oor die Rababes Xhosa-groep geregeer het, maar geweier het om by Ngqika se mondigwording in 1797 die opperhoofskap aan hom af te staan. Ngqika het toe vir Ndlambe verslaan en in hegtenis geneem.⁷¹ Hierop het Danzer en sy volgelinge uit die oosgrensgebied weggevlug en hulle in die Noordweste by onder meer Floris Visser gaan vestig waar hulle vee opgepas het. Teen die einde van die 18de eeu het Danzer-hulle noordwaarts verhuis, en hulle op die oewers van die Oranjerivier gaan vestig.⁷²

Die Xhosas het aanvanklik in vriendskap met die Afrikanergroep geleef. Die vriendskap het egter nie lank geduur nie. Terwyl Danzer afwesig was, het die Afrikaner-Oorlams die kraal van die Xhosas oënskynlik in vrede besoek. Hulle het saam suurmilk gedrink, maar toe onverwags toegeslaan en tien Xhosa-mans wreedaardig doodgeslaan. Ongeveer 20 vrouens en kinders het ook omgekom. By sy terugkeer het Danzer wraak gesweer. In sy magteloosheid het hy hom op 5 Februarie 1802 tot die Truter-ekspedisie gewend vir hulp. Truter het Danzer met hom saamgeneem totdat 'n geskikte oomblik sou aanbreek om die Afrikaner-Oorlams aan te val.⁷³

Op 6 Februarie het nog 'n groep Basters, wat van Rietfontein afkomstig was, by Truter-hulle aangesluit. Hulle is ook deur die Afrikaner-Oorlams geplunder en was daarom bereid om te help om Jager-hulle te vang.⁷⁴

⁷¹ H. Giliomee: Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind 1795-1803, p.270.

⁷² H. Lichtenstein: Travels in Southern Africa, II, pp.283-284; 1/STB 10/152 Inkomende Briewe: J. Kruger - R.J. van der Riet, 27.8.1799, (g.p.).

⁷³ E. and F. Bradlow (eds.): William Somerville's Narrative of his Journeys to the Eastern Cape Frontier and to Lattakoe, 1799-1802, p.176.

⁷⁴ Ibid.

Op 11 Februarie 1802 het Truter se ekspedisie Kokskraal bereik, waar Adam Kok, die seun van Cornelius Kok, woonagtig was.⁷⁵ Alhoewel ryk aan vee, was die Kok-volgelingen baie bekommerd oor hulle veiligheid. Slegs hulle groot getalle het verhoed dat die Afrikaner-Oorlams hulle aanval. Hulle kon dit egter nie waag om te verdeel of weg te dwaal van die groot groep nie.⁷⁶

Die groot getal bewoners van die gebied wat in vrees en bewing moes leef onder die wreedhede van die Afrikaner-Oorlams het Truter en Somerville finaal oortuig om teen Jager-hulle op te tree. Hopelik kon Stefanus ook gevang word. Adam Kok het dadelik sy steun aan die strafekspedisie toegesê.⁷⁷

Op 12 Februarie 1802 het die strafkommando teen die Afrikaner-Oorlams uitgetrek. Die taakmag wat te perd en met Somerville se wa gereis het, het bestaan uit Somerville, Daniell (wat die geselskap as tekenaar vergesel het), Adam Kok, Danzer en veertig van hulle volgelingen. Elke lid van die kommando is voorsien van 'n geweer en ammunisie uit die voorraad van die ekspedisie. Truter het nie die operasie meegemaak nie.⁷⁸

Op 14 Februarie het Somerville-hulle 'n nabygeleë kraal van die Afrikaner-Oorlams aangeval om inligting te probeer inwin oor waar die leierfigure hulself bevind het. Geen inligting is verkry nie en Somerville en die ander blankes het besluit om met die beste waarop geslag gelê is, na Kokskraal terug

⁷⁵ P.B. Borchers: Bladen uit de Memoirs van Petrus Borchardus Borchers, p.84.

⁷⁶ E. and F. Bradlow (eds.): William Somerville's Narrative of his Journeys to the Eastern Cape Frontier and to Lattakoe, 1799-1802, p.177.

⁷⁷ Ibid., p.178.

⁷⁸ Ibid., p.178.

te keer.⁷⁹ Die wa was in elk geval nie in staat om verder oor die ruwe terrein te beweeg nie. Adam Kok het met die Basters en Swartes die soektog na die Afrikaner-Oorlams voortgesit.⁸⁰

Enkele dae later is Jager Afrikaner se tydelike skuilplek opgespoor. Kok-hulle het gedurende die nag die kraal omsingel. Voordat die aanval egter geloods kon word, het die Afrikaner-Oorlams onraad bemerk en hul vure uitgedoof. In die stikdonkerte het hulle tussen die aanvallers deurgesluip en na hul rivierskuiling gevlug. Alle ander besittings, selfs hul dra-osse, wat reeds opgesaal was, moes agtergelaat word. 'n Baadjie wat Adam Kok vroeër aan Stefanus gegee het, is ook in die kraal gevind.⁸¹

Toe die Basters en die Swartes ligdag sien die Afrikaner-Oorlams is weg, het hulle hul inderhaas agtervolg. Dit was egter tevergeefs, want danksy hulle tydvoorsprong en terreinkennis kon die Afrikaner-Oorlams betyds hul eilandvesting bereik. By die rivier aangekom, het Kok-hulle besef dat dit nutteloos was om die vlugtelingte verder te agtervolg. Die rivier se water was aan die styg en hulle sou eers na deurgange moes soek. Dit wou hulle nie waag nie, want in die oopte sou hulle 'n maklike teiken vir die Afrikaner-Oorlamskuts wees.⁸²

⁷⁹ G.M. Theal: Records of the Cape Colony, IV, p.407 (Journal in the form of a Report: P.J. Truter and W. Somerville - F. Dundas, October 1801 - August 1802).

⁸⁰ P.B. Borchers: Bladen uit de Memoirs van Petrus Borchardus Borchers, p.84.

⁸¹ G.M. Theal: Records of the Cape Colony, IV, pp.407-408 (Journal in the form of a Report: P.J. Truter and W. Somerville - F. Dundas, October 1801 - August 1802).

⁸² E. and F. Bradlow (eds.): William Somerville's Narrative of his Journeys to the Eastern Cape Frontier and to Lattakoe, 1799-1802, pp.178-180; G.M. Theal: Records of the Cape Colony, IV, pp.407-408 (Journal in the form of a Report: P.J. Truter and W. Somerville - F. Dundas, October 1801 - August 1802).

Op 22 Februarie het die kommando met 'n buit van 300 beeste, 100 skape, twee gewere en 'n aambeeld na Kokskraal teruggekeer. Die grootste gedeelte van die beeste is aan hul voormalige eienaars terugbesorg terwyl die res, wat ongemerk was, onder die kommando verdeel is. Truter en Somerville het 23 beeste ontvang vir die materiële bystand wat hulle gelewer het.⁸³

Voor hul terugtog na Kaapstad het Somerville-hulle alle beskikbare tabak, klere, krale, messe, ens. aan die Basters verruil vir nóg beeste. In April 1802 het die ekspedisie met 212 beeste in Kaapstad aangekom.⁸⁴

Die Afrikaner-Oorlams se oënskynlik gebrek aan aggressiwiteit was toe te skrywe aan die ammunisie-tekort wat hulle ondervind het. Hulle was byvoorbeeld genoodsaak om met koperkoeëls in plaas van loodkoeëls te skiet.⁸⁵ Daarby was die patrone, weens die tekort aan kruit, so swak gelaai dat hulle slegs op kort afstande effektief was.⁸⁶

Jager was deeglik bewus van sy benarde situasie en het inderdaad reeds van die begin van die jaar af probeer om ammunisie in die hande te kry. Vroeg in 1802 is Booy weer Kaap toe gestuur, oënskynlik om vir begenadiging te vra, maar

⁸³ P.B. Borchers: Bladen uit de Memoirs van Petrus Borchardus Borchers, pp.84-85.

⁸⁴ G.M. Theal: History of Southern Africa from 1795-1872, I, p.103; G.M. Theal: Records of the Cape Colony, IV, pp.408-409 (Journal in the form of a Report: P.J. Truter and W. Somerville - F. Dundas, October 1801 - August 1802).

⁸⁵ P.B. Borchers: Bladen uit de Memoirs van Petrus Borchardus Borchers, p.84.

⁸⁶ G.M. Theal: Records of the Cape Colony, IV, p.408 (Journal in the form of a Report: P.J. Truter and W. Somerville - F. Dundas, October 1801 - August 1802).

eintlik om ammunisie in die hande te kry.⁸⁷ Die owerheid het egter onraad bemerk en versoek dat Booy by sy terugkeer deursoek moes word. In April 1802 het Gideon Rossouw, veldkornet van die Swartberg agter die Piketberg, Booy se wa voorgekeer en deursoek.⁸⁸ In die middel van die wa is 'n sak rys met 'n klein sakkie van vier pond kruit daarin gevind. Rossouw het onmiddellik daarop beslag gelê en landdros Van der Riet daarvoor ingelig.⁸⁹

Ten spyte van hul tekort aan kruit en lood het die Afrikaner-Oorlams hul rowerbestaan voortgesit en steeds vrees ingeboesem. Toe daar in Oktober 1802 weer gerugte in omloop was dat die Afrikaner-Oorlams strooptogte beplan, het Jacobus A. Nel, veldkornet in die Roggeveld, dit aanvanklik oorweeg om 'n kommando teen hulle te lei. Na deeglike oorweging het hy egter besluit om liewers tuis te bly en sy eiendom te beskerm.⁹⁰

Op hierdie stadium was die Afrikaner-Oorlams vanweë hul wrede optrede teenoor ondergeskikte groepe dié gevreesde groep in die Noordweste. Heel dikwels is vroue en kinders aan bome vasgemaak, mishandel en gedood. Kinders is soms lewendig op miershope vasgemaak om deur die insekte opgevrete te word.⁹¹ Eerwaarde Kicherer het byvoorbeeld na 'n geval verwys waar die Korannas en Namakwas die Afrikaner-Oorlams na 'n rooftog

⁸⁷ E. Bradlow: The Significance of Arms and Ammunition on the Cape's Northern Frontier at the Turn of the 18th Century (*Historia*, May 1981, Vol.26, No.1, p.67).

⁸⁸ 1/STB 10/11 Inkomende Briewe: H. Ross - R.J. van der Riet, 27.4.1802, (g.p.).

⁸⁹ 1/STB 20/31 Uitgaande Briewe: R.J. van der Riet - F. Dundas, 13.5.1802, (g.p.).

⁹⁰ 1/STB 10/154 Inkomende Briewe: B. Pienaar - R.J. van der Riet, 17.10.1802, (g.p.).

⁹¹ P.B. Borchers: Bladen uit de Memoirs van Petrus Borchardus Borchers, p.85; E. and F. Bradlow (eds.): William Somerville's Narrative of his Journeys to the Eastern Cape Frontier and to Lattakoe, 1799-1802, pp.177-178.

gevra het om slegs 'n koei per familie te mag behou, sodat die kinders darem melk kon hê om te drink. Die Afrikaner-Oorlams het ingestem op voorwaarde dat die persone self die koeie oorkant die Oranjerivier kom haal. Toe hulle egter oorkant die rivier kom, is hulle gevang en aan die bome vasgebind. Sommige se tonge is uitgesny, terwyl andere summier doodgeskiet is.⁹² As gevolg van hierdie wreedhede was die vrees onder die Koranna en Namakwas so groot dat bloot die gerug van 'n moontlike Afrikaner-aanval die mans, vrouens en kinders alle verdediging oorboord laat gooi het en hulle in naby geleë gate en bosse gaan wegkruip het.⁹³

Die Afrikaner-Oorlams se volgehoue roofaanvalle het 'n stroom van vlugtelingte geskep wat ooswaarts langs die Oranjerivier opbeweeg het. Ontneem van hulle vee, is die groepies in 'n toestand van algehele armoede gelaat.⁹⁴ Dit het gelei tot 'n algemene versteuring in die bestaande handelspatrone. Vir 'n aantal jare daarna het die Namas diegene wat ruilhandel ten noorde van die Oranjerivier beoefen het, met vyandigheid bejeën. Veral die sogenaamde "hoed-draers" het hulle met vrees en bewing gevul. Dié persone is dikwels aangesien as agente van die Afrikaner-Oorlams, wat ook Westerse klere gedra het.⁹⁵

Deur die talle roof- en moordaanvalle op die Namakwas, Koranna en Basters het die Afrikaner-Oorlams nie slegs vir hulself 'n groot veekudde opgebou nie, maar ook 'n groot bydrae gelewer tot die disintegrering van dié groepe. In 'n poging om weg te kom van die Afrikaner-gevaar, het nuwe

⁹² J.J. Kicherer: Narrative of his Mission to the Hottentots and Buschmen with a General Account to the South African Mission (Transactions of the London Missionary Society, 1804, Vol. II, No.1, p.27).

⁹³ R.J. van der Meulen: Schets van het Leven van Afrikaner, een Opperhoofdt by de Namaquas, in Zuid-Afrika, p.8.

⁹⁴ M. Legassick: The Griqua, the Sotho-Tswana and the Missionaries, 1780-1840, p.145.

⁹⁵ Ibid.

politieke en sosiale groeperings stroomop langs die Oranjerivier tot stand gekom. Die Griekwas was so 'n groep.⁹⁶

⁹⁶ J. du Bruyn: The Oorlams Afrikaners: From Dependence to Dominance, 1760-1823, p.12.

HOOFSTUK 7

'N NUWE TUISTE NOORD VAN DIE ORANJERIVIER

Die Somerville-ekspedisie het Jager Afrikaner laat beseef dat hy of sy lewenswyse heeltemal sou moes verander of 'n nuwe, veiliger skuilplek vir sy mense sou moes soek. Laasgenoemde moontlikheid was vir eers die maklikste uitweg. Die enigste veilige rigting waarheen hy egter kon uitwyk, was noordwaarts oor die Oranjerivier in die gebied bekend as Groot-Namakwaland, ofte wel Groot-Namaland, in die hedendaagse SWA/Namibië.

In Groot-Namaland sou Jager spoedig te make kry met die Namastamme (die Groot-Namakwas) wat reeds daar woonagtig was, asook met die sendelinge wat hulle vroeg in die neëntiende eeu daar kom vestig het. Op hulle beurt het die Afrikaner-Oorlams se verskuiwing die migrasiebeweging van Oorlamsgroepe uit die Kaapkolonie na SWA/Namibië ingelei.¹

Voor die Afrikaner-Oorlams se koms het agt Nama-stamme, elk onder sy eie opperhoof, in die streek tussen die Oranje- en Swakoprivier 'n nomadiese bestaan gevoer.² Almal was afstammelinge van die Khoikhoi wat as die Namakwagroep die Oranjerivier oorgesteek en dié landstreek bewoon het.³ Die belangrikste en mees invloedryke groep met wie die Afrikaner-Oorlams in aanraking gekom het, was die Bondelswarts wat noord van die Oranjerivier, rondom Warmbad, hul tuiste gevind

¹ J.P. van S. Bruwer: South West Africa: The Disputed Land, p.38.

² G.P.J. Trümpelmann: Die Boer in Suidwes-Afrika (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1948, II, p.2).

³ C.P. Heese: Sendigonderwys in Suidwes-Afrika 1806-1870, p.12.

het. Later is ook met ander groepe soos die Veldskoendraers wat suid van Keetmanshoop woonagtig was, kontak gemaak.⁴

Die migrasie van Oorlamsgroepe na die hedendaagse Suidwes-Afrika/ Namibië het in die eerste dekade van die neëntiende eeu begin. Altesaam vyf Oorlamsgroepe het die gebied binnebeweeg. Saam met die Afrikaner-Oorlams wat die beweging ingelei het, het die Witboois, Amraal-Khoikhoi, Berseba-Khoikhoi en die Bethanië-Khoikhoi gekom.⁵

Die term Oorlams behou sy betekenis soos dit aangedui is, maar kry ook nou 'n tweede konnotasie by. Die Nama verwys na die Oorlams as "Nauba Xu gye/ki-Kxoen", wat letterlik beteken: "Mense wat van 'n ander plek gekom het".⁶

Na sy noue ontkoming teen Somerville het Jager sy eilandvesting - vermoedelik Perde-eiland - verlaat en hom een dagreis te perd noord daarvan by Blydeverwacht gaan vestig.⁷ Ons weet nie presies wanneer dit gebeur het nie, maar dit was vóór 1805, want toe het die twee Albrecht-sendelingbroers Jager op Blydeverwacht besoek.⁸ Vir die volgende 20 jaar was Blydeverwacht die tradisionele woonplek van die Afrikaner-Oorlams in Suidwes-Afrika/ Namibië. Volgens die Wesleyaanse sendeling eerwaarde Edward Cook, het ongeveer 200 Afrikaner-Oorlams nog in die jare dertig daar gewoon.⁹

⁴ J.J. Kritzinger: Sending en Kerk in Suidwes-Afrika, II, pp.41-42.

⁵ K.F.R. Budack: Stam en Stamkaptein by die Khoekhoen in Suidwes-Afrika (J.F. Eloff en R.D. Coertze (reds.): Etnografiese Studies in Suidelike Afrika, pp.246-247).

⁶ E. du Pisani: Die Nama van Gibeon, 'n Etnografiese Studie met besondere verwysing na Sosiaal-ekonomiese aspekte, p.9.

⁷ A.D. Lückhoff: Diamante en nog Diamante (Koningsbode, Desember 1929, p.14).

⁸ S.N.G.K., VI 4/1 S.A.S.G. Verslae en Rapporte: Dagverhaal van Gebrs. C. en A. Albrecht en J. Seidenfaden, 8 Augustus - 1 November 1805, p.335.

⁹ J. Cook: The Modern Missionary, pp.31,38.

7.1 Jager vra vir 'n sendeling

Aan die begin van 1803 was daar duidelike tekens dat die 33-jarige Jager hom begin bekommer het oor sy leefwyse. Bewus van al die kwaad wat hy gepleeg het, het hy dringend hulp vir sy siel gesoek. In Februarie 1803 het hy saam met Jan Carel Lodewyk Mey, die Baster en 'n gewese Kompanjiesdienaar wat op Kokskraal onderrig het, 'n brief aan die Suid-Afrikaanse Sendinggenootskap (S.A.S.G.) in Kaapstad gestuur, waarin hy die dienste van 'n leraar aangevra het. Jager het die Sendinggenootskap genader omdat hy weens al die kwaad wat hy teenoor die sendingstasies in Klein-Namakwaland gepleeg het, nie die moed gehad het om hulle vir 'n sendeling te nader nie.¹⁰

Stefanus het Jager, wat nie kon skryf nie, se versoek aan die S.A.S.G. op skrif gestel. Jager, Titus en Klaas (hulle pa) het dit toe met kruisies onderteken. Die S.A.S.G. het nie dadelik op die brief gereageer nie en eers gewag om te kyk of die Afrikanerleier sy versoek opreg bedoel het.¹¹

Die vermoede bestaan dat Stefanus aanvanklik vir die Afrikaner-Oorlams as geestelike leier opgetree het.¹² Toe die Afrikaner-Oorlams byvoorbeeld in Februarie 1802 na die Somerville en Kok se verrassingsaanval die veiligheid van hul eiland-vesting bereik het, het Jager van die eiland af aan Adam Kok-hulle geskreeu dat die Koks en die Basters 'n groot sonde gepleeg het om hom aan te val aangesien hy onderrig is en tot inkeer gekom het.¹³

¹⁰ S.N.G.K., VI 2/5 S.A.S.G. Inkomende Briewe: Afrikaander - S.A.S.G. Direksie, 9.2.1803, pp.101-102.

¹¹ S.N.G.K., VI 1/1 S.A.S.G. Notule van Direksie-vergadering, 18.5.1802, pp.225-226.

¹² B. Ridsdale: Scenes and Adventures in Great Namaqualand, p.145.

¹³ G.M. Theal: Records of the Cape Colony, May 1801 - February 1803, IV, p.408.

In Maart 1804 het Jager 'n tweede poging aangewend om sy naam in ere te herstel. Hy het die veldkornet van Namakwaland, J.C. van der Westhuizen, besoek en by hom om vergifnis vir sy dade gepleit. Volgens Jager het hy sy wandade diep berou en het hy beloof om in die toekoms in vrede te lewe.¹⁴

Die blote feit dat Jager Afrikaner, ten spyte van die losprys op sy kop, hom uit sy eie besoek het, het Van der Westhuizen oortuig dat die Afrikanerleier dit die keer opreg bedoel het. Hy het die landdros van Stellenbosch ook so ingelig.¹⁵

In 1805 het die S.A.S.G. aan Jager Afrikaner se versoek voldoen en drie sendelinge afgevaardig om in Groot-Namaland diens te gaan verrig.¹⁶

In Januarie 1805 het eerwaarde Kicherer, wat Europa intussen met drie Khoikhoi-bekeerlinge besoek het, met ses nuwe sendelinge Kaap toe teruggekeer. Die ses het die broers Abraham en Christiaan Albrecht en Johannes Seidenfaden ingesluit. Aldrie was van Duitse afkoms en is in die sendingskool van pastoor Jänicke in Berlyn opgelei.¹⁷ Voor hulle vertrek uit Europa het hulle eers die Hollandse taal onder die knie gekry. Kaap-Hollands was die omgangstaal onder die blankes in die Noordweste en die Europese taal wat deur die meerderheid van die oorlamse-Khoikhoi gebesig is.¹⁸

In daardie stadium was die klimaat vir sendingwerk aan die Kaap ongunstig. Die optrede van dr. Van der Kemp van die

¹⁴ 1/STB 10/155 Inkomende Briewe: J.C. van der Westhuizen - R.J. van der Riet, 10.3.1804, (g.p.).

¹⁵ Ibid.

¹⁶ ZL 1/3/3 Letters Received from S.A.: J. Kicherer - Directors of LMS, 3/1/D, 16.9.1805, (n.p.).

¹⁷ J.J. Kritzinger: Sending en Kerk in Suidwes-Afrika, II, pp.74-75.

¹⁸ C.P. Heese: Sendingonderwys in Suidwes-Afrika 1806-1870, p.14.

Londense Sendinggenootskap het die regering so die harnas ingejaag¹⁹ dat goewerneur Janssens in 1805 die stigting van bykomende sendingstasies binne die kolonie verbied het.²⁰

Die S.A.S.G. wou die Albrechtse oorspronklik op Kamiesberg onder Cornelis Kok en sy volgelinge vestig. Volgens Janssens se proklamasie het Kamiesberg nou egter ook binne die grense van die Kolonie geval en moes die S.A.S.G. die twee broers en Seidenfaden noodgedwonge noórd van die Oranjerivier in Groot-Namaland in diens stel.²¹ Die pionierswerk wat hierdie Albrecht-broers hier verrig het, het die fondament vir latere sendelinge van ander sendinggenootskappe in die gebied geleë.²²

Omdat die Albrechtse hulle nou in die Afrikaner-Oorlams se invloedseer bevind het, sou hul paaie gou kruis.

Op 22 Mei 1805 het die Albrechtse en Seidenfaden Kaapstad verlaat en hul moeisame tog noordwaarts na Warmbad begin.²³ Warmbad is sowat een dag te perds (50 km) noord van die Oranjerivier geleë en was die tuiste van die Bondelswarts. Inligting wat van die Khoikhoi verkry is, het daarop gedui dat Warmbad 'n ideale sendingstasie kon wees omdat daar heelwat Namas by 'n sterk fontein gewoon het.²⁴

¹⁹ J.J. Kritzinger: Sending en Kerk in Suidwes-Afrika, II, p.76.

²⁰ Z.J. Lazarus: Die Stigting en Vroeë Jare van die Suid-Afrikaanse Sendinggenootskappe, 1799-1830, p.117.

²¹ C.P. Heese: Sendingonderwys in Suidwes-Afrika 1806-1870, p.13.

²² D.K. Clinton: The South African Melting Pot, p.78.

²³ J.A. Heese: Onderwys in Namakwaland, 1750-1940, p.96.

²⁴ S.N.G.K., VI 4/1 S.A.S.G. Verslae en Rapporte: Dagverhaal van Gebrs. C. en A. Albrecht en J. Seidenfaden, 8 Augustus - 1 November 1805, p.325.

Van 6 tot 16 September 1805 het hulle by Cornelis Kok in die Kamiesberge vertoef.²⁵ Cornelis het hulle egter aangeraai om nie direk na "Warme Bad" te reis nie, maar die roete oor Kokskraal te volg.²⁶ Die direkte roete vanaf die Kamiesberge na Warmbad was baie uitputtend as gevolg van die topografie, die droë klimaat en die moontlike Boesman-gevaar. Indien die Albrechtse die roete oor Kokskraal sou volg, sou hulle wel tyd hê om gewoond te raak aan die omgewing, sy klimaat en sy bewoners. Terselfdertyd sou Adam Kok-hulle ook die nodige handlangers kon voorsien om hulle oor die Oranjerivier te help, asook 'n tolk wat Nama kon praat.²⁷

Alhoewel die nuwe roete 'n groot omweg was, het die drie sendelinge besluit om Cornelis Kok se advies te volg. Hulle reis deur Boesmanland het hulle gou laat kennis maak met die streek se versengende hitte en gebrek aan water.²⁸

Op 1 Oktober het Albrecht-hulle 'n groepie Afrikaner-volgelingen by die fontein Zandfontein, suid van die Oranjerivier, ontmoet. (Die fontein was waarskynlik op Petrus Pienaar se plaas, Sandfontein, geleë.) By hulle was 'n kwaaddoener wat 'n blanke man by die mond van die Oranjerivier vermoor het. Die Afrikaner-Oorlams was nou op pad na veldkornet Van der Westhuizen om die oortreder uit te lewer sodat hy vir sy misdaad kon boet. Jager was klaarblyklik vasberade om sy nuut ingeslane lewensweg te bly bewandel.²⁹

²⁵ S.N.G.K., VI 4/1 S.A.S.G. Verslae en Rapporte: Dagverhaal van Gebrs. C. en A. Albrecht en J. Seidenfaden, 8 Augustus - 1 November 1805, p.331.

²⁶ J.A. Heese: Onderwys in Namakwaland, 1750-1940, p.97.

²⁷ S.N.G.K., VI 4/1 S.A.S.G. Verslae en Rapporte: Dagverhaal van Gebrs. C. en A. Albrecht en J. Seidenfaden, 8 Augustus - 1 November 1805, p.326.

²⁸ Ibid., p.334.

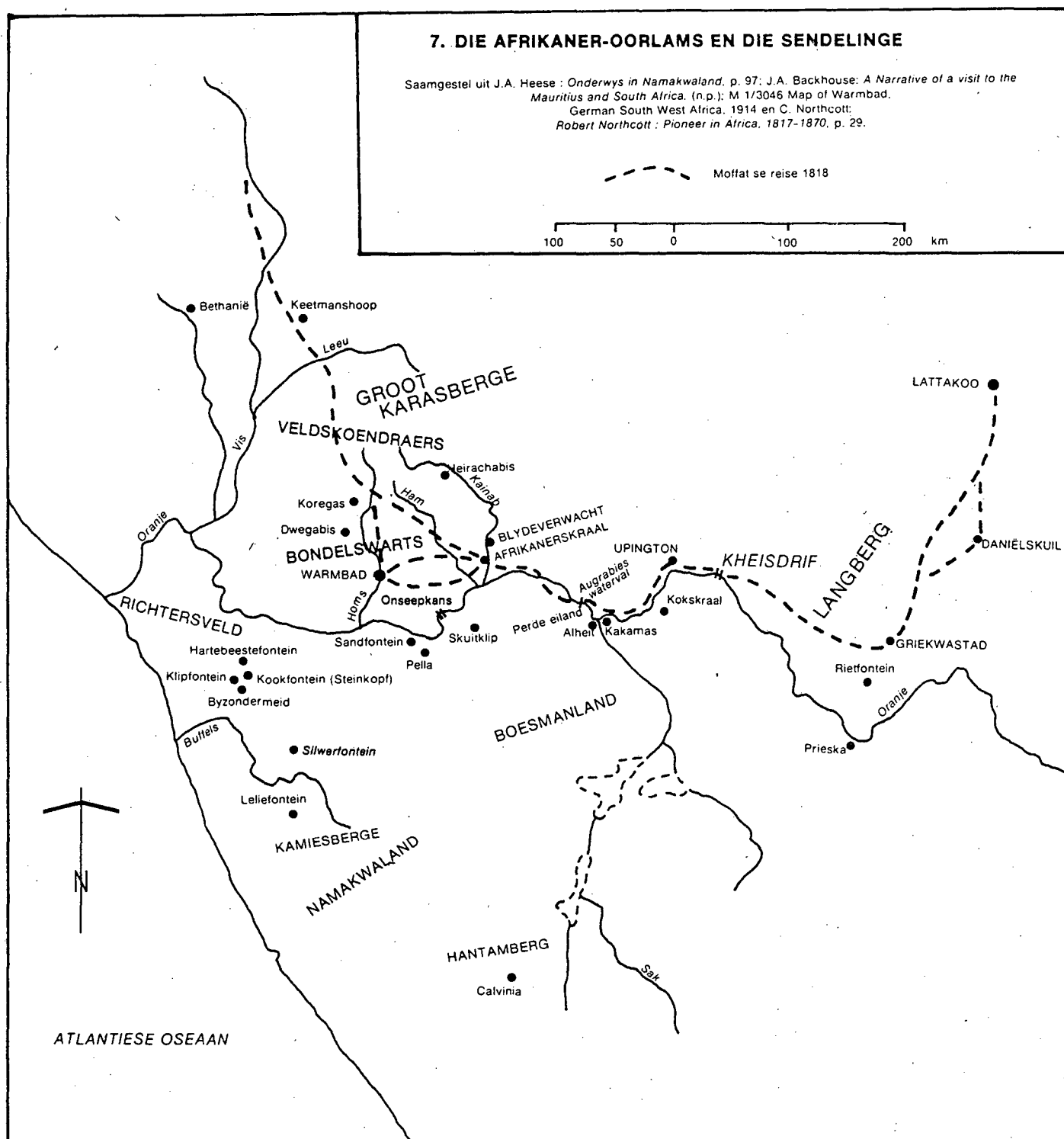
²⁹ Ibid., pp.334-335.

7. DIE AFRIKANER-OORLAMS EN DIE SENDELINGE

Saamgestel uit J.A. Heese : *Onderwys in Namakwaland*, p. 97; J.A. Backhouse: *A Narrative of a visit to the Mauritius and South Africa*, (n.p.); M 1/3046 Map of Warmbad, German South West Africa, 1914 en C. Northcott: Robert Northcott : *Pioneer in Africa, 1817-1870*, p. 29.

Moffat se reis 1818

100 50 0 100 200 km

Op 12 Oktober 1805 het die sendelinge Adam Kok se kraal bereik.³⁰

Die Koks het die Albrechtse meegedeel dat Warmbad 'n swak keuse as sendingstasie was. Die fontein wat daar was, was in der waarheid so swak dat die Namas van die omgewing nie permanent by die fontein kon woon nie. Op grond van hierdie inligting het Christiaan Albrecht besluit om eers die landstreek oos van Warmbad vir 'n geskikte terrein vir 'n sendingstasie te verken.³¹

Nadat Christiaan die Oranjerivier oorgesteek het, het hy op 22 Oktober 'n groep Khoikhoi teëgekom waaronder daar ook lede van die Afrikaner-groep was. Toe die Afrikaner-Oorlams vir Christiaan gewaar, het hulle uit vrees op die vlug geslaan. Eers toe hulle opmerk dat Albrecht vreedsaam met die ander Khoikhoi gesels, het hulle nader gekom. Toe die sendeling hulle meedeel dat hy in vrede gekom het, het hulle opnuut die wens uitgespreek om in Gods Woord onderrig te word.³²

Op 24 Oktober het Christiaan die fontein "Konwis" bereik. Jager Afrikaner het by hierdie fontein gewoon en was gretig om die woord van God te hoor. Omdat daar oënskynlik genoeg water en geskikte grond was om 'n tuin aan te lê het hy besluit om hier 'n sendingstasie aan te lê en dit "Stille Hoop" gedoop. Dié naam is waarskynlik gekies vanweë die stille hoop wat Christiaan gekoester het dat God vir hulle sou sorg.³³ Stille Hoop het later die bekende "Afrikanerskraal" geword.³⁴

³⁰ S.N.G.K. VI 4/1 S.A.S.G. Verslae en Rapporte: Dagverhaal van Gebrs. C. en A. Albrecht en J. Seidenfaden, 8 Augustus - 1 November 1805, p.342.

³¹ Ibid., pp.345-350.

³² Ibid., p.350.

³³ Ibid., p.352.

³⁴ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 6/4/A, 28.8.1816, (n.p.).

Die omliggende landskap was te klipperig om byvoorbeeld koring aan te plant. Ongeveer ses kilometer verder noord was daar gelukkig 'n sterker fontein genaamd "T 'Hames", wat deur 'n verligte Christiaan "Blyde Uitkomst" genoem is. Beide plekke was nie eens 'n dagreis noord van die Oranjerivier nie en slegs enkele ure oos van die Hamrivier. In die omgewing was daar nog vier kleiner fonteintjies. Albrechts was eers huiwerig oor die nabyheid van die Afrikaner-Oorlams, maar was vas oortuig dat hy 'n geskikte plek vir 'n nuwe sendingstasie gevind het. Met dié goeie nuus het hy na sy mede-sendelinge by Kokskraal teruggekeer.³⁵

Die twee Albrechtbroers en Seidenfaden het Stille Hoop op 30 Januarie 1806 bereik. Die volgende dag het hulle tot by Blyde Uitkomst getrek. As voorsorgmaatreeël teen die droogte, het hulle 'n sendingstasie ongeveer halfpad tussen die twee fonteine opgerig, om optimale voorsiening van water te verseker.³⁶ Van hier af (dié sendingstasie het geen naam gekry nie) kon die sendelinge nou onder die Nama, die Bondelswarts, en die Afrikaner-Oorlams sendingwerk doen. Op die wyse is Jager Afrikaner se hartsbegeerte dat 'n sendeling sy volgelinge moes bearbei, vervul.³⁷

Stille Hoop is vandag die plaas Jerusalem en Blyde Uitkomst is bekend as Blydeverwacht.³⁸

Vir die Afrikaner-Oorlams het 'n nuwe tydvak aangebreek. Sedert die moord op Petrus Pienaar, by wie hulle met die

³⁵ S.N.G.K., VI 4/1 S.A.S.G. Verslae en Rapporte: Dagverhaal van Gebrs. C. en A. Albrecht en J. Seidenfaden, 8 Augustus - 1 November 1805, pp.352-353; Transactions of the London Missionary Society, Vol.III, p.29.

³⁶ Transactions of the London Missionary Society, Vol.III, pp.25-26,29.

³⁷ J.A. Heese: Onderwys in Namakwaland, 1750-1940, p.98.

³⁸ G.E. Hugo: Die Albrechts kom na Warmbad, 1805 (Die Gedenkboek van die 150-jarige bestaan van Warmbad S.W.A., 1805-1955, p.9).

Woord van God kennis gemaak het, was hulle, behalwe vir Stefanus se leke-bydrae, sonder geestelike versorging. Nou kon hulle vir die eerste keer in bykans 'n dekade weer in hul taal (Kaap-Hollands) na Gods Woord luister.³⁹

Die Afrikaner-Oorlams het die sendelinge vriendelik behandel⁴⁰ sodat laasgenoemde se aanvanklike vrees vir Jager mettertyd verdwyn het. Volgens eerwaarde Moffat sou Jager vir Albrecht-hulle met die volgende woorde verwelkom het: "Omdat u deur die Engelse gestuur is, verwelkom ek u in die gebied, omrede ek die Hollanders haat, my vorige onderdrukkers, is ek lief vir die Engelse, want ek het baie gehoor dat hulle die vriende van die arme swartman is".⁴¹ Of die beweerde aanhaling Jager se ware gesindheid teenoor die Engelse en Nederlanders weergegee het, bly 'n ope vraag.

Jager Afrikaner het Albrecht-hulle se teenwoordigheid deeglik benut en gereeld die dienste bygewoon.⁴² Die ander het sy voorbeeld gevolg en die getal leerlinge - Oorlams en Namas - wat die skool bygewoon het, het vinnig gestyg.⁴³

Jager en sy broer Hendrik was flukse leerlinge.⁴⁴ Hendrik het homself leer skryf deur die letters van 'n brief wat hy by 'n Hollandse boer bekom het, na te boots.⁴⁵ In die skool

³⁹ B. Ridsdale: Scenes and Adventures in Great Namaqualand, pp.96,145.

⁴⁰ J.A. Heese: Onderwys in Namakwaland, 1750-1940, p.103.

⁴¹ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.72.

⁴² ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: J. Seidenfaden - Directors of LMS, 4/4/B, 15.3.1811, (g.p.).

⁴³ J.A. Heese: Onderwys in Namakwaland, 1750-1940, p.112.

⁴⁴ Ibid., p.121.

⁴⁵ B. Ridsdale: Scenes and Adventures in Great Namaqualand, p.144.

is sy skryfvermoë verbeter sodat hy later Jager se briefskrywer geword het.⁴⁶

Die drie sendelinge het nie gras onder hulle voete laat groei nie en dadelik na hul aankoms begin met stene maak om 'n huis te bou. Toe Christiaan Albrecht op 5 Maart 1806 na die Kaap vertrek het om voorrade te gaan haal, was daar reeds 1200 stene klaar. Terselfdertyd is 'n groentetuin aangelê.⁴⁷

Seidenfaden het intussen vir kaptein Jan Chahap - ook bekend as Kagas - van die Veldskoendraers besoek oor die moontlikheid om onder sy volgelinge sendingwerk te doen. Toe Chahap inwillig, het Seidenfaden Blyde Uitkomst verlaat en 'n dagreis noord daarvan by Heirachabis 'n nuwe sendingstasie begin. Hier het hy tot in September 1808 gewerk, waarna hy teruggekeer het Klein-Namakwaland toe.⁴⁸

Die Albrecht-broers het onder moeilike omstandighede vir ongeveer agt maande lank op Blyde Uitkomst en Stille Hoop gewoon. Die gebrek aan genoegsame water en die swak toestand van die grond, het die aanplant van voedselgewasse onmoontlik gemaak.⁴⁹ Daarby was daar tekens van wrywing tussen die Afrikaner-Oorlams en die Bondelswarts.⁵⁰

Die nomadiese Bondelswarts, waarvan verskeie groepe in die omgewing van Warmbad gewoon het, was die Afrikaner-Oorlams vyandiggesind. Hulle het die Afrikaner-Oorlams, ofte wel die

⁴⁶ J.A. Heese: Onderwys in Namaqualand, 1750-1940, p.121.

⁴⁷ Transactions of the London Missionary Society, Vol.III, pp.32-33.

⁴⁸ C.P. Heese: Sendingonderwys in Suidwes-Afrika 1806-1870, p.14; S.N.G.K., VI 2/2 S.A.S.G. Inkomende Briewe: C. Albrecht - Direkteure van S.A.S.G., 17.9.1806, p.142.

⁴⁹ C.P. Heese: Sendingonderwys in Suidwes-Afrika 1806-1870, p.14.

⁵⁰ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.82.

sogenaamde "Hoeddraers" onder wie se plundertogte hulle dikwels moes ly, gevrees.⁵¹

In Oktober 1806 het die Albrechtse as gevolg van die ontoereikende waterbronne en toenemende spanning hul sendingstasie van Jager Afrikaner af na Warmbad, ongeveer 90 kilometer verder wes, verskuif.⁵² Eerwaarde Moffat het agterna beweer dat dit 'n verkeerde besluit was en dat die Albrechts eerder hul werk op die Afrikaner-Oorlams moes toegespits het.⁵³ Gesien in die lig van wat later op Warmbad gebeur het, was Moffat reg.

Vir die Afrikaner-Oorlams - veral Hendrik Afrikaner - was die teleurstelling groot toe hulle hoor dat die sendelinge vertrek.⁵⁴

7.2 'n Nuwe sendingstasie op Warmbad

Twee maande nadat hulle op Warmbad gevestig is, het Abraham Albrecht na Kaapstad gereis om in Maart 1807 met mej. Catharina Schultz in die huwelik te tree.⁵⁵

In Abraham se afwesigheid het Christiaan die werk onder die Bondelswarts en die Oorlamsgroepe voortgesit.⁵⁶

Die Albrecht-broers se optrede op Blyde Uitkomst het Jager diep beïndruk. Toe die sendelinge dus Warmbad toe verskuif,

⁵¹ G.E. Hugo: Die Albrechts kom na Warmbad, 1805 (Die Gedenkboek van die 150-jarige bestaan van Warmbad S.W.A., 1805-1955, p.9); J.A. Heese: Onderwys in Namakwaland, 1750-1940, pp.98,112.

⁵² C.P. Heese: Sendingonderwys in Suidwes-Afrika 1806-1870, p.14.

⁵³ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.82..

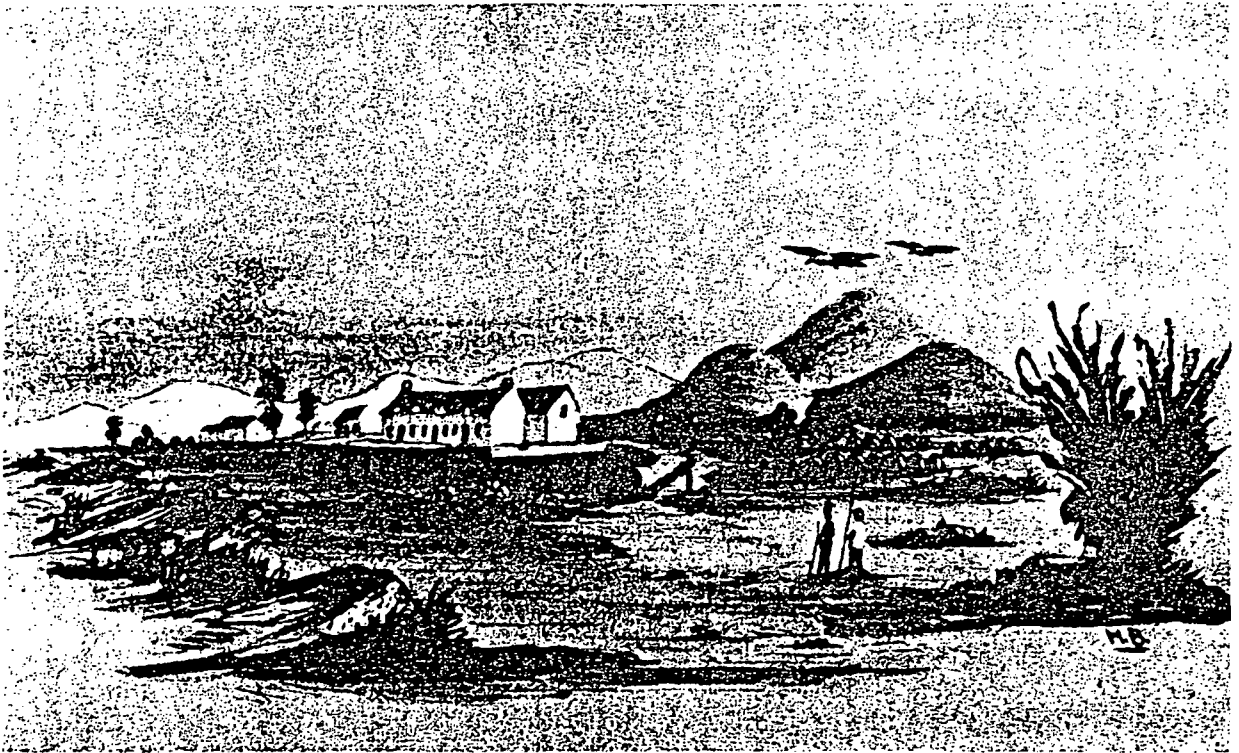
⁵⁴ B. Ridsdale: Scenes and Adventures in Great Namaqualand, p.145.

⁵⁵ C.P. Heese: Sendingonderwys in Suidwes-Afrika 1806-1870, pp.14-15.

⁵⁶ Ibid., p.15.

105A

WARMBAD (c. 1850)

(B.A. Tindall (ed.): The Journal of Joseph Tindall, p.26)

het hy hulle gevolg en digby die stasie vir hom 'n tydelike vesting aangelê.⁵⁷ Daarvandaan het hy sy kinders en volgelinge na die sendingskool op Warmbad gestuur om onderrig te ontvang en die Woord van God te leer ken.⁵⁸ Hieraan geoordeel, het Jager Afrikaner beslis tot inkeer gekom.

Op 9 Januarie 1807 is die skool deur 59 seuns en 73 meisies bygewoon en in Maart het die getal, volwassenes ingesluit, tot 400 gestyg. Hollands is gebruik as die medium van onderrig in lees en spelling, asook in die aanleer van die Bybelse geskiedenis. Ondanks die probleme wat ondervind is rakende die nomadiese lewensstyl van die leerlinge, kon 27 leerlinge reeds teen die einde van 1807 lees en nog 20 teen die einde van 1808.⁵⁹ Een van diegene wat heel waarskynlik hier leer skryf het, was Jager se seun, Jonker Afrikaner.⁶⁰

Jager het dikwels self die godsdiensoefeninge bygewoon. Op hulle beurt het die sendelinge gereeld sy blyplek besoek en dit was hier dat hy met groot aandag die eerste beginsels van die doktrine van Jesus Christus aangehoor het.⁶¹ Omdat hy die eredienste bygewoon het, verskyn sy naam saam met die van sy volgelinge op die kerkregister van Warmbad.⁶²

Later het Jager in sy gesprekke met Robert Moffat dikwels na hierdie tydperk in sy lewe verwys.⁶³ Jager het die moontlikhede wat onderwys en godsdiensonderrig vir sy

⁵⁷ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.83.

⁵⁸ ZL 1/3/3 Letters Received from S.A.: A. Albrecht - Directors of LMS, 3/4/B, 16.5.1807, (n.p.).

⁵⁹ C.P. Heese: Sendingonderwys in Suidwes-Afrika 1806-1870, p.15.

⁶⁰ H. Vedder: Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, p.214.

⁶¹ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.83-84.

⁶² D.K. Clinton: The South African Melting Pot, p.81.

⁶³ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.83-84.

volgeling ingehou het, deeglik raakgesien. In 1813 het hy byvoorbeeld van Afrikanerskraal af self in 'n brief aan sendeling-inspekteur John Campbell, wat die sendingstasie by Pella besoek het, gevra vir 42 van die Bybelboeke en 66 van die vraeboekies waarmee hy by die Albrechtse kennis gemaak het.⁶⁴

Toe die pasgetroude Abraham Albrecht in April 1807 met sy vrou na Warmbad terugkeer, was die kerkgebou ook reeds voltooi.⁶⁵ Nadat die Albrechtse vir meer as 'n jaar in primitiewe omstandighede gewoon het, het hulle vroeg in 1808 vir hulle 'n huis gebou. Op 24 Maart 1808 is Abraham en Catharina se eersteling, 'n seuntjie, gebore. Hy was die eerste sendelingkind wat in SWA/Namibië gebore is.⁶⁶ Op 13 Mei 1808 is die sewe weke oue seuntjie gedoop.⁶⁷

7.3 Verwydering tree in tussen Jager en die sendelinge

Ofskoon die Albrechtse in vrede met Jager gelewe het, het hulle groot probleme gehad, wat uiteindelik ook Jager se lewe sou beïnvloed.

Die sendelinge het gou besef dat hulle "nuwe" sendingstasie met talle, meestal onoorkoomlike, gebreke te kampe gehad het. Eerstens was die reënval laag en die grond heeltemal te klipperig om groentetuine aan te lê. Dis nou wanneer daar wél genoeg water beskikbaar was vir tuinmaak. Hulle was dus op soek na 'n standplaas waar die reënval hoër was en waar landbougrond vir die saai van koring en die aanplant van

⁶⁴ H. Vedder: Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, pp.215-216.

⁶⁵ S.N.G.K., VI 2/2 S.A.S.G. Inkomende Briewe: C. Albrecht - Direkteure van S.A.S.G., 26.4.1807, p.162.

⁶⁶ S.N.G.K., VI 2/2 S.A.S.G. Inkomende Briewe: C. Albrecht - Direkteure van S.A.S.G., 22.8.1808, p.188.

⁶⁷ C.P. Heese: Sendingonderwys in Suidwes-Afrika 1806-1870, p.15..

groente beskikbaar was.⁶⁸ Om hierdie probleem op te los, het Christiaan Albrecht die Khoikhoi se bewering dat die grond na die weste meer vrugbaar en waterryk was, ondersoek.⁶⁹ Daar was egter nog minder water beskikbaar.⁷⁰ Die terein noord van Warmbad het ook nie 'n oplossing gebied nie. Dit was 'n ruwe landskap, wat bedek was deur klippe.⁷¹

'n Moontlike uitweg sou wees om na Kammasfontein te trek. Die fontein was sterker en meer tuingrond was beskikbaar. Kammasfontein, sedert 1812 bekend as Pella, was suid van die Oranjerivier en suid-suidoos van Warmbad geleë.⁷² Dit het buite die koloniale grens geleë, sodat die sendelinge vry was om 'n sendingstasie daar op te rig.⁷³ Daarvandaan sou die sendelinge beurtelings die Nama ten noorde van die Oranjerivier kon besoek en onderrig.⁷⁴

'n Tweede groot probleem op Warmbad was die twis tussen die bevolkingsgroepe. Die Veldskoendraers uit die Karasberge het byvoorbeeld kort-kort die Bondelswarts se vee gesteel. Nadat die sendelinge aanvanklik geweier het dat 'n strafkommando teen die Veldskoendraers uitgestuur word, moes hulle

⁶⁸ ZL 1/3/3 Letters Received from S.A.: Albrecht - Directors of L.M.S., 3/4/D, 9.11.1807, (n.p.).

⁶⁹ B.A. Liebenberg: Vroeë Pogings om die Hottentotte op te Voed, pp.136-137.

⁷⁰ S.N.G.K., VI 2/2 S.A.S.G. Inkomende Briewe: C. Albrecht - Direkteure van S.A.S.G., 22.8.1808, pp.188-190.

⁷¹ ZL 1/3/3 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 3/5/B, 24.8.1808, (n.p.).

⁷² S.N.G.K., VI 2/2 S.A.S.G. Inkomende Briewe: C. Albrecht - Direkteure van S.A.S.G., 7.12.1806, pp.152-153.

⁷³ P.J. van der Merwe: Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek, 1770-1842, p.102.

⁷⁴ S.N.G.K., VI 2/2 S.A.S.G. Inkomende Briewe: C. Albrecht - Direkteure van S.A.S.G., 7.12.1806, p.152.

uiteindelik toegee. Die Bondelswarts het toe daarin geslaag om sonder enige lewensverlies van hul vee terug te kry.⁷⁵

Die Albrechtse was dit eens dat die Afrikaner-Oorlams hulself baie goed gedra het.⁷⁶ Tog, vanweë moontlike jaloesie en dalk uit vrees, het die inwoners van Warmbad daarop aangedring dat Jager Afrikaner van Warmbad af moes wegtrek. Hulle was bang dat die wandade wat die Afrikanerleier in die verlede gepleeg het, herhaal sou word.⁷⁷

Volgehoue druk deur die Bondelswarts het die sendelinge uiteindelik genoodsaak om Jager Afrikaner te versoek om weg te trek van Warmbad af. Die feit dat hy dit gedoen het en na Blydeverwacht teruggekeer het, getuig van Jager se nuwe lewenshouding en respek vir die Albrechtse. Hy het dit nie gedoen uit vrees vir die Bondelswarts nie; trouens, hulle was in hul pasoppens vir hom.⁷⁸

Jager Afrikaner se vertrek uit Warmbad was nog 'n keerpunt in sy lewe. Weens 'n gebrek aan inligting, is dit moeilik om presies te bepaal wat aanleiding tot hierdie stap gegee het. Dis egter nie moeilik om te bespiegel waarom hy hierna so 'n vyandige houding teenoor die sendelinge en die Kaapse regering ingeslaan het nie.

Op Blydeverwacht het Jager klaarblyklik nagedink oor wat op Warmbad gebeur het. Dit het hom steeds meer gegrief dat hy wat Jager is, moes wegtrek. Dit was immers deur sy toedoen dat die sendelinge hulle in daardie geweste kom vestig het. Selfs toe die Albrechtse weens die tekort aan water en goeie tuingrond na Warmbad verskuif het, het hy agterna getrek. Op

⁷⁵ S.N.G.K., VI 2/2 S.A.S.G. Inkomende Briewe: C. Albrecht - Direkteure van S.A.S.G., 26.4.1807, pp.163-164; 1/WOC 14/4 Inkomende Briewe: C. Albrecht - H. van de Graaff, 13.4.1807, (g.p.).

⁷⁶ ZL 1/3/3/ Letters Received from S.A.: A. Albrecht - Directors of LMS, 3/4/B, 16.5.1807, (n.p.).

⁷⁷ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.84.

⁷⁸ Ibid., p.84.

Warmbad was hy een van die geesdriftige leerlinge en getroue kerkgangers. Dis mos onregverdig dat juis hy sy bande met die sendelinge moes verbreek, het hy waarskynlik geredeneer. Heel moontlik het die gevoel toe langamerhand by hom posgevat dat indien die Afrikaner-Oorlams nie die dienste van die sendelinge kon geniet nie, die Bondelswarts ook nie die voorreg sou hê nie. Warmbad moes vernietig word!

Die normaalweg droë landskap het die inwoners van Groot-Namaland gedwing om 'n nomadiese leefwyse te volg.⁷⁹ Om die Evangelie te kon verkondig, moes een van die Albrecht-broers noodgedwonge saam met die Namas trek na buiteposte soos Dwegabis, Koregas, Schilddoorn en later Swartmodderfontein (Keetmanshoop). Omdat Abraham Albrecht se gesondheid drasties veswak het, het die taak op Christiaan geval. Sy werk was geseënd want van Desember 1808 tot Mei 1809 het die getal inskrywings in die kerkregister van 700 tot 1200 gestyg.⁸⁰

Vanweë die wye aansien wat die Albrecht-broers as sendelinge geniet het, het verskeie van die ander bevolkingsgroepe in Klein- en Groot-Namaland soos die Namas, Basters, Oorlamse-Khoikhoi en Khoikhoi hulle uitgenooi om onder hulle te kom werk.⁸¹ Op sy beurt het kaptein Bondelswart by hulle gepleit om op Warmbad te bly en God daár te dien.⁸²

Die Albrechtse se dilemma was groot. Hoewel hulle oortuig was dat Warmbad die sentrum van sendingwerk in Groot-Namaland

⁷⁹ S.N.G.K., VI 2/2 S.A.S.G. Inkomende Briewe: C. Albrecht - Direkteure van S.A.S.G., 7.12.1806, p.148; Transactions of the London Missionary Society, Vol.III, p.247.

⁸⁰ C.P. Heese: Sendingonderwys in Suidwes-Afrika 1806-1870, pp.15,16.

⁸¹ ZL 1/3/3 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 3/3/D, 14.12.1806, (n.p.) and A. Albrecht - Directors of L.M.S., 3/4/B, 16.5.1807, (n.p.).

⁸² ZL 1/3/3 Letters Received from S.A.: A. Albrecht - Directors of L.M.S., 3/4/B, 16.5.1807, (n.p.).

moes wees,⁸³ kon hulle hulle vanwee die klimaat en bodemgesteldheid nie daar self onderhou nie.⁸⁴ Die S.A.S.G. het toe by goewerneur Caledon toestemming gevra dat die sendelinge by die Kamiesberge kan gaan woon en sendingwerk doen.⁸⁵

In opdrag van Caledon het die landdros van Tulbagh 'n arbeidsveld in die omgewing van Steinkopf in Klein-Namakwaland aan hulle toegeken.⁸⁶ Dit was geleë by Byzondermeid en het weidingsgebiede by Kookfontein, Klipfontein, Hartebeestefontein, Tweefontein en Van Wyksfontein ingesluit.⁸⁷ Weens die afsterwe van Abraham en die aanvalle van die Afrikaner-Oorlams op Warmbad het die Albrechtse uiteindelik nie na dié gebied verhuis nie.⁸⁸ (Die aanvalle op Warmbad word volledig in hoofstuk 8 bespreek.)

Ondanks kaptein Bondelswart se pleidooie dat die Albrechtse op Warmbad moes bly, het hy en sy volgelinge die sendelinge baie probleme besorg. Hulle het byvoorbeeld voortdurend by die sendelinge kos gebedel - 'n gebruik wat later tydens Ebner en Cook se verblyf in onderskeidelik 1815-1818 en 1834-

⁸³ ZL 1/3/3 Letters Received from S.A.: A. Albrecht - Directors of L.M.S., 3/5/C, 4.11.1808, (n.p.).

⁸⁴ ZL 1/3/3 Letters Received from S.A.: A. and C. Albrecht - Directors of L.M.S., 3/5/B, 24.8.1808, (n.p.).

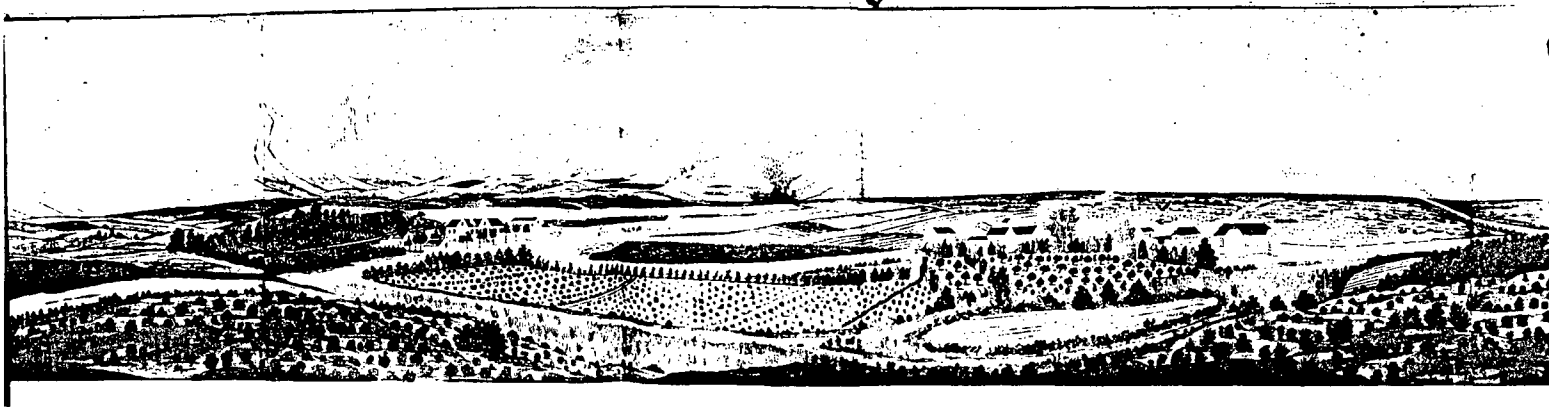
⁸⁵ S.N.G.K., VI 3/1 S.A.S.G. Uitgaande Briewe: Direkteure van S.A.S.G. - Goewerneur Caledon, 3.8.1807, pp.285-287.

⁸⁶ H.B. Giliomee: Die Administrasie Tydperk van Lord Caledon, 1807-1811 (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1966, II, p.288); CO 2560 Letters and Papers Received: W. Overbeeck - Goewerneur Caledon, 1.7.1807, (n.p.).

⁸⁷ CO 2568 Letters and Papers Received: H. van de Graaff - Goewerneur Caledon, 21.10.1809, (n.p.).

⁸⁸ H.B. Giliomee: Die Administrasie Tydperk van Lord Caledon, 1807-1811 (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1966, II, p.288).

TULBAGH (c.1779)

111A

(R.J. Gordon Collection: Kaapse Staatsargief-bewaarplek.)

1843 op Warmbad voortgesit is.⁸⁹ Die Bondelswarts het opgetree asof die sendelinge ook in hulle materiële behoeftes moes voorsien. Geestelike behoeftes moes dikwels terugstaan vir onmiddellike materiële vereistes soos die verskaffing van ammunisie.⁹⁰ Toe die Albrechtse by 'n geleentheid nie vir Bondelswart 'n geweer wou gee nie, het hy en van sy volgelinge uit protes Warmbad vir 'n jaar lank verlaat.⁹¹ Na sy terugkeer het hy baie probleme veroorsaak en onder meer nie die kerkdienste bygewoon soos wat hy belowe het nie.⁹² Selfs landdros Van de Graaff het tydens sy besoek aan Warmbad in 1809 opgemerk dat kaptein Bondelswart nog te veel aan heidense gebruike bly vashou het.⁹³

Intussen het die harde klimaat vir Seidenfaden in 1808 laat besluit om van Heirachabis na Leliefontein in die Kamiesberge te verhuis. Sy pogings om permanent daar te kan woon, het misluk toe die Goewerneur hom in 1809 beveel het om sy werk binne die kolonie te staak.⁹⁴ Seidenfaden het hom toe op 4 Oktober 1809 op Kammasfontein gaan vestig.⁹⁵

In die eerste helfte van 1810 het Abraham Albrecht se gesondheid drasties verswak sodat hy vir mediese sorg Kaapstad toe moes gaan. Christiaan wat met 'n sendelingsdogter, Sophie Elisabeth Burgman, in die huwelik wou tree,

⁸⁹ J.A. Heese: Onderwys in Namakwaland, 1750-1940, p.99.

⁹⁰ J.A. Heese: Onderwys in Namakwaland, 1750-1940, p.100.

⁹¹ C.P. Heese: Sendingonderwys in Suidwes-Afrika 1805-1870, p.15.

⁹² S.N.G.K., VI 4/1 S.A.S.G. Verslae en Rapporte, pp.248,318,319.

⁹³ S.N.G.K., VI 2/2 S.A.S.G. Inkomende Briewe: C. Albrecht - Direkteure van S.A.S.G., 8.11.1809, pp.78-79.

⁹⁴ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: J. Seidenfaden - Directors of L.M.S., 4/4/A, 26.6.1811, (n.p.).

⁹⁵ Ibid.

het Abraham en sy vrou vergesel.⁹⁶ In hul afwesigheid het eerwaarde Sebastiaan Tromp, wat op 23 November 1809 by Warmbad aangekom het, waargeneem. Tromp was voorheen saam met Seidenfaden op Kammasfontein werksaam.⁹⁷

Op pad na Kaapstad het Abraham se toestand só verswak dat Christiaan hom in die distrik Tulbagh op Honingberg, die plaas van ene Botma, moes agterlaat. Hier het hy op 30 Julie 1810 gesterf.⁹⁸

Christiaan Albrecht en Sophie Burgman is op 5 Augustus 1810 in Kaapstad getroud. Selfs goewerneur Caledon het hulle huweliksbevestiging in die Lutherse Kerk bygewoon. Sophie, die dogter van pastoor Burgman van Mülheim, was self 'n opgeleide sendeling.⁹⁹

Op 22 Oktober 1810 het Christiaan en sy vrou op Warmbad aangekom. Saam met hulle was Abraham se weduwee Catharina, wat hulle by Honingberg opgelaai het.¹⁰⁰ Sophie Albrecht het dadelik die Nama-vrouens geestelik begin bearbei, terwyl Catharina voortgegaan het om die meisies naaldwerk te leer. Sophie het ook haar klavier uit Londen saamgebring. Dit was die eerste klavier in die Transgariep-omgewing. Op Kersdag 1810 het hulle die klavier in die kerk in gebruik geneem. Na die aanddiens het Sophie gesange daarop gespeel tot groot

⁹⁶ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.84-85.

⁹⁷ ZL 1/3/5 Letters Received from S.A.: B. Tromp - Directors of L.M.S., 5/1/D, 15.4.1812, (n.p.).

⁹⁸ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.84.

⁹⁹ C.P. Heese: Sendigonderwys in Suidwes-Afrika 1806-1870, pp.16-17; CCP 8/1/7 The Cape Town Gazette, 11.8.1810, p.1.

¹⁰⁰ C.P. Heese: Sendigonderwys in Suidwes-Afrika 1806-1870, p.17.

vermaak van die kerkgangers, vir wie hierdie musiek-instrument totaal vreemd was.¹⁰¹

Een van die belangrikste redes waarom die Namas so graag die sendelinge op Warmbad wou behou, was hulle onderliggende vrees vir die Afrikaner-Dorlams. Hulle het gehoop dat die sendelinge se teenwoordigheid hulle teen moontlike Afrikaner-wandade sou beskerm.¹⁰² Die tyd sou moes leer of hierdie verwagting geregverdig sou wees.

¹⁰¹ C.P. Heese: Sendigonderwys in Suidwes-Afrika 1806-1870, p.17; R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.88.

¹⁰² D.K. Clinton: The South African Melting Pot, p.80.

HOOFSTUK 8

JAGER AFRIKANER VERNIETIG WARMBAD, 1811

Voor die einde van 1810 was die tydelike vrede daarmee heen. In Desember 1810 het twee van Jager se seuns - hulle name is nie bekend nie - in twee afsonderlike voorvalle op Khoikhoi-krale toegeslaan en 'n aantal beeste en gewere afgeneem.¹ Christiaan Albrecht het dadelik vir Jager Afrikaner na Warmbad ontbied. Sy pleidooi dat die Afrikaner-Oorlams in vrede en goeie buurskap met hul landgenote moes lewe, was egter tevergeefs.²

Hierdie voorvalle was bloot die voorspel tot die geweld wat die sendelinge later die jaar sou tref en wat ingelei is deur die Dreyer-insident.

Weens die losprys wat steeds op sy kop was, moes Jager Afrikaner van ander persone se dienste gebruik maak om vir die Afrikaner-Oorlams sekere goedere in die Kaap aan te koop. Een van hulle was 'n Khoikhoi, ene Hans Dreyer, wat op Kamas by Seidenfaden in diens was. Dreyer moes vir Jager in die Kaap 'n ossewa gaan koop. Vir die doel het Jager drie spanne osse van tien elk aan Hans Dreyer oorhandig. Dreyer moes 20 van die osse verkoop en met die geld wat hy daarvoor ontvang, die wa betaal. Die oorblywende osse moes die wa na Blydeverwacht terugtrek.³

Op weg na die Kaap het Dreyer, wat gedurigdeur in die skuld was, 'n boer teëgekom aan wie hy 'n groot bedrag geld geskuld

¹ CO 2575 Letters and Papers Received: C. Albrecht - P. van Nieuwerk, 28.1.1811, (n.p.).

² R. Lovett: The History of the London Missionary Society, 1795-1895, I, pp.530-531.

³ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 4/5/D, 29.11.1811, (n.p.).

het. Die boer het dadelik op die osse beslag gele. Sonder die beeste kon Dreyer nie 'n wa koop nie. Paniekbevange en sonder om vir Jager oor die gebeure in te lig, het hy na Kamas teruggekeer. Toe Jager uiteindelik hoor wat gebeur het, was hy woedend en het dadelik na Kamas vertrek. Jager het geglo dat die Goewerneur nie aan hom reg sou laat geskied nie en het besluit om self met Dreyer af te reken.⁴

Die Afrikaner-Oorlams het in Januarie 1811 op Kamas aangekom. Seidenfaden was in daardie stadium op besoek aan die Kaap. Nadat die Afrikaner-Oorlams vir Dreyer eers half doodgeslaan het, het hulle hom doodgeskiet. Daarna het hulle hul woede op Seidenfaden se woning en besittings afgekoel. Hulle het die sendeling se huis binne gegaan en alle kiste en kaste oopgebreek, geplunder en toe stukkend geslaan. 'n Vaatjie kruit en twee gewere wat in die huis was, asook Seidenfaden se vee en die meeste van sy beeste, is saamgeneem.⁵

Seidenfaden het onherstelbare skade gely. Al sy vee en beeste is weggevoer; die persoonlike besittings wat hy uit Europa saamgebring het, is saam met al die huishoudelike goedere wat sy skoonfamilie aan sy vrou gegee het, verwoes;⁶ en die 600 boeke wat hy laat druk het vir onderrig, is vernietig.⁷

Seidenfaden het ongetwyfeld skuld gehad in die oënskynlik sinnelose aanval op sy eiendom. Jager-hulle was nog steeds gegrief oor die wyse waarop Seidenfaden die Afrikaner-Oorlams in 'n transaksie met olifantande verkul het.⁸ Bowendien het

⁴ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 4/5/D, 29.11.1811, (n.p.).

⁵ 1/STB 10/36 Inkomende Briewe: C. Albrecht - R. van der Riet, 5.2.1811, (g.p.).

⁶ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: Seidenfaden - Directors of L.M.S., 4/4/B, 15.3.1811, (n.p.).

⁷ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: Seidenfaden - Directors of L.M.S., 4/4/B, 28.8.1811, (n.p.).

⁸ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: Van der Kemp - Directors of L.M.S., 4/5/C, 30.10.1811, (n.p.).

hy Heirachabis verlaat sonder om sy uitstaande skuld by die Afrikaner-Oorlams en die Namas te delg.⁹

Aangespoor deur hulle sukses, was die Afrikaner-Oorlams vol bravado. Terwyl hulle die vee geroof het, het Jager Afrikaner teenoor een van Seidenfaden se veewagters, Samuel, met sy plan van aksie gespog. Eerstens wou hy Warmbad en al die leerlinge van Warmbad wat langs die Oranjerivier gewoon het, aan die Afrikaner-Oorlams onderwerp. Daarna sou hy na die Kamiesberg opruk en die bewoners van al hul besittings, veral perde, gewere en ammunisie, beroof. Slaag hy daarin wou hy, laastens, die kolonie binnegaan en al die sogenaamde buitelandse mense, dit wil sê die blankes, tot in die Kaap terugdryf. Die Goewerneur sou uiteindelik voor hom op sy knieë moes gaan en om vrede pleit, het Jager gespog.¹⁰

Ondanks Jager se grootpraterij, het hy nie dadelik na Warmbad opgeruk nie, maar eers 'n strooptog op 'n paar Khoikhoi-krale naby Alheit uitgevoer. Gentle Kawip en Jantjie Naaragip se krale is aangeval en al die los goedere, beeste, 'n hoeveelheid kruit en twee gewere is buitgemaak. Ook teenoor Kawip het die Afrikaner-Oorlams dit genoem dat hulle Warmbad gaan aanval.¹¹ Die Khoikhoi se lewens is gespaar, waarskynlik in 'n poging om steun vir die beoogde aanval te verkry.¹²

Jager wou doelbewus deur sy optrede in Desember en Januarie vrees en paniek op Warmbad saai.¹³ Die nuus van sy dreigemente het vinnig versprei. Op 12 Januarie 1811,

⁹ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.86.

¹⁰ 1/STB 10/36 Inkomende Briewe: C. Albrecht - R. van der Riet, 5.2.1811, (g.p.).

¹¹ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 4/5/D, 29.11.1811, (n.p.).

¹² S.N.G.K., VI 2/2 Inkomende Briewe: S. Albrecht - Direkteure van S.A.S.G., 5.2.1811, p.238.

¹³ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 4/5/D, 29.11.1811, (n.p.).

ongeveer 4:30 die Saterdagoggend, is Albrecht-hulle wakker gemaak met die nuus dat die Afrikaner-Oorlams van plan was om die sendingstasie die Sondag tydens die kerkdiens aan te val.¹⁴

Op Warmbad het die spanning vinnig opgelaa. As voorsorgmaatregel het Christiaan Albrecht die oggenddiens later gehou en die aandgodsdienis gekanselleer. Niks het egter gebeur nie. In die week is daaglikse bidure gehou. Die Maandag is die leerlinge aangesê om verdedigingswerke rondom die sendingstasie op te rig sodat hulle die verwagte aanval kon afweer. Snags het gewapende mans wag gestaan om te verhinder dat Warmbad onverhoeds oorval word. Soos die dae verby gegaan en die Afrikaner-Oorlams nie opgedaag het nie, het die spanning gestyg.¹⁵

Jager het intussen sy buit na Blydeverwacht geneem,¹⁶ nadat hy vermoedelik eers 'n gedeelte daarvan 'n dagreis suid by sy ou riviervesting beveilig het.¹⁷

Intussen het 'n seun van Kaptein Vlermuis van die Veldskoendraers op 14 Januarie by Warmbad opgedaag. Vlermuis was 'n vriend van die sendelinge en het slegs 'n halwe dagskof van die Afrikaner-Oorlams af gewoon.¹⁸ Volgens die seun wou die Afrikaner-Oorlams vir Christiaan Albrecht of vermoor of van Warmbad af verjaag. Van sy kant af het Kaptein Vlermuis beloof om die sendelinge te beskerm, selfs al sou dit sy lewe eis.¹⁹

¹⁴ S.N.G.K., VI 2/2 Inkomende Briewe: S. Albrecht - Direkteure van S.A.S.G. 5.2.1811, pp. 237-238.

¹⁵ Ibid., p.238.

¹⁶ 1/STB 10/36 Inkomende Briewe: C. Albrecht - R. van der Riet, 5.2.1811, (g.p.).

¹⁷ CO 2575 Letters and Papers Received: C. Albrecht - P. van Nieukerk, 5.2.1811, (n.p.).

¹⁸ 1/STB 10/36 Inkomende Briewe: C. Albrecht - R. van der Riet, 5.2.1811, (g.p.)

¹⁹ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 4/5/D, 29.11.1811, (n.p.).

Hierdie nuus het die sendelinge en die inwoners van Warmbad nog meer verontrus. Slote van tot 1,80 meter diep is inderhaas binne die verdedigingswerke gegrawe vir die bewoners om in te skuil. Vir 'n week het hulle in die slote bedek met bokseile gewoon, waar die Januarie-maand se son hulle byna doodgebrand het. Omdat hulle dit nie buite die vesting wou waag nie, kon hulle nie in die veld gaan kos versamel of jag nie en moes hulle kwaai honger ly. Hulle het in gedurige vrees vir die onverwagte geleef.²⁰

Kaptein Vlermuis het aangebied om met sy manskappe Warmbad toe te trek om die sendingstasie teen 'n Afrikaner-aanval te beskerm. Albrecht het die aanbod aanvaar en die aand van 14 Januarie is drie gewapende mans na Vlermuis saamgestuur met die dringende versoek dat Vlermuis-hulle dadelik Warmbad toe moes kom.²¹

Die Afrikaner-Oorlams en Kaptein Vlermuis het in vyandskap met mekaar geleef. Intussen het die Bondelswarts van Warmbad 'n samewerkingsooreenkoms met die Veldskoendraers gesluit teen die Afrikaner-Oorlams. Jager Afrikaner was woedend oor dié ooreenkoms. Hy het Christiaan Albrecht, wat self eers van die ooreenkoms gehoor het nádat dit gesluit was, as 'n leuenaar en verraaier bestempel. Toe Jager boonop hoor dat 'n Nama vir wie hy wou laat doodmaak, reeds sedert Desember die vorige jaar op Warmbad heenkome gebied is, was hy éers kwaad.²²

Vlermuis het so naby Blydeverwacht gewoon dat die Afrikaner-Oorlams se spioene dadelik agtergekom het toe hy en sy gevolg gereed maak om te vertrek. Die aand van 2 Februarie het Vlermuis se volgelinge op twee Afrikaner-spioene, wat hulle op hul werf gewaar het, geskiet. Dieselfde nag het 24

²⁰ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.86-87.

²¹ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 4/5/D, 29.11.1811, (n.p.).

²² H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, p.214.

Afrikaner-Oorlams, gewapen met 15 gewere, Vlermuis se groepie Namas aangeval. Vlermuis-hulle het oor 19 gewere beskik en daarmee dwarsdeur die nag weerstand gebied. Klaarblyklik was die geveg nie te hewig nie, want teen die volgende middag was almal nog ongeskonde.²³

Die uitgeslape Afrikaner-Oorlams het egter gesorg dat hulle in beheer van die nabyliggende fontein kom. Toe die dors diere eenvoudig na die water op loop sit, moes Vlermuis magteloos toekyk hoe Jager-hulle op sy diere beslag lê. Dit het gelei tot 'n toename in die intensiteit van die geveg, waartydens een van die Afrikaner-Oorlams doodgeskiet is. Die verlies van beeste was 'n groot slag vir Vlermuis omrede sy volgelinge se voortbestaan daarvan afhanklik was. Na die gebeure het nog vier ander Namastamme hul by Vlermuis kom voeg vir beskerming teen die Afrikaner-Oorlams.²⁴

Op Warmbad het die spanning intussen byna breekpunt bereik. Albrecht-hulle was oënskynlik in lewensgevaar. Al sou hulle kon wegvlug, kon Jager Afrikaner hulle nog steeds agtervolg. Bowendien sou hul vee, en die droogte, hulle vlugmoontlikhede baie beperk.²⁵ Om alles te kroon, was die Oranjerivier so vol dat hulle nie daardeur na Byzondermeid kon vlug nie.²⁶ Bowendien was die moontlikheid van hulp uit die kolonie skraal.²⁷

Albrecht het reeds in Januarie 1811 in 'n dringende brief aan veldkornette Van Nieuwerk en Engelbrecht by die Kamiesberge

²³ S.N.G.K., VI 2/2 Inkomende Briewe: S. Albrecht - Direkteure van S.A.S.G., 5.2.1811, p.239.

²⁴ S.N.G.K., ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 4/5/D, 29.11.1811, (n.p.).

²⁵ S.N.G.K., VI 2/2 Inkomende Briewe: S. Albrecht - Direkteure van S.A.S.G., 5.2.1811, p.239.

²⁶ CO 2575 Letters and Papers Received: C. Albrecht - P. van Nieuwerk, 28.1.1811, (n.p.).

²⁷ 1/WOC 12/50 Inkomende Briewe: C. Albrecht - J.H. Fischer, 23.5.1811, (g.p.).

om hulp en bystand gevra. Saam daarmee het hy 'n boodskap aan landdros Van de Graaff van die Tulbagh-distrik gestuur, waarin hy 'n uiteensetting gegee het van wat Jager Afrikaner alles beoog het.²⁸ Op 5 Februarie het die twee sendelinge 'n tweede brief gestuur. Dié keer was dit gerig aan Van de Graaff, die adjunk-landdros by Jan Disselsvallei, ene Fischer, en alle burgers wat vrede en welvaart nagestreef het. Die sendelinge het hulle versoek om hulp herhaal en gevra vir 'n kommando om Jager se planne te dwarsboom.²⁹ So 'n kommando sou kon verseker dat die Afrikaner-Oorlams nie genoeg gewere en ammunisie in die hande kry om 'n inval in die kolonie te loods nie.³⁰

Hoewel Kaptein Vlermuis en sy Veldskoendraers saam met die Bondelswarts oor die sendelinge se veiligheid gewaak het, het die veiligheidsituasie op Warmbad dag vir dag ernstiger geword. Behalwe dat die verdedigers se kruit en lood min was,³¹ het die weiding weens die droogte vinnig ingegee.³²

Onder hierdie omstandighede het Albrecht besluit om Kaptein Vlermuis se advies om Warmbad te verlaat en noordwaarts te verskuif, te aanvaar. Voor hulle vertrek, het die groepie blankes eers al hul boeke, meubels en ander besittings wat hulle nie kon saamneem nie, in die sand begrawe. Selfs Sophie Albrecht se klavier is in die begraafplaas begrawe en as 'n graf vermom. Die droë sand sou dit hopelik beskerm tot

²⁸ CO 2575 Letters and Papers Received: C. Albrecht - P. van Nieukerk, 28.1.1811, (n.p.).

²⁹ 1/STB 10/36 Inkomende Briewe: C. Albrecht - R. van der Riet, 5.2.1811, (g.p.).

³⁰ CO 2575 Letters and Papers Received: C. Albrecht - P. van Nieukerk, 5.2.1811, (n.p.).

³¹ 1/WOC 12/50 Inkomende Briewe, C. Albrecht - J.H. Fischer, 23.5.1811, (g.p.).

³² ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 4/5/D, 29.11.1811, (n.p.).

wanneer die sendelinge weer kon terugkeer.³³ Op 12 Februarie het hulle Warmbad verlaat.³⁴

Die sendelinge en hul volgelingen het aanvanklik na Koregas gevlug. Kaptein Vlermuis wat op sy eie vort is, sou hulle daar met 'n gesamentlike mag van 80 Veldskoendraers en Namas ontmoet. Op Koregas het hulle weer gate gegrawe soos by Warmbad en daarin geskuil. Hier was egter te min water en weiding vir die groot vluggeselskap. Toe Vlermuis na 'n week opdaag, het hulle gevolglik besluit om na die Karasberge te verskuif.³⁵

In die Karasberge was ongeveer 1 500 vlugtelingen bymekaar. Ook hier was die water skaars en het die weiding nie lank gehou nie. Die moontlikheid om in kleiner groepe te verdeel, was ook nie vir die geselskap aanvaarbaar nie omrede hulle dan makliker teikens vir die Afrikaner-Oorlams sou wees.³⁶

Eerder as om vir die Afrikaner-Oorlams te wag om aan te val, het Kaptein Vlermuis besluit om in 'n voorsprongaanval op Jager eerste toe te slaan. Hy het nog steeds nie vergeet hoeveel beeste Jager-hulle tydens hul vorige geveg by hom afgeneem het nie. Vlermuis het 'n stewige mag byeengebring en Blydeverwacht onverwags omsingel. In 'n geveg wat drie dae en nagte geduur het, het hy die grootste deel van sy beeste, asook 117 skape en bokke teruggekry. Van die beeste het aan Seidenfaden behoort. Slegs 'n tekort aan ammunisie het

³³ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 4/5/D, 29.11.1811, (n.p.); R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.88-89.

³⁴ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 4/5/D, 29.11.1811, (n.p.).

³⁵ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 4/5/D, 29.11.1811, (n.p.); H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, pp.214-215.

³⁶ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 4/5/D, 29.11.1811, (n.p.).

Vlermuis daarvan weerhou om die Afrikaner-Oorlams 'n gevoeliger slag toe te dien.³⁷

Die vraag was nou hoe lank Albrecht-hulle nog onder hierdie onsekere toestande sou kon uithou. Die groepie blankes en hulle aanhangers was weens die droogte byna voortdurend aan die trek. Albrecht sou moes besluit: of hulle moes verder noord na 'n meer waterryke gebied trek of hulle moes na die Kaapkolonie terugkeer. Die keuse was nie maklik nie, want die Namakaptein by Swartmodderfontein (Keetmanshoop) het in 1811 sy versoek van November 1810 herhaal dat Albrecht by hom moes kom bly. Christiaan het egter besluit om nie langer in Groot-Namaland rond te swerf nie, maar om eerder suid van die Oranjerivier 'n tydelike heenkome te soek. Om wrywing met Jager Afrikaner te vermy, het Albrecht-hulle ver wes van Warmbad verby na die suide getrek. Kaptein Vlermuis en 'n groepie gewapende Veldskoendraers het die geselskap begelei. Die geselskap het die Oranjerivier op 3 Mei naby die monding oorgesteek en daarna 'n roete al langs die kus suidwaarts tot by die Kamiesberge gevolg.³⁸

Op 15 Mei het Albrecht-hulle by Byzondermeid aangekom. Daar het Christiaan Albrecht homself tydelik gevestig en onder sy volgelinge van Warmbad en die Basters en Khoikhoi van die omgewing gearbei.³⁹ Tromp, wie se vrou verwagting en baie sieklik was, het die Albrechts verlaat en sy sendingwerk in die Hottentots-Holland-streek gaan voortsit.⁴⁰

Hoewel die Kaapse regering Jager Afrikaner se beweerde dreigement dat hy die kolonie sou binneval ernstig opgeneem het, kon hulle weinig daaromtrent doen. Gedurende Februarie 1811 het Pieter van Nieuwerk, veldkornet van die Namakwaland,

³⁷ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 4/5/D, 29.11.1811, (n.p.).

³⁸ Ibid.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: B. Tromp - Directors of L.M.S., 4/5/B, 21.9.1811, (n.p.).

beken dat hy vanweë 'n tekort aan kruit en lood en die perdesiekte in die Oranjerivieromgewing, nie 'n kommando op die been kon bring nie. Hy het toe besluit om 'n goed bewapende kommando van Basters uit sy omgewing onder Cornelis Kok se bevel, te voet na Warmbad te stuur om die sendelinge by te staan. Daar is nie meer oor die kommando bekend nie,⁴¹ maar dit kan aanvaar word dat hulle nie by Warmbad opgedaag het nie.

As voorsorgmaatregel teen 'n moontlike Afrikaner-aanval het die Goewerneur in Maart 1811 toegestem dat 400 pond kruit en 800 pond lood na Tulbagh gestuur word.⁴² Adjunk-landdros Fischer het ook 'n verdedigingsplan uitgewerk vir ingeval die Afrikaner-Oorlams die huidige Clanwilliam-distrik sou binneval. Hy was van mening dat Jager Afrikaner onverwags agter in die Hantam sou toeslaan. Sy plan het die volgende behels: Die nodige kruit en lood is vanaf Tulbagh aangevra en Pieter van Nieuwerk is aangesê om ten alle tye in Namakwaland gereed te wees om 'n kommando op die been te bring, indien die gevaar sou opduik. Ook die veldkornette van die Hantam en die Onder-Bokkeveld is op gereedheidsgrondslag geplaas, terwyl Fischer self met aanvullende ammunisie en manskappe na die gevaargebied sou haas.⁴³

Die teenwoordigheid van 'n groep Swartes onder leiding van Danzer het die spanning onder die blankes in die Noordweste verhoog. Danzer het op 29 November 1810 met 16 mans, 18 vroue en sewe kinders by die Tulbagh-drosdy opgedaag en landdros Van de Graaff gevra om hulle 'n blyplek by die Sakrivier toe te staan. Van de Graaff het egter geweier, en nie sonder rede nie. Danzer het voorheen langs die Oranjerivier gewoon. Nadat hy egter met 'n swarte, ene kaptein Oalela, in aanraking gekom het, het hy sy vreedsame

⁴¹ 1/WOC 12/50 Inkomende Briewe: J.H. Fischer - H. van de Graaff, 23.2.1811, p.32.

⁴² CO 4829 Letters Despatched: J.W. Stoll - H. van de Graaff, 8.3.1811, p.147.

⁴³ 1/WOC 17/3 Uitgaande Briewe, H. van de Graaff - Lord Caledon, no.8, 20.4.1811, (g.p.).

leefwyse verander en groot getalle vee by die weerlose Boesmans, Korannas, en die Brikwas geroof. In 'n stadium het hy selfs gedreig om die sendingstasie van Anderson en Kramer by Rietfontein te oorrompel. Omrede Danzer vantevore reeds saam met Jager Afrikaner geroof het, het Van de Graaff nou gevrees dat indien hulle twee weer kontak sou maak, daar groot probleme vir die inwoners van die distrik voorgelê het.⁴⁴ Op sy advies het goewerneur Caledon toe besluit om Danzer-hulle as die Gaikas se gevangenes na Algoabaai te stuur.⁴⁵

Ofskoon Christiaan Albrecht nie meer in Groot-Namaland werksaam was nie, was hy vasbeslote dat Jager Afrikaner en sy aanhangers vir hulle gewelddadige optrede gestraf moes word. Kort na sy aankoms op Byzondermeid is Albrecht in geselskap van Vlermuis en Magerman na veldkornet Van Nieuwerk. Albrechts-hulle het hul versoek herhaal dat 'n strafkommando teen die Afrikaner-Oorlams gestuur moes word. Vanweë die droogte was dit nie meer vir die Namas moontlik om langer bymekaar te bly nie, en sodoende 'n verenigde front teen die Afrikaner-Oorlams te bied nie. Hulle was genoodsaak om te verdeel in hul familiegroepe wat hulle weer 'n maklike prooi vir die Afrikaner-Oorlams gemaak het. Albrecht het versoek dat die kommando so spoedig moontlik uitgestuur moes word "tot verdelging van die moorddadige Afrikanersbende".⁴⁶ Albrecht het ook toestemming gevra om homself in die Kamiesberge te vestig.⁴⁷

Op 3 Junie het Albrecht weer sy teleurstelling uitgespreek omdat daar nog nie teen die Afrikaner-Oorlams opgetree is

⁴⁴ 1/WOC 12/50 Inkomende Briewe: H. van de Graaff - Lord Caledon, 30.11.1811, no.7, (g.p.); 1/WOC 12/31 Inkomende Briewe: O.A. Bergh - J.H. Fischer, 20.1.1816, (g.p.).

⁴⁵ CO 4829 Letters Despatched: C. Bird - H. van de Graaff, 14.1.1811, p.23.

⁴⁶ 1/WOC 12/50 Inkomende Briewe: C. Albrecht - J.H. Fischer, 23.5.1811, (g.p.).

⁴⁷ Ibid.

nie. Die kommando wat in die vooruitsig gestel was, is uitgestel tot na die eerste reën. Albrecht het beklemtoon dat die Namas dringend hulp benodig het. Volgens hom kon Jager maklik nog gewere bekom vir sy inval in die kolonie deur die klein groepies Namas kraal-vir-kraal te oorval en hulle gewere af te neem.⁴⁸

Albrecht se pleidooie het op niks uitgeloop nie. Twee keer – op 1 en 15 Julie – is strafkommando's beplan, net om daarna weer weens 'n tekort aan kruit en lood afgestel te word.⁴⁹

Fischer het nie aan Van Nieuwekerk al die kruit en lood gestuur wat laasgenoemde aangevra het nie, uit vrees dat hy te min sou hê om die Hantam teen moontlike aanvalle te beskerm. In hierdie stadium het nie Fischer of Van Nieuwekerk blykbaar geweet waar Jager hom bevind het nie. Fischer het Van Nieuwekerk verwyt dat hy sy hele wyk wou blootlê vir moontlike roof-en-plundertogte deur van die Boesmans, terwyl hy noord van die grens na 'n enkele booswig gaan soek. Fischer se standpunt was dat, met die sendelinge buite gevaar, Van Nieuwekerk eerder moes sorg dat hy voorbereid was om enige inval van Jager in die kolonie die hoof te bied.⁵⁰

Van Nieuwekerk het steeds aangedring op 'n voorsprongaanval teen Jager. Indien die Afrikaner-Oorlams eers toegelaat sou word om die grens oor te steek, sou dit 'n onbegonne taak wees om hulle in die bergagtige terrein suid van die rivier te vang, het hy beweer.⁵¹

Terwyl die Kaapse regering nog getwyfel het wat hom ten opsigte van Jager Afrikaner te doen staan, het Jager op

⁴⁸ 1/WOC 12/50 Inkomende Briewe: C. Albrecht – J.H. Fischer, 3.6.1811, (g.p.).

⁴⁹ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: C. Albrecht – Directors of L.M.S., 4/5/D, 29.11.1811, (n.p.).

⁵⁰ 1/WOC 12/50 Inkomende Briewe: J.H. Fischer – H. van de Graaff, 20.7.1811, p.42.

⁵¹ 1/WOC 12/50 Inkomende Briewe: P. van Nieuwekerk – J.H. Fischer, 21.7.1811, (g.p.).

Warmbad toegeslaan. Op 25 Julie 1811 het Magerman en Hendrik Goeiman vir Albrecht die skokkende nuus kom meedeel dat die Afrikaner-Oorlams Warmbad vernietig het.⁵²

8.1 Jager Afrikaner verwoes Warmbad

Iewers tussen 3 Junie⁵³ en 25 Julie het Jager op Warmbad toegeslaan.⁵⁴

Volgens die Afrikaner-Oorlams het hulle Warmbad by hul aankoms verlate aangetref. Soos in die geval by Kammasfontein, het hulle die ontruimde geboue binnegegaan en al die kaste in die kerk stukkend geslaan, die boeke opgeskeur en die huisraad verniel. Binne die huise het hulle die grondvloere oopgegrawe op soek na artikels wat die sendelinge moontlik daar kon versteek het.⁵⁵

Só groot was die vernietiging dat selfs die kerkhof nie ontsien is nie. Terwyl die huise geplunder is, het een van die Afrikaner-Oorlams by die kerkhof gaan kyk of daar nie dalk iets te buit was nie. Toe hy oor 'n hoop sand loop, het daar skielik musiek vanuit die grond opgestyg. Doodverskrik het hy botstil gaan staan, onseker of hy moes weghardloop, en of hy moes bly staan en kyk hoe die dode opgewek word! Die sendelinge het immers by 'n vorige geleentheid vertel van mense wat uit die dood opgestaan het. Toe die musiek stil raak en hy oor die ergste skrik was, het hy weer oor die graf gehardloop. Weér het daar note opgeklank. Steeds verskrik het hy Jager Afrikaner van sy ervaring gaan vertel.⁵⁶

⁵² 1/WOC 12/50 Inkomende Briewe: C. Albrecht - J.H. Fischer, 25.7.1811, (g.p.).

⁵³ 1/WOC 12/50 Inkomende Briewe: C. Albrecht - J.H. Fischer, 3.6.1811, (g.p.).

⁵⁴ 1/WOC 12/50 Inkomende Briewe: C. Albrecht - J.H. Fischer, 25.7.1811, (g.p.).

⁵⁵ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.87.

⁵⁶ Ibid., pp.87-88.

'n Nuuskierige, maar versigtige, Jager het sy manskappe aangese om hom na die begraafplaas te volg. Dáár gekom, het hulle herhaaldelik op die "graf" gespring en elke keer het die musiek weerklink. Toe die graf op Jager se bevel oopgegrawe is, is op Sophie Albrecht se klavier afgekom. Die klavier is stukkend geslaan en slegs die snare is as versiering vir hul enkels en gewigte behou. Eerwaarde Moffat het nog in 1817 van hierdie snare by sommige van die Afrikaner-Oorlams opgemerk. Om hulle verwoestingswerk af te rond, is al die hutte en geboue met 'n fakkel aan die brand gestee.⁵⁷

Deur hierdie aksie het Jager Afrikaner daad by woord gevoeg, en sy dreigemente om Warmbad te vernietig, uitgevoer. Hy het nou terug verval in sy vorige lewensstyl van plunder en roof. Ook sy goeie verhouding met die Kaapse regering wat intussen, danksy die pogings van die Albrecht-sendelinge, verbeter het, was tot niet.

Magerman en Vlermuis het by Christiaan Albrecht aangedring op 'n strafkommando teen Jager Afrikaner. Die twee Veldskoendraers se houding is te verstane, want albei het verskeie kere onder Jager deurgeloop. Magerman was byvoorbeeld reeds by drie geleenthede met die Afrikaner-Oorlams in gevegte betrokke. Die eerste keer was by die Hamrivier en daarna naby Warmbad, toe die Afrikaner-Oorlams die helfte van Vlermuis se groot- en kleinvee weggevoer het. By Koregas is tien Veldskoendraers - sewe man, twee vroue en 'n neef van ene kaptein Kagap - deur die Afrikaner-Oorlams doodgeskiet. Vlermuis en Magerman moes ligloop, want by 'n geleentheid het Jager Afrikaner opgemerk: "Vlermuis en Magerman moeten met hun Volk, maar uit den weg vlugten, zy zullen hen dan niets doen, maar hiernatoe gaan".⁵⁸

⁵⁷ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.88-89.

⁵⁸ 1/WOC 12/50 Inkomende Briewe: C. Albrecht - J.H. Fischer, 25.7.1811, (g.p.).

Op Van Nieukerk se advies is Albrecht persoonlik na Jan Disselsvallei om opnuut met adjunk-landdros Fischer die moontlikheid van 'n strafkommando te bespreek. Volgens Albrecht was 'n kommando dringend noodsaaklik. Jager het by die dag 'n gevaarliker teenstander geword en indien hy, soos Albrecht vermoed het, die kleiner Khoikhoi-krale oorrompel het, was hy reeds ongeveer 30 gewere sterker. Toe Vlermuis en die leerlinge van Warmbad hulself bereid verklaar om aan die kommando deel te neem en om die Afrikaner-Oorlams se skuilplekke uit te wys, het Fischer weer ingewillig dat 'n strafkommando uittrek.⁵⁹

8.2 Die strafkommando teen Jager Afrikaner misluk (1811)

Op 18 Augustus 1811 het die kommando byeengekom en twee dae later met Van Nieukerk as leier, teen die Afrikaner-Oorlams uitgetrek. Op Albrecht en Vlermuis se advies het Van Nieukerk-hulle opgeruk Blydeverwacht toe.⁶⁰

Van Nieukerk se Nama-adviseurs was egter uit die staanspoor onbetroubaar. Op Blydeverwacht aangekom, moes hul uitvind dat Jager reeds vier maande gelede daarvandaan getrek het. Volgelinge van Vlermuis is toe vooruitgestuur om die Afrikaner-Oorlams se gebruiklike skuilplekke te verken. Op die agste dag het die tyding gekom dat die niksvermoedende Jager hom by T'Kabis bevind het. Twee dae en nagte later was die kommando by T'Kabis. Tot hulle ontnugtering, moes hulle uitvind dat die Afrikaner-Oorlams vir 'n hele jaar nooit eers daar was nie! Volgens nuwe "inligting" was Jager by die fontein Heirachabis, waar Seidenfaden vroeër gewoon het. Weer eens is verkenners vooruitgestuur, maar dié keer het lede van die kommando hulle vergesel. By Heirachabis het hulle verneem dat die Afrikaner-Oorlams wel daar was, maar reeds veertien dae vantevore vertrek het. Vir Van Nieukerk was dit duidelik dat hy met sulke onbetroubare verkenners

⁵⁹ 1/WOC 12/50 Inkomende Briewe: J.H. Fischer - A. van de Graaff, 28.7.1811, p.43.

⁶⁰ 1/WOC 12/50 Inkomende Briewe: P. van Nieukerk - J.H. Fischer, 20.10.1811, (g.p.).

moeilik vir Jager sou opspoor. Gevolglik het die kommando teruggekeer Kolonie toe.⁶¹

Met Jager wat oënskyrlik in die niet verdwyn het, het die onsekerheid voortgeduur oor wat die Afrikanerleier volgende beoog het.

Vlermuis het hom nou veiligheidshalwe suid van die Oranjerivier gaan vestig. Terselfdertyd het hy vir Albrecht gevra om wanneer hy die Kaap besoek vir hom ammunisie saam te bring.⁶²

Christiaan Albrecht het op 21 September 1811 uit Byzondermeid vertrek Kaap toe.⁶³

In Kaapstad het Albrecht drie oudisies met goewerneur Cradock gehad. Reeds by die eerste onderhoud het Albrecht vir Cradock volledig ingelig oor die Afrikaner-Oorlams se voortdurende plundertogte. Hy het die Goewerneur gevra om aan Vlermuis en die vlugteling van Warmbad 200 pond kruit, 400 pond lood en 20 gewere te gee, sodat hulle hulself kon verdedig. Tydens die tweede onderhoud het Albrecht 'n standplaas binne die grense van Klein-Namakwaland aangevra, waar hy vir homself en sy leerlinge by Warmbad koring kon saai. Cradock het beide versoeke toegestaan.⁶⁴

In die Kaap het daar in die loop van 1811 ses nuwe sendelinge gearriveer. Onder hulle was daar vier Duitsers, Ebner, Schmelen, Helm en Sass. Laasgenoemde twee was getroud. Die vier Duitsers moes onder Albrecht se toesig, sendingwerk in

⁶¹ 1/WOC 12/50 Inkomende Briewe: P. van Nieuwerk - J.H. Fischer, 20.10.1811, (g.p.); 1/WOC 10/3 Dagverhaal, 1811, 23.12.1811, (g.p.).

⁶² ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 4/5/D, 29.11.1811, (n.p.).

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid.

die Kamiesbergomgewing gaan doen.⁶⁵ Abraham Albrecht se weduwee, Catharina, het op 17 November 1811 met een van die vier sendelinge, eerwaarde Ebner, in die huwelik getree.⁶⁶

Met die voortslepende onrus op die Noordgrens het eerwaarde Sass begin twyfel of dit die moeite werd was om in die rigting van Groot-Namaland te arbeid.⁶⁷ Seidenfaden byvoorbeeld, wat nou op Zuurbraak naby Swellendam gestasioneer was, wou glad nie weer na Kammasfontein terugkeer nie.⁶⁸

In Desember 1811 het Albrecht met sy nuwe kollegas na Namakwaland teruggekeer. Gedurende die reis het hulle by Silwerfontein, die plaas van Cornelis Kok, aangedoen. Hier het Sophie Albrecht op 13 April tydens die geboorte van haar doodgebore babadogter gesterf en is moeder en dogter saam begrawe.⁶⁹

Christiaan Albrecht het tydelik na Byzondermeid teruggekeer totdat hy dit weens die tekort aan genoegsame water en weiveld moes verlaat en hom saam met Schmelen op Kammasfontein gaan vestig het.⁷⁰ In Mei 1812 het Ebner en Helm by hulle aangesluit.⁷¹ Van die Namas op Kammasfontein wou na Warmbad terugkeer aangesien die weiding volgens hulle daar beter was. Die wete dat Kammasfontein 'n veiliger tuiste was as Warmbad, het hulle egter daarvan weerhou. Dit

⁶⁵ ZL 1/3/5 Letter Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 5/1/C, 10.4.1812, (n.p.).

⁶⁶ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 4/5/D, 4.12.1811, (n.p.).

⁶⁷ ZL 1/3/4 Letters Received from S.A.: Sass - Directors of L.M.S., 4/5/C, 17.10.1811, (n.p.).

⁶⁸ J.A. Heese: Onderwys in Namakwaland, 1750-1940, p.105.

⁶⁹ Transactions of the London Missionary Society, IV, pp.43-44.

⁷⁰ B.A. Liebenberg: Vroeë Pogings om die Hottentotte op te Voed, pp.155-156.

⁷¹ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.153.

was nader aan die koloniale grens en omdat dit suid van die Oranjerivier geleë was, het die rivier as 'n buffer teen die Afrikaner-Oorlams gedien. Hoewel Kammasfontein se omgewing te min weiveld gehad het om die diere van die sendelinge en al hulle volgelingen te onderhou, was die weidingsituasie daar tog beter as die by Warmbad. Op Kammasfontein kon die sendelinge hulle vee tot ongeveer 'n uur weg van die stasie in veiligheid laat wei. By Warmbad sou hulle oor 'n afstand van een tot drie dae weg van die sendingstasie na weiding moes gaan soek. Bowendien het Kammasfontein oor verskeie sterk fonteine beskik. Die grond was wel brak, maar groentetuine kon naby die Oranjerivier aangelê word.⁷²

Albrecht het Kammasfontein herdoop na Pella. Pella was die plek in Palestina waarheen die Joodse Christene vir die Romeine gevlug het. Dieselfde het nou hier plaasgevind. Ongeveer 500 Namas het hulle uit liefde vir die Woord en uit vrees vir die Afrikaner-Oorlams op Pella gevestig.⁷³

Op 5 September 1812 is Schmelen en 12 gewapende man na Warmbad om Albrecht se oorblywende besittings te gaan haal. Twee dae later het hulle op 'n verlate Warmbad aangekom. Beide die huis en kerk was afgebrand en slegs 'n paar mure het nog gestaan. Hulle besittings was of weg of verwoes. Uit die sand het hulle darem vier trommels uitgegrawe wat die Afrikaner-Oorlams nie opgespoor het nie. Twee daarvan het aan Christiaan Albrecht behoort en die ander twee aan Seidenfaden.⁷⁴

Selfs in Jager se afwesigheid het sy beeld by die sendelinge gespook en gerugte van "beplande aanvalle" was volop.

⁷² ZL 1/3/5 Letters Received from S.A.: H. Schmelen - Directors of L.M.S., 5/2/A, 14.1.1813, (n.p.).

⁷³ C.P. Heese: Sendingonderwys in Suidwes-Afrika 1806-1870, p.18; Transactions of the London Missionary Society, IV, p.47.

⁷⁴ Transactions of the London Missionary Society, IV, pp.46-47.

132A

PELLA

In Januarie 1813 het 'n Khoikhoi, wat by die Afrikaner-Oorlams was, op Pella aangekom. Hy het die sendelinge vertel dat Jager 'n aanval op Pella beplan het. Dit sou saamval met die eerste reëns, sodat die Afrikaner-Oorlams water op hulle roete kon hê. Toe die Khoikhoi wou vertrek om sy dogter te gaan haal by 'n kraal digby waar die Afrikaner-Oorlams hulle na bewering bevind het, het die sendelinge hom gekeer. Hulle was bang dat hy moontlik vir die Afrikaner-Oorlams spioeneer het. Die knellende droogte is eers in Mei ietwat verlig toe die eerste reëns geval het. Saam met die uitkoms, het die reëns egter opnuut die vrees aangewakker dat Jager Afrikaner te eniger tyd Pella sou aanval. Die verwagte aanval het egter nie gerealiseer nie.⁷⁵

Teen die middel van 1813 het Jager Afrikaner se naam weer eens aan weerskante van die Oranjerivier in Namakwaland en in Namaland vrees ingeboesem. In die suide van Namaland is selfs die sendingwerk tot stilstand gedwing.⁷⁶

⁷⁵ ZL 1/3/5 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 5/2/A, Report of January to July 1813, (n.p.).

⁷⁶ R. Lovett: The History of the London Missionary Society, 1795-1895, I, p.532.

HOOFSTUK 9

JAGER AFRIKANER KOM FINAAL TOT INKEER

Terwyl Pella se inwoners in vrees en bewing op sy verskyning gewag het, het Jager Afrikaner en sy volgelinge rustig op Afrikanerskraal in hul matjieshuise onder die groot rosyntjiebome gewoon.¹

Ondanks sy gewelddadige optrede wou Jager graag 'n sendeling vir sy volgelinge hê. Sonder dat hy daarvan bewus was, is die proses wat sy ideaal sou verwesenlik, reeds in Desember 1812 aan die gang gesit.

Eerwaarde John Campbell het in Desember 1812 as 'n spesiale afgevaardigde van die L.S.G. in die Kaap aangekom om 'n ondersoek na die sendingaktiwiteite in die kolonie te loods. Sy opdrag was om alle sendingstasies te besoek en, waar nodig, aanbevelings vir verbetering te doen. Terselfdertyd moes hy ondersoek instel na moontlike nuwe arbeidsvelde.²

In Februarie 1813 het Campbell uit Kaapstad op 'n reis deur die kolonie vertrek wat nege maande sou duur.³

By sy aankoms in Pella op 13 September 1813 het Campbell die sendelinge Albrecht, Helm, Ebner en Schmelen daar aangetref. Eerwaarde Sass was nog in die Kamiesberge op die plaas Silwerfontein werksaam.⁴ Op pad na Pella het Campbell telkens by die plaaslike inwoners gehoor hoe wreed die

¹ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 6/4/A, 28.8.1816, (n.p.).

² F.J. Strauss: Die Londense Sendinggenootskap en hulle Onderwys aan Nie-Blankes in Suidelike-Afrika, 1799-1836, pp.40-41.

³ Ibid., p.41.

⁴ Transactions of the London Missionary Society, IV, pp.50,62.

Afrikaner-Oorlams was. Hierdie verhale het Campbell so afgeskrik dat hy ruiterslik erken het dat Jager Afrikaner die enigste persoon was vir wie hy bang was om tydens sy reis te besoek.⁵

Campbell was baie in sy skik met dit wat die sendelinge reeds op Pella bereik het. Ongeveer 60 tot 70 kinders het die skool bygewoon. Daarvan kon 58 al redelik lees.⁶ Omdat al drie sendelinge nie meer daar nodig was nie, het Campbell vir Sass en Helm na Kokskraal, ongeveer halfpad tussen Griekwastad en Pella, gestuur.⁷

Eerwaarde Schmelen is versoek om 'n verkenningsreis na die Oranjerivier te onderneem, met die moontlikheid om daar iewers 'n sendingstasie te vestig. Terselfdertyd moes hy ook vir 'n geskikte hawe soek waarheen die sendelinge se voorrade per skip gebring kon word. Hy moes ook die gebied verder noord in Groot-Namaland gaan verken vir 'n moontlike sendingstasie onder die Damarabevolking,⁸ soos die Herero's destyds verkeerdelik bekend was.

Intussen het dit ook onder Campbell se aandag gekom dat baie van Pella se bewoners na hulle voormalige tuiste by Warmbad wou terugkeer. Hy het egter voorgestel dat hulle eers moes wag totdat die Afrikaner-Oorlams tot vrede oortuig kon word. Om dit te bewerkstellig, het Campbell besluit om 'n brief van versoening aan Jager Afrikaner te skryf.⁹

In sy brief het John Campbell die Afrikanerleier verwyt dat hy vir so lank reeds die oorsaak van so baie verdrukking was.

⁵ J. Campbell: The Life of Africaner, A Namaqua Chief of S.A., p.23.

⁶ ZL 1/3/5 Letters Received from S.A.: H. Schmelen - Directors of L.M.S., 5/3/C, 12.4.1814, (n.p.).

⁷ J.A. Heese: Onderwys in Namakwaland, 1750-1940, p.107.

⁸ Transactions of the London Missionary Society, IV, p.63.

⁹ Ibid., pp.62-63.

Hy het voorgestel dat indien Jager sou belowe om in vrede met die Bondelswarts te lewe, hy die Afrikaner-Oorlams die aanval op Warmbad sou vergewe en 'n sendeling na Afrikanerskraal sou stuur. Eers daarna sou die Namas wat nou op Pella woonagtig was, toegelaat word om na Warmbad terug te trek.¹⁰

Die vrese vir die Afrikaner-Oorlams was egter so groot dat Campbell ten spyte van 'n aanloklike vergoeding, niemand kon oorreed om sy brief na Jager Afrikaner te neem nie. So gevreesd was die Afrikaner-Oorlams dat die vreesbevange Namas in die geringste stofwolk oorkant die Oranjerivier 'n Afrikaner-bedreiging gesien het. Uiteindelik het 'n skoonseun van Campbell, wat saam met hom gereis het, ingewillig om die boodskap en 'n geskenk na Jager Afrikaner te neem.¹¹

Hierdie keer was Jager dadelik bereid om saam te werk. Hy het sy broer en skrywer, Hendrik Afrikaner, opdrag gegee om twee briewe aan die kantoor van die L.S.G. in Kaapstad te skryf. Jager se twee seuns het toe die briewe op Oorlamskraal aan eerwaarde Helm oorhandig, wat dit aangestuur het Kaap toe.¹²

In sy eerste brief het Jager Campbell se aanbod van 'n sendeling aanvaar en die versekering gegee dat hy sy hand van die sendelinge sou afhou. In die tweede brief het hy gevra dat die sendeling 90 ABC-boeke, 66 vraeboekies, 96 gesangboeke en 42 Bybels met hom moes saambring. Hierdie boeke het hy waarskynlik geleer ken tydens die Albrechts se verblyf in Groot-Namaland.¹³

¹⁰ J. Campbell: The Life of Africaner, A Namaqua Chief of S.A., pp.25-26.

¹¹ R. Philip: The Life, Times and Missionary Enterprises of the Rev. John Campbell, p.517.

¹² Transactions of the London Missionary Society, IV, p.177.

¹³ H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, pp.215-216.

Ten spyte van die beloftes in die briewe was Christiaan Albrecht lugtig vir Jager. Hy het die onvoorspelbare Afrikanerleier se bedoelings steeds gewantrou en wou nie self na Afrikanerskraal gaan nie. Eerwaarde Sass het toe aangebied om met Jager te gaan onderhandel. Op Afrikanerskraal moes hy egter tot sy teleurstelling verneem dat die Afrikaner-Oorlams weens 'n gebrek aan water weggetrek het. Sass moes dus onverrigter sake terugkeer Oorlamskraal toe.¹⁴

Op Pella het die Namas telkemale vir Albrecht en Ebner versoek om saam met hulle terug te trek Warmbad toe. Hiervan wou die sendelinge niks weet nie. Behalwe dat hulle Pella as 'n meer geskikte sendingstasie beskou het, was hulle nie bereid om na Warmbad te verhuis voordat die Afrikaner-Oorlams nie hulle geweld laat vaar het nie. Hoewel Albrecht self nie na Warmbad wou terugkeer nie, was hy bereid om die L.S.G. te versoek dat 'n sendeling daarheen gestuur word.¹⁵ Ook Ebner was onwillig, want hy was van mening dat kaptein Bondelswart meer in tabak en ammunisie belang gestel het as in 'n leraar.¹⁶

Schmelen het intussen met 'n groep Oorlamse-Khoikhoi vertrek om die moontlikheid van sendingwerk in die res van Namaland te ondersoek. Die geselskap het 'n roete suid van die Oranjerivier langs deur die genadelose, onherbergsame Richtersveld - soos dit vandag bekend is - getrek. In die begin van Mei het Schmelen die monding van die Oranjerivier bereik. Op 16 Mei het hulle die rivier oorgesteek en hulle ekspedisie noordwaarts voortgesit. Omdat daar nie langs die roete varswater beskikbaar was nie, moes Schmelen-hulle op die noordelike oewer van die Oranje langs terugtrek tot waar die Visrivier in die Oranjerivier vloei. Daarvandaan het hulle die loop van die Visrivier noordwaarts gevolg. Op 30

¹⁴ ZL 1/3/5 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of L.M.S., 5/4/B, 5.9.1814, (n.p.).

¹⁵ Ibid.

¹⁶ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.173.

Mei het die geselskap die fontein "Ui-gantes" bereik. Schmelen het dit tot "Klipfontein" gedoop. Klipfontein was ongeveer 170 kilometer noord van die Oranjerivier langs 'n takrivier van die Visrivier geleë. Die Oorlamskaptein Frederik Boois en sy volgelinge het hier gewoon.¹⁷

Hiervandaan het Schmelen met Frederik Boois as gids die Nama-groepe verder noord gaan besoek, maar weinig goeie fonteine gevind. Op 7 Julie 1814 het die geselskap by die bo-lope van die Visrivier teruggedraai en na Klipfontein teruggekeer.¹⁸

Kort duskant Klipfontein het Schmelen-hulle op 21 Julie op 'n aantal vreesbevange Namas wat aan die vlug was, afgekom. Hulle was aan die vlug vir Titus Afrikaner wat weer die Namas aangeval het. Een van hulle krale het 'n dag en 'n half weerstand gebied voordat dit moes oorgee.¹⁹

Klipfontein self was verlate, want die vreesbevange inwoners het in die bosse en tussen die rotse weggekruip. Op 24 Julie het die spanning opgelaai toe berig is dat Titus Afrikaner daarheen op pad was. Dit het later geblyk 'n vals berig te wees. Daarna wou Schmelen Klipfontein verlaat, maar die Namas het hom oorreed om daar te bly en 'n sendingstasie aan te lê. Die sendeling het ingewillig en die naam Klipfontein verander na Bethanië.²⁰ Later het die Veldskoendraers hulle ook by Bethanië kom vestig.²¹

Titus Afrikaner het hom intussen weinig aan sy broer se vredesbelofte gesteur en verskeie strooptogte teen die Namas uitgevoer. Sy volgelinge was besonder wreed en het by geleentheid gevange Namavrouens se borste afgesny. Schmelen

¹⁷ C.P. Heese: Sendingonderwys in Suidwes-Afrika 1806-1870, p.20.

¹⁸ Ibid., p.20.

¹⁹ Transactions of the London Missionary Society, IV, p.326.

²⁰ Transactions of the London Missionary Society, IV, pp.326-327.

²¹ The Missionary Register, June 1817, p.235.

kon dié situasie nie laat voortduur nie en het in Julie na Afrikanerskraal vertrek om met Jager en/of Titus te onderhandel. Hulle was egter weg.²²

Jager het aan die begin van 1815 nog geen antwoord op sy briewe ontvang nie. Vasbeslote om dié keer die vrede te handhaaf, het hy 'n boodskapper na Pella gestuur en sy versoek herhaal dat 'n sendeling so spoedig moontlik na die Afrikaner-Oorlams gestuur moes word.²³ Dié keer het Christiaan Albrecht hom geglo. Op 26 April 1815 het die sendeling Pella verlaat om persoonlik met Jager Afrikaner te onderhandel vir vrede tussen die Afrikaner-Oorlams en die Bondelswarts.²⁴

Christiaan was uiters gespanne oor sy besoek en het opgemerk dat hy gevoel het soos 'n skaap wat in die wolwehok geja word.²⁵ Sy vrees was heeltemal onnodig. Die Afrikaner-Oorlams het hom reeds by die Oranjerivier ontmoet en gehelp om die rivier oor te steek. Daarna het hulle aan hom vars trekosse gegee. Op 5 Mei het Jager hom vriendelik op Afrikanerskraal ontvang.²⁶ Die Afrikanerleier het by die sendelinge gesmeek om Campbell se belofte van 'n sendeling gestand te doen.²⁷ Albrecht het ingestem op voorwaarde dat die Afrikaner-Oorlams eers hulle wanpraktyke staak en in vrede met die ander inheemse inwoners leef. Omdat dit egter tot twee jaar kon duur voordat 'n sendeling uit Europa by Jager-hulle sou kon aansluit, het Christiaan hom gevra of hy

²² ZL 1/3/5 Letters Received from S.A.: H. Schmelen - Directors of L.M.S., 5/4/A, 29.7.1814, (n.p.).

²³ J. Campbell: The Life of Africaner, A Namaqua Chief of S.A., p.27.

²⁴ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.175.

²⁵ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 6/2/D, 1.12.1815, (n.p.).

²⁶ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.175.

²⁷ Reports of the Directors to L.M.S., 22nd Meeting, 10.5.1816, p.27.

bereid sou wees om voorlopig vir eerwaarde Ebner as sendeling te aanvaar. 'n Dankbare Jager het dadelik ingewillig.²⁸

Jager Afrikaner sou eers sy beloftes van vreedsame naasbestaan moes uitleef voordat die inwoners van Groot-Namaland bereid was om hom te glo. Totdat dit gebeur het, sou gerugte van dreigende Afrikaner-aanvalle nog gereeld voorkom. Selfs terwyl Albrecht op pad terug was na Pella, het hy by Skuitklip 'n boodskap van Ebner ontvang dat die Afrikaner-Oorlams vir Pella wou aanval. Toe Christiaan op 17 Mei op Pella aankom, het hy die inwoners gerus gestel dat dié gerug vals was.²⁹

Eerwaarde Campbell het aanvanklik gereken dat óf Albrecht óf Ebner hom voorlopig op Afrikanerskraal moes vestig. Omdat Albrecht nie wou gaan nie is besluit om Ebner te stuur. Terselfdertyd is Magerman saam met die Namas terug na Warmbad, om daar tydelik onder die Bondelswarts te arbeid, totdat 'n sendeling uit Europa sou opdaag.³⁰

Campbell het bedenkinge gehad oor Ebner se vermoë om sy opdrag uit te voer. Ebner, daarteenoor, was gewillig om hierdie belangrike sendingopdrag uit te voer, want hy het besef dat vrede slegs bewerkstellig kon word indien 'n sendeling by die Afrikaner-Oorlams woonagtig was. Bowendien was dit 'n geleentheid om die sendingstasie by Warmbad te hervestig en om 'n nuwe stasie elders te begin.³¹

Albrecht, wat die Afrikaner-Oorlams goed geken het, het Ebner daarop gewys dat hy baie versigtig in sy daaglikse

²⁸ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, pp.178-180.

²⁹ Ibid., p.181.

³⁰ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: C. Albrecht - Directors of the L.M.S., 6/1/C, 29.5.1815, (n.p.).

³¹ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 6/1/C, 24.5.1815, (n.p.);

kommunikasie en preke moes wees aangesien die Afrikaner-Oorlams baie wantrouig van geaardheid was.³²

Op 30 Mei 1815 het Ebner en sy gesin Pella verlaat en met die hulp van 'n paar Afrikanerhelpers is hulle op 7 en 8 Junie oor die Oranjerivier. Op 10 Junie het die geselskap op Afrikanerskraal aangekom. Oud en jonk het nader gestaan en was verheug oor die sendeling se koms. 'n Dankbare Jager Afrikaner het beveel dat een van sy beeste geslag moes word en dat die vrouens vir die sendeling 'n matjieshut moes bou.³³

Ebner het sy werk geesdriftig aangepak en elke dag 'n diens gehou. Teen die einde van Junie kon hy reeds sê dat die saad wat deur Albrecht, Seidenfaden, Helm en Anderson gesaai is, begin ontkiem het. In Julie 1815 het van die Afrikanerkinders reeds begin om tot God te bid en om sondevergifnis te smeek.³⁴

Op 23 Julie 1815 was Jager en sy broers Hendrik en Andreas onder die eerste agt persone wat gedoop is. Uit eerbied vir Christiaan Albrecht het Jager die naam Christiaan aanvaar. Voortaan word dus na Jager as Christiaan Afrikaner verwys. Hendrik is Dawid gedoop. Nog agt kinders is 'n week later gedoop.³⁵

Die Afrikaner-Oorlams wou graag leer lees en skryf. Selfs Christiaan het die skool bygewoon en gou saam met twee van sy seuns, drie van sy broers en 'n vrou leer lees. Dawid Afrikaner, wat sedert die koms van die Albrechts baie leergierig was, kon ook reeds leesbaar skryf. As ware

³² ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 7/3/A, 8.10.1817, (n.p.).

³³ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 6/2/D, 1.12.1815, (n.p.).

³⁴ Ibid.

³⁵ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, pp.199-201.

141A

J.L. EBNER

(J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.1)

gelowige het hy tydens eredienste vir Ebner getolk.³⁶ Tot sy verbasing en blydschap, het Ebner ontdek dat die Afrikaner-Oorlams tydens hul destydse aanval op Warmbad van die skoolboeke met hulle saamgeneem het. Christiaan het selfs een van die boeke aan Ebner geskenk. Ebner kon met reg opmerk dat die eertydse vervolger nou 'n vriend van die sendelinge geword het. Die leeu het in 'n lam verander.³⁷

Christiaan-hulle het aanvanklik geesdriftig met Ebner saamgewerk. Op 8 Julie is die fundamente gelê vir die sendelinge se woonhuis, wat ook as kerk moes dien.³⁸ Die bouwerk het so vinnig gevorder dat hulle reeds aan die begin van Augustus langs die Oranjerivier hout vir die dak en mure kon gaan haal. Vanaf die einde van September het die werk egter stadiger gevorder toe die Namas wat nie spesifiek deel van die Afrikaner-familiegroep was nie, Afrikanerskraal weens 'n tekort aan weiveld moes verlaat. Ongeveer 400 siele het op Afrikanerskraal agtergebly. Hiervan het daar soms twee tot vier persone opgedaag om Ebner by te staan, soms niemand nie. 'n Dikwels byna moedelse Ebner moes op sy eie voortswoeg.³⁹

Gedurende September 1815 het Christiaan Afrikaner aan Ebner sy siel blootgelê. Hy het bely dat hy 'n sondaar en moordenaar was, maar dat Jesus Christus sy sonde vergewe het. Hy sou God nie verlaat nie en het geglo dat so lank hy God nie deur sy optrede vertoorn nie, God hom nie sou versaak nie. Na Christiaan se belydenis het eerwaarde Ebner met hom oor sonde gesels en toe weer eens die betekenis van die doop as sakrament verduidelik.⁴⁰

³⁶ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.202.

³⁷ Ibid., pp.182,217.

³⁸ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 6/2/D, 1.12.1815, (n.p.).

³⁹ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.218.

⁴⁰ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 6/2/D, 1.12.1815, (n.p.).

Op 29 September het Ebner 'n boodskap ontvang dat Christiaan Albrecht onverwags op 25 Julie 1815 in Kaapstad oorlede is.⁴¹ Albrecht het reeds 'n geruime tyd van 'n pyn in sy bors gekla en is juis Kaapstad toe om 'n dokter te spreek. Terselfdertyd sou hy noodsaaklike lewensmiddele saambring. Op 18 Julie het hy in Kaapstad aangekom. Hoewel hy twee dae later 'n dokter gespreek het, was sy toestand ernstiger as wat verwag was, want 'n week later is hy oorlede.⁴²

Christiaan Albrecht het gesterwe met die wete dat hy kort voor sy dood met Jager Afrikaner vrede gemaak het - die einste persoon voor wie hy van Warmbad af gevlug het.⁴³

Ebner moes dadelik na Kaapstad reis om sy swaer se boedel te beredder. Kort voor sy vertrek het Christiaan Afrikaner vir Ebner tot sy ontsteltenis meegedeel dat die Afrikaner-Oorlams na Griekwastad wou verhuis. Hy sou Anderson reeds by 'n vorige geleentheid belowe het dat hy hom daar sou vestig. Ebner het vir Christiaan daarop gewys dat indien hy dit sou doen, hy die ooreenkoms wat hy met Albrecht gesluit het, sou verbreek. Bowendien het die L.S.G. sy sendelinge verbied om rond te trek aangesien dit net groter uitgawes meegebring het. Hy sou dus nie die Afrikaner-Oorlams kon vergesel nie. Op 4 Oktober het Ebner vir Christiaan en sy vader, Klaas, na hom ontbied en hulle oorreed om op Afrikanerskraal te bly woon. Daarna het 'n verligte Ebner met sy gesin na Pella vertrek.⁴⁴

Intussen het die afhandeling van Christiaan Albrecht se boedel byna die goeie verhouding tussen Christiaan Afrikaner en Ebner versteur.

⁴¹ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.219.

⁴² ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: G. Thom - Directors of L.M.S., 6/1/D, 4.8.1815, (n.p.).

⁴³ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J. Read - Directors of L.M.S., 6/2/D, 24.8.1815, (n.p.).

⁴⁴ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, pp.220-222.

Toe Ebner op 15 Oktober op Pella aankom, het hy vir Petersen ontmoet, wat daar deur Albrecht as opsigter aangestel is. Petersen was 'n droster wat sy toevlug tot Pella geneem het. Gedurende Albrecht se leeftyd het hy hom onderdanig en stil gedra, maar na die sendeling se dood het hy drasties verander. Petersen het beweer dat Albrecht hom 'n groot bedrag geld geskuld het en Ebner versoek om hierdie geld uit die Kaap saam te bring. Hy het 'n boek van Albrecht vertoon waarin al die skulde aangeteken was.⁴⁵ Daarvolgens het Albrecht aan Petersen 850 riksdaalders geskuld.⁴⁶

Ebner het sy vrou by Pella agtergelaat en saam met 'n Nama te perd Kaapstad toe gereis. In die Kaap het die Pupillen-Collegium (Weeskamer) - wat ingestaan het vir die Albrecht-kindere - bevind dat Petersen 350 riksdaalders wederregtelik bygevoeg het, deur Albrecht se handskrif na te boots. Om Albrecht se skuld te delg, is Ebner toestemming verleen om sy eiendom op 'n veiling te verkoop. Vir sy regmatige 500 riksdaalders moes Petersen eers wag tot na die boedel beredder is.⁴⁷

Christiaan Albrecht se boedelvendusie het op 15 Januarie 1816 op Pella plaasgevind. Al die opbrengste is aan die Pupillen-Collegium gestuur. Ebner het al die goedere wat aan die sendinggenootskap behoort het, vir Albrecht se opvolger eerwaarde Bartlett agter gehou.⁴⁸

In Kaapstad het Ebner die L.S.G. versoek om nog twee sendelinge Namaland toe te stuur. Volgens hom kon die een op Pella gestasioneer word, terwyl die tweede saam met hom op Afrikanerskraal sendingwerk kon gaan doen. Ebner se versoek is gedeeltelik goedgekeur en eerwaarde Marquard, wat pas uit

⁴⁵ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.225.

⁴⁶ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 7/3/A, 8.10.1817, (n.p.).

⁴⁷ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, pp.225-226.

⁴⁸ Ibid., pp.226-227,231.

Engeland aangekom het, is saam met eerwaarde Bartlett van Bethelsdorp aan Pella toegewys.⁴⁹

Op 12 Maart 1816 het Ebner na 'n byna verlate Afrikanerskraal teruggekeer. Die sendingstasie het sleg daaruit gesien. Die tuin was erg verwaarloos en verdroog. Van die gesaaides was daar niks oor nie omdat die doringtak-heinings wat dit moes beskerm vir vuurmaakhout gebruik is. Afrikanerskraal was feitlik verlate, want Christiaan en 'n groot deel van sy volgelinge, waaronder ook Titus, het na 'n gebied "... iewers suid van die Oranjerivier ..." getrek, waar daar meer weiding en water beskikbaar was.⁵⁰ Moontlik was dit na sy vorige blyplek by Alheit.

9.1 Onmin en versoening

Petersen was woedend omdat Ebner nie Albrecht se "skuld" aan hom betaal het nie. Hy het Ebner van diefstal beskuldig en met 'n wraakaksie teen hom begin.⁵¹

Sy eerste stap was om Ebner by Bartlett te probeer verdag maak. Klaarblyklik het hy tot 'n mate daarin geslaag, want Bartlett het byvoorbeeld namens Petersen 'n brief aan Ebner by Afrikanerskraal geskryf waarin hy om die geld gevra het. In die brief het Petersen gedreig om self na Ebner te gaan om op die geld óf goedere en vee ter waarde daarvan beslag te lê. Hy het ook die indruk probeer wek dat die Afrikaner-Oorlams sy pogings gesteun het. Dit was pure bluf, want Christiaan Afrikaner wou niks daarmee te doen gehad het nie.⁵² Vir die volgende twee jaar het die Ebners nietemin in

⁴⁹ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 6/2/D, 1.12.1815, (n.p.).

⁵⁰ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, pp.233-234.

⁵¹ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 7/3/A, 8.10.1817, (n.p.).

⁵² Ibid.

'n gedurige vrees gelewe dat Petersen sy dreigement om hulle dood te maak, sou uitvoer.⁵³

Toe Petersen se dreigement nie help nie, het hy Pella verlaat en hom by Christiaan Afrikaner gaan aansluit om stemming teen Ebner te maak.⁵⁴

Petersen se kwaadstokery teen Ebner het spoedig ook tot verdagmaking teen die ander sendelinge uitgekring.⁵⁵ Selfs Christiaan Afrikaner is tot so 'n mate beïnvloed dat hy opnuut aan sy Christenskap begin twyfel het. Hy het byvoorbeeld almal, selfs sy gedoopte kinders, verbied om Ebner se preke op Afrikanerskraal te gaan bywoon. Die sendeling het intussen, oënskynlik onverstoord, voortgegaan met sy geestelike arbeid onder ou Klaas Afrikaner en diegene wat op Afrikanerskraal agtergebly het.⁵⁶

In teenstelling met sy broer, het Dawid Afrikaner sy Christenskap ten volle uitgeleef. In Maart 1816 het Dawid die bewoners van Afrikanerskraal vir die eerste keer in 'n kerkdiens toegesprek. Hy het met groot krag en geloof gepraat. Soos sy seun Dawid, was Klaas Afrikaner diep gelowig en het hy nie een kerkdiens of biduur misgeloop nie.⁵⁷ Op 10 Junie 1816 is Klaas Afrikaner tot Adam Afrikaner verdoop.⁵⁸

Christiaan Afrikaner, daarteenoor, was oënskynlik besig om onder Petersen se invloed terug te keer tot 'n heidense leefwyse. Hy was nie bereid om Ebner-hulle teen Petersen te

⁵³ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.229.

⁵⁴ Ibid., p.234.

⁵⁵ Ibid., pp.234,241.

⁵⁶ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 6/4/A, 28.8.1816, (n.p.).

⁵⁷ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 6/4/A, 28.8.1816, (n.p.).

⁵⁸ B. Ridsdale: Scenes and Adventures in Great Namaqualand, pp.143-144.

beskerm nie en het openlik verklaar dat hy glad nie omgee wat Petersen met Ebner maak nie. Hy het selfs sy broers gewaarsku om nie in te meng nie en uit Petersen se pad te bly.⁵⁹

Petersen en een van sy beste vriende, wie se naam nie genoem word nie, het egter tot Ebner se geluk stry gekry. Dié persoon het toe aan Christiaan al Petersen se misdrywe teenoor Albrecht en Ebner gaan uitblaker. Toe Christiaan dit hoor, het hy Petersen summier weggejaag.⁶⁰

Met Petersen van die toneel af, het Ebner besluit om Christiaan Afrikaner suid van die Oranjerivier te gaan besoek en hom te probeer oorreed om na Afrikanerskraal terug te trek. Dáár aangekom, het Ebner verskeie kerkdienste gehou. Christiaan het egter geweier om dit by te woon. Terug op Afrikanerskraal het Adam Afrikaner en van sy seuns Ebner meegedeel dat dit 'n ou laai van Christiaan was om rond te trek met die meerderheid van die volgelinge en hulle dan alleen agter te laat. Volgens sy pa het Christiaan nou teruggeval in sy sondige weë.⁶¹

In 'n poging om Christiaan op die Christelike weë terug te kry, het Ebner, nadat hy terug was op Afrikanerskraal, vir Christiaan na die volgende nagmaal op Afrikanerskraal uitgenooi. Ook Adam het gevra dat hy terugkeer. Christiaan het beide versoeke geweier en geantwoord dat hy "nie kop gee nie".⁶² Die liggelowige Adam het dadelik hieruit afgelei dat sy seun vir hulle kwaad was en moontlik beplan het om Afrikanerskraal aan te val.⁶³

⁵⁹ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, pp.255-257.

⁶⁰ Ibid., pp.261-262.

⁶¹ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 6/4/A, 28.8.1816, (n.p.).

⁶² ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 6/4/A, 28.8.1816, (n.p.).

⁶³ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.264.

Om moontlike geweld te voorkom, is Ebner en vier Christen-Afrikaner-Oorlams te perd na Christiaan toe om die saak uit te praat. Christiaan het hulle kil ontvang. Selfs die ander Afrikaner-Oorlams het hulle aangestaar asof hulle vyande was. Terwyl Christiaan en Titus met Ebner in gesprek was, het die ander vier op 'n veilige afstand in die bosse geskuil.⁶⁴

'n Uitdagende Christiaan het Ebner daarop gewys dat hy nie destyds die nagmaalviering bygewoon het nie en ook nie nou na Afrikanerskraal met Ebner wou terugkeer nie omrede die sendeling nie aanvanklik saam met hom wou wegtrek nie. Nadat Ebner geduldig weer eens die beleid van die L.S.G. in hierdie verband verduidelik het, het Christiaan se humeur bedaar.⁶⁵

Ebner het die Afrikanerleier dadelik berispe oor sy onchristelike gedrag en flou verskonings en gesê dat hy vir die ander wat aan die Evangelie wou meedoen 'n hindernis was. Getref deur die sendeling se vermaning, het Christiaan hom versoek om 'n aandgodsdiensoefening te hou en 'n paar dae daar te vertoef. Gedurende die drie dae van hulle verblyf het Ebner dienste gehou, terwyl sy metgeselle by die hutte gepreek het. Hierdie optrede het die regte uitwerking gehad, want toe Ebner-hulle vertrek, het Christiaan belowe om na Afrikanerskraal terug te keer. Hy het egter nie gesê wanneer nie.⁶⁶

Besiel deur sy sukses met Christiaan, het Ebner besluit om Afrikanerskraal, waar eerwaarde Albrecht in 1806 die sendingstasie Stille Hoop aangelê het, se naam te verander na "Vredeberg". Vredeberg dui op die vrede wat na Christiaan Afrikaner se terugkeer onder die Afrikaner-Oorlams herstel sou word, en die berge in die omgewing.⁶⁷

⁶⁴ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, pp.265-266.

⁶⁵ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 6/4/A, 28.8.1816, (n.p.).

⁶⁶ Ibid.

⁶⁷ Ibid.

Gerusgestel deur Christiaan Afrikaner se beloftes van vrede, kon eerwaarde Ebner sy werk op Vredeberg met gemoedsrus voortsit. Teen September 1816 was daar 200 siele, waarvan slegs 50 die dienste en 30 die skool bygewoon het.⁶⁸ Ebner het ook 100 Hollandse Bybels van die Britse- en Buitelandse Bybelgenootskap ontvang. Dit het hy handig in sy onderrig gebruik.⁶⁹

Van Maart tot Augustus 1816 is 16 volwassenes en 12 kinders gedoop. Sewe van die dopelinge was egter van Warmbad afkomstig.⁷⁰ Op 23 September 1816 is 'n seuntjie vir een van Christiaan Afrikaner se seuns, Jonker, en dié se vrou gebore. Hy is enkele dae later deur Ebner gedoop. Op 1 Desember 1816 het die sendeling en sy vrou self 'n seun ryker geword.⁷¹ Nege dae later is die seuntjie na sy pa Johannes Leonhart gedoop.⁷²

In Januarie 1817 het Ebner 'n boodskap ontvang dat een van die nuwe sendelinge wat so pas uit Brittanje aangekom het, moontlik na Afrikanerskraal gestuur sou word. Vir Christiaan sou dit goeie nuus wees, want hy het 'n Engelse sendeling verkies. Volgens sy inligting het die koloniste, wat van die Nederlanders gestam het, tydens die V.O.C.-bewind aan die Kaap van die Khoikhoi se vee afgeneem en van die Khoikhoi en Namas doodgeskiet. Gevolglik het hy die Nederlandse en die Duitse sendelinge gewantrou. Volgens hom het hulle tot dieselfde volk behoort.⁷³

⁶⁸ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 6/4/A, 28.8.1816, (n.p.).

⁶⁹ The Missionary Register, July 1818, p.278.

⁷⁰ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 6/4/A, 28.8.1816, (n.p.).

⁷¹ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, pp.275-276.

⁷² ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 7/3/A, 8.10.1817, (n.p.).

⁷³ Ibid.

Ebner het onmiddellik vir Christiaan Afrikaner oor die moontlikheid van 'n Engelse sendeling ingelig. Christiaan was egter slegs bereid om oor die Oranjerivier terug te trek nadat die nuwe sendeling op Vredeberg aangekom het.⁷⁴

Gedurende Februarie het Ebner weer by Christiaan Afrikaner 'n besoek gaan aflê, dienste gehou en probeer om hom te oorrede om terug te keer. Dié keer was hy suksesvol en op 1 April 1817 het Christiaan en sy gevolg na Vredeberg teruggekeer. Toe hulle Vredeberg nader, is daar wedersyds skote van vriendskap die lug in geskiet. Christiaan het bely dat hy te veel na Petersen geluister het en gevolglik mislei is. Om die geleentheid te gedenk, het Ebner weer eens die kraal se naam verander; dié keer na Jerusalem. Dit beteken "perfekte vrede". Ongeveer 400 siele het nou by Jerusalem gewoon.⁷⁵

Teen die einde van Junie 1817 is Ebner Kaapstad toe om die nuwe sendelinge, Robert Moffat en James Kitchingman, te gaan afhaal. Terselfdertyd wou hy ook die Pupillen-Collegium besoek om Albrecht se boedel af te handel.⁷⁶ In sy afwesigheid het Christiaan en die ander gedooptes, soos Adam en Dawid, die godsdien- en skoolonderrig voort- gesit.⁷⁷

Op pad na die Kaap het eerwaarde Ebner op 19 Augustus by die adjunk-landdros op Clanwilliam 'n klag van veediefstal teenoor Petersen aanhangig gemaak. Dit het daartoe gelei dat Petersen homself vrywillig op 12 November aan adjunk-landdros O.H. Bergh oorgegee het. In sy verklaring het hy beweer dat Ebner uit die Kaap vir die Afrikaner-Oorlams ammunisie gaan saambring. Landdros Bergh het die nuwe veldkornet van

⁷⁴ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 7/3/A, 8.10.1817, (n.p.).

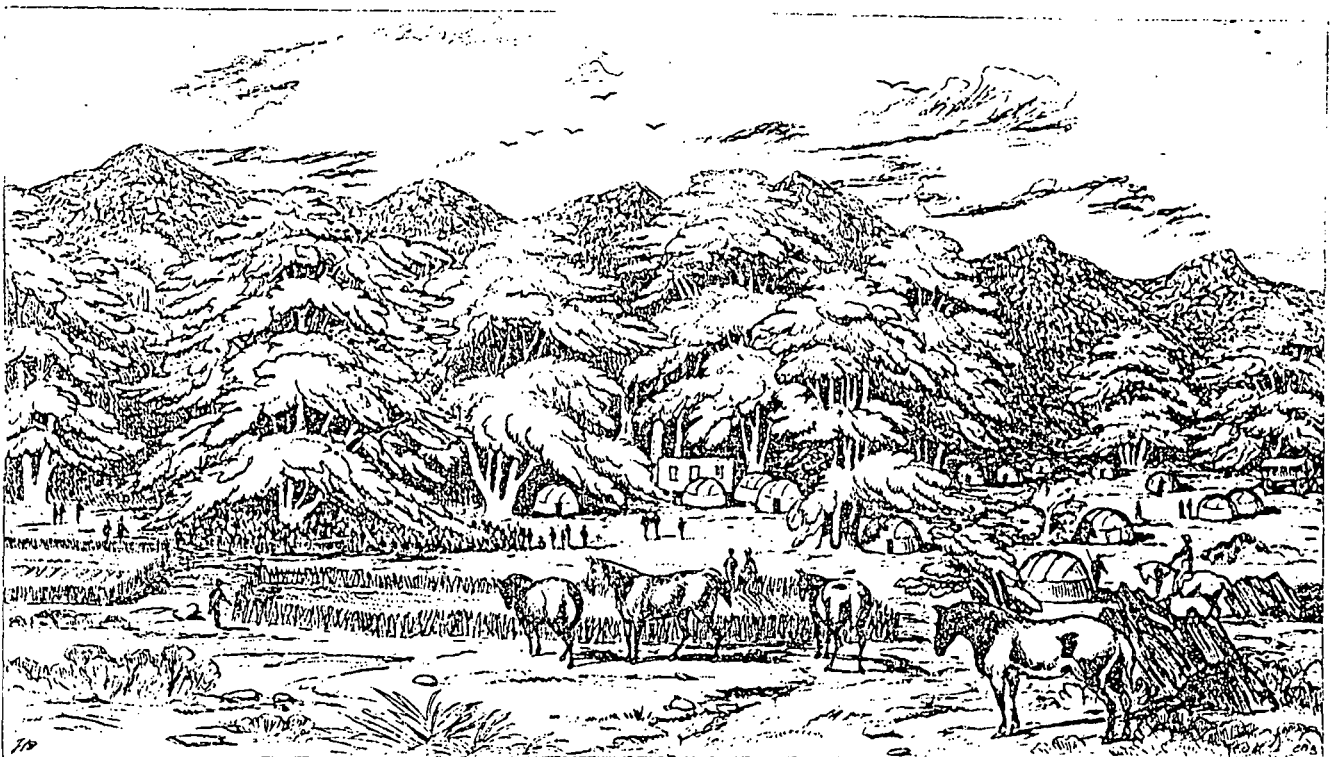
⁷⁵ ZL 1/3/6 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 7/3/A, 8.10.1817, (n.p.).

⁷⁶ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.289.

⁷⁷ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.293.

150A

AFRIKANERSKRAAL (c. 1840)

(J. Backhouse: A Narrative of a Visit to the Mauritius and South Africa, p.561)

Namakwaland, Hermanus Engelbrecht, beveel om Ebner voor te keer en sy wa te deursoek vir ekstra ammunisie en gewere.⁷⁸

Op 22 Oktober 1817 het Ebner met Moffat en Kitchingman na Namakwaland vertrek.⁷⁹ By die Kamiesberge het hy die twee sendelinge agtergelaat⁸⁰ en weer op 18 Desember op Jerusalem aangekom.⁸¹

Veldkornet Engelbrecht, wat weg was op kommando om drie voortvlugtendes aan te keer, het die boodskap van landdros Bergh eers ontvang toe eerwaarde Ebner reeds die Oranjerivier oorgesteek het. Hy het wel navraag gedoen by die burgers waar Ebner aangedoen het, maar almal was dit eens dat hulle slegs Ebner se eie twee gewere opgemerk het.⁸²

Kitchingman was toegewys aan die sendingstasie by Byzondermeid, waar hy vir Schmelen, wat intussen daar diens verrig het, sou aflos. Gevolglik het Moffat en Kitchingman op hul eie na Byzondermeid gereis⁸³ en op 3 Desember 1817 daar opgedaag.⁸⁴ Moffat het 'n maand by Schmelen vertoef voordat hy in Januarie sy reis na die Afrikaner-Oorlams hervat het. Terwyl hy op pad was na Pella, het sy trekdiere weens die droogte en hitte ingegeë en moes uit Pella osse gestuur word om sy trek daar te kry.⁸⁵

⁷⁸ AG 20 Inkomende Stukke: O.H. Bergh - Fiskaal, 7.8.1819, (g.p.).

⁷⁹ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.293.

⁸⁰ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: G. Thom - Directors of L.M.S., 7/4/A, 15.1.1818, (n.p.).

⁸¹ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.293.

⁸² AG 20 Inkomende Briewe: O.H. Bergh - Fiskaal, 7.8.1819, (g.p.).

⁸³ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.94.

⁸⁴ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: G. Thom - Directors of L.M.S., 7/4/A, 15.1.1818, (n.p.).

⁸⁵ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.99-101.

Die nuus van Moffat se koms het vinnig in Namaland versprei, waar die behoefte aan sendelinge groot was. Terwyl Moffat nog op Pella was, het Magerman van Warmbad af met trekosse opgedaag om hom na Warmbad te neem. Tot sy teleurstelling moes hy hoor dat Moffat na Jerusalem op pad was. Nadat Magerman vir Moffat oor die Oranjerivier gehelp het, het hy by een van sy krale digby die Oranjerivier nog 'n keer probeer om die sendeling om te praat om onder sy volgelinge te werk. Van die vroue het selfs gedreig om voor Moffat se wa te gaan lê indien hy sou vertrek. Tot Moffat se geluk het drie van Christiaan se broers met 'n groep Afrikaner-Oorlams by Magerman se kraal opgedaag en die sendeling na Jerusalem begelei.⁸⁶

Op 26 Januarie 1818 is Moffat vriendelik op Jerusalem deur Ebner en Dawid Afrikaner verwelkom. Christiaan Afrikaner het eers later te voorskyn gekom en Moffat ontmoet. Hy het opgemerk dat Moffat nog jonk was en vir 'n aantal jare by die Afrikaner-Oorlams kon bly. Hierna het Christiaan vir Moffat 'n blyplek uitgewys en 'n aantal vrouens aangesê om daar 'n matjieshut te bou. Moffat sou ses maande in hierdie huis woon.⁸⁷

9.2 Ebner en die Afrikaner-Oorlams se paaië loop uit een

Moffat se koms het die jarelange wrywing tussen die Afrikaner-Oorlams en Ebner opnuut laat opvlam.

Ebner was verbaas oor die koel ontvangs wat Moffat gekry het, veral nadat die Afrikaner-Oorlams so op die dienste van 'n Engelse sendeling aangedring het. Hy het Christiaan se toenemende afsydigheid toegeskrywe aan die feit dat die twee sendelinge hulle nie op hul nomadiese togte wou vergesel nie. Christiaan wou nog altyd Griekwastad toe trek. Hoewel Ebner en Moffat altwee besef het dat Jerusalem vanweë die min reën en gebrek aan landbougrond nie die geskikste plek vir 'n

⁸⁶ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.101-102.

⁸⁷ Ibid., pp.103-104.

sendingstasie was nie, was hulle nie bereid om Griekwastad toe te trek nie.⁸⁸

Titus was die eerste om sy afkeer van die sendelinge oop en bloot te toon.⁸⁹ Op 20 Februarie 1818 het hy voor Ebner se huis gaan staan en die sendeling uitgeskel.⁹⁰ Hy het Ebner aangeraai om lievers pad te gee voordat hy hom sou aanrand. Die res van die Afrikaner-Oorlams het die gebeure gadeslaan sonder om iets daaraan te doen. Moffat het tevergeefs by Christiaan Afrikaner aangedring om Titus vir sy optrede voor stok te kry. Christiaan was slegs bereid om toe te sien dat Titus nie vir Ebner sou aanrand nie. Toe Moffat self vir Titus wou tereg wys, het dié hom aangesê om nie in sy sake in te meng nie.⁹¹

Titus se optrede was vir Ebner die laaste strooi. Dieselfde aand het hy Moffat meegedeel dat hy Jerusalem gaan verlaat. Moffat, wat graag Ebner se dienste wou behou, het weer met Titus gaan praat en 'n vae belofte gekry dat Ebner nie verder gemolesteer sou word nie. Ebner het egter by sy besluit gebly en gereed gemaak om te trek.⁹²

Titus was duidelik 'n gefrustreerde mens. As rede vir sy gedrag het hy aangevoer dat hy nie genoeg kruit en lood by Ebner gekry het nie en dat hy ook nie deur Ebner genoeg geëer was nie. Titus het waarskynlik verworpe gevoel in vergelyking met sy broers en susters wat gedoop is. Hulle mag byvoorbeeld die nagmaalviering bygewoon het, maar hy nie. Bowendien het Ebner hom dikwels aangespreek oor die twee vrouens wat hy aangehou het.⁹³

⁸⁸ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.295.

⁸⁹ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.106.

⁹⁰ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.296.

⁹¹ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.106.

⁹² Ibid., p.107.

⁹³ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, p.297.

Op 12 Maart 1818 het Ebner Jerusalem verlaat en Warmbad toe getrek, waar Kaptein Bondelswart hom 'n week later by sy aankoms geesdriftig verwelkom het. Warmbad was reeds sedert 1811 sonder 'n sendeling.⁹⁴

Ebner het gou agtergekom dat die Bondelswarts sy kerkdienste swak bywoon en eerder belang gestel het om perde, kruit, lood en gewere van hom te bekom. Godsdiens was vir hulle 'n bysaak. Ebner het Kaptein Bondelswart toe daarop gewys dat indien sake so bly voortduur, hy sou wegtrek.⁹⁵ Die Bondelswartsleier was nie met dié teregwysing gediend nie en het Ebner met die dood gedreig. Dit, tesame met die langdurige droogte, het die sendeling laat besluit om Warmbad te verlaat.⁹⁶

Op 13 November 1818 het Ebner en sy gesin na drie jaar en ses maande se harde werk en persoonlike ontberinge weer op Pella aangekom. Ebner het daar vertoef tot sy vee se toestand verbeter het. Hierna het hy 'n rukkie op Silwerfontein gaan gewoon, voordat hy na Leliefontein-sendingstasie in die Kamiesberg verhuis het.⁹⁷

In Julie 1819 het die Ebner-Petersen wraakstryd weer na vore gekom. In Kaapstad het Petersen in 'n verklaring voor fisikaal D. Denysschen teen Ebner te velde getrek. Volgens hom wou Ebner verlof kry by landdros Bergh om hom dood te skiet; het Ebner en vier Khoikhoi sy gewere, kruit, lood en vee op 'n gewelddadige wyse van hom afgeneem; en het Ebner by die Afrikaner-Oorlams gewere, kruit en lood verruil vir vee.⁹⁸

⁹⁴ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 7/4/D, 24.4.1818, (n.p.).

⁹⁵ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 8/1/C, 20.8.1819, (n.p.).

⁹⁶ Ibid.

⁹⁷ J.L. Ebner: Reise nach Süd-Afrika, pp.321-323.

⁹⁸ AG 36 Uitgaande Stukke: D. Denysschen - O.H. Bergh, 16.7.1819, p.456.

Landdros Bergh het egter drie briewe aan die fiskaal gestuur waarin Petersen se beskuldiging weerle is. Die eerste brief het hyself op 13 Mei 1815 aan Christiaan Albrecht gestuur om die sendeling daarop te wys dat Petersen aan 'n vorige kriminele daad skuldig was. In die brief het hy voorgestel dat Albrecht vir Petersen gevange moes neem sodat hy vir sy dade gestraf kon word. In 'n tweede brief op 8 November 1817 wou Ebner by die landdros weet of hy kon skiet indien Petersen hom op sy heenreis na Afrikanerskraal sou aanval. Die derde brief was van Robert Moffat aan L. Marquard, gedateer 8 Junie 1818. Daarin het Moffat beweer dat Ebner valslik beskuldig is. Petersen was eerder skuldig aan wanpraktyke. Dit was hy wat vir Christiaan Afrikaner en die Afrikaner-Oorlams so opgesteek het dat hulle later vir Ebner as hulle vyand beskou het. Ook het hy vir Christiaan probeer oorreed om hom te ondersteun en Ebner van sy besittings te beroof. Oor die beweerde smokkelhandel het Moffat daarop gewys dat Ebner, soos hyself, bloot ter wille van sy voortbestaan handel gedryf het. Die enigste wyse waarop hy verseker kon wees dat die Afrikaner-Oorlams op Jerusalem sou aanbly en hom van voedsel voorsien, was deur aan hulle kruit en lood te gee sodat hulle kon gaan jag. In ruil vir kruit en lood het hulle aan hom vleis en velle voorsien, aldus Moffat.⁹⁹

Eerwaarde Ebner se verblyf by, en verbintenis met, die Afrikaner-Oorlams het die tweestryd beklemtoon waarin die inheemse inwoner wat met die Christendom gekonfronteer is, hom bevind het.

Enersyds wou die Afrikaner-Oorlams meer te wete kom van die Christelike boodskap. Daarvan getuig die 51 volwassenes wat Ebner by Pella en die 52 volwassenes en ongeveer 100 kinders wat hy by Afrikanerskraal gedoop het.¹⁰⁰ Andersyds, was hulle agterdogtig en liggelowig. Vir hulle was dit 'n

⁹⁹ AG 20 Inkomende Stukke: O.H. Bergh - D. Denysschen, Julie-Desember 1819, (g.p.).

¹⁰⁰ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 8/2/B, 15.5.1820, (n.p.).

voortdurende stryd tussen die nuwe Christelike leefwyse wat deur die sendelinge verkondig is en hulle tradisionele bestaanswyse sedert die moord op Pienaar. Christiaan se optrede teenoor Ebner toon duidelik aan hoe dat die verskillende kragte op verskillende stadia sy lewe oorheers het.¹⁰¹

'n Sendeling onder die Afrikaner-Oorlams het dus 'n moeilike taak gehad. Volgens Moffat het Ebner egter nie oor die nodige takt beskik om die Afrikaner-Oorlams en hulle wispelturighede te hanteer nie.¹⁰² Die tyd sou moes leer of hy oor daardie gawe beskik het.

¹⁰¹ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.93.

¹⁰² E.W. Smith: Robert Moffat, One of Gods Gardeners, p.68; C.S. Horne: The Story of the L.M.S., 1795-1895, p.72.

HOOFSTUK 10CHRISTIAAN AFRIKANER EN ROBERT MOFFAT

Na Ebner se vertrek het die jong Robert Moffat alleen by die Afrikaner-Oorlams agtergebly. Tussen hom en Christiaan Afrikaner het mettertyd 'n besondere verhouding ontstaan.¹

Die 21-jarige Robert Moffat het op 13 Januarie 1817 aan boord van die boot Alacrity, in Kaapstad aangekom.² Die eerste ses maande het hy aan huis van die Hamman-gesin op Stellenbosch deurgebring, terwyl hy gewag het op goewerneur lord Charles Somerset se toestemming om buite die koloniale grens na die Afrikaner-Oorlams in Groot-Namaland te reis.³ Omdat Moffat geweet het dat baie van die Afrikaner-Oorlams Hollands kon praat, het hy die tyd gebruik om die taal aan te leer.⁴

Teen die einde van 1817 het die Afrikaner-Oorlams steeds die beeld van gewelddadige wreedaards gedra. Die koloniste was byvoorbeeld baie skepties oor Christiaan Afrikaner se bekering en het voorspel dat Moffat sy dood tegemoetgegaan het. Die sendeling moes die allerverskriklikste voorspellings aanhoor. Een persoon het hom gewaarsku dat Christiaan hom as 'n teiken sou gebruik waarop sy seuns kon skyfskiet. 'n Ander het beweer dat hulle hom lewend sou afslag en sy vel vir 'n trom sou gebruik. 'n Derde het

¹ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.107.

² M. Schuurman: Robert Moffat eene halve eeuw onder de Beetsjoeanen, p.6; The Missionary Register, November 1816, p.439.

³ A.D. Lückhoff: Diamante en nog Diamante (Koningsbode, Desember 1929, p.17).

⁴ E.W. Smith: Robert Moffat, One of God's Gardeners, p.69.

voorspel dat die Afrikaner-Oorlams 'n drinkbeker van sy kopbeen sou maak.⁵

Gelukkig vir Moffat is hierdie voorspellings nie bewaarheid nie; self nie toe hy na Ebner se vertrek op 12 Maart 1818 alleen op Jerusalem agtergebly het nie.⁶ Moffat het Ebner se benaming van Jerusalem as oordrewe beskou en die naam terugverander na Vredeberg.⁷

Vir die jong sendeling was sy verblyf op Vredeberg 'n toets vir ware geloof. Gedurende die eerste maande het hy dikwels gewonder oor die sin van sy arbeid in die onvrugbare en dorre landstreek. Tog is sy geloof in die Skepper telkemale versterk en het hy sy hartseer en vreugde in gebed in die granietskope rondom die sendingstasie uitgestort. Saans het hy die omliggende rotskoppies uitgeklim en in die stilte van die nag met sy viool, wat voorheen aan Christiaan Albrecht behoort het, lofliedere gespeel en gesing.⁸

Die Afrikaner-Oorlams het Moffat se taak aansienlik vergemaklik. Omdat die sendeling gepreek het in 'n taal wat hulle kon verstaan, is die oggend- en aanddienste, asook die drie tot vier uur skool per dag, goed bygewoon.⁹ Die getal kinders wat die skool bygewoon het, het gestyg van 20-25 met sy aankoms, tot ongeveer 120. Tot Moffat se verbasing het die kinders goed gevorder. Sewe meisies wat byvoorbeeld by sy aankoms nog nie kon spel nie, kon teen Junie alreeds goed lees.¹⁰ Omrede op Vredeberg ook Namasprekendes was wat nie

⁵ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.94.

⁶ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: J.L. Ebner - Directors of L.M.S., 7/4/D, 24.4.1818, (n.p.).

⁷ B. le Cordeur and C. Saunders: The Kitchingman Papers, p.54.

⁸ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.108.

⁹ Ibid.

¹⁰ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: R. Moffat - Directors of L.M.S., 7/4/D, 22.6.1818, (n.p.).

158A

ROBERT MOFFAT

(A.D. Luckoff: Die Verhaal van die Eerste Blanke Vrou op Warmbad, Suidwes-Afrika (Die Gedenkboek van die 150-jarige bestaan van Warmbad S.W.A., 1805-1955, p.19)

die Hollandse taal kon praat nie, het Moffat dadelik begin om Nama aan te leer. Later het hy selfs 'n aantal boekies in die Nama-taal vertaal en in die skool gebruik. Hy het ook 'n paar eenvoudige lesse in pen en ink opgestel en aan die leerlinge beskikbaar gestel. Daarna het die kinders aansienlik vinniger met die werk gevorder.¹¹ 'n Belangrike rede vir Moffat se sukses was ongetwyfeld die feit dat hy die mense in hul eie taal aangespreek het en slegs 'n tolk gebruik het wanneer dit nie anders kon nie.¹²

Moffat se benadering het Christiaan Afrikaner só beïndruk dat hy die kerkdienste en skoolonderrig gereeld bygewoon het. Hoewel Christiaan aanvanklik gesukkel het met lees, het hy volhard. Namate hy gevorder het, het die Nuwe Testament sy getroue kameraad geword.¹³ Die Afrikanerleier het 'n hele gesindheidsverandering ondergaan en 'n man van liefde en vrede geword. By 'n geleentheid het hy teenoor Moffat opgemerk: "Wat het ek nou van al die oorloë wat ek gevoer het en van al die vee wat ek beroof het! Niks as beskaming en berou!".¹⁴

Dikwels het Christiaan Afrikaner in die skadu van 'n rots of in sy hut gesit en die Bybel gelees, sonder om enigsins ag te slaan op die gebeure rondom hom. Saans het hy voor Moffat se huis op 'n klip gaan sit en tot in die vroeë oggendure geluister na Moffat se uiteensetting van die skepping, voorsienigheid, verlossing en die heerlikheid van Gods Woord. Christiaan was later selfs in staat om vanweë sy goeie geheue gedeeltes uit die Woord aan te haal. Tog het hy dikwels, nadat hy Moffat met talle vrae bestook het, opgemerk dat sy

¹¹ F.J. Strauss: Die Londense Sendinggenootskap en hulle Onderwys aan Nie-Blankes in Suidelike Afrika, 1799-1836, p.56.

¹² B. le Cordeur and C. Saunders: The Kitchingman Papers, p.54.

¹³ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.113.

¹⁴ Ibid.

kop te klein was vir al die waarhede.¹⁵ 'n Buitengewone verhouding het algaande tussen die twee mans ontwikkel. Volgens Moffat het hy nooit rede gehad om oor Christiaan se gedrag te kla nie.¹⁶

Ook by Titus Afrikaner het daar mettertyd 'n gesindheidsverandering plaasgevind. Waar hy voorheen 'n verskrikking vir die meeste van die bewoners van die sendingstasie en 'n vyand van die Evangelie was, was hy na Ebner se vertrek vriendelik teenoor Moffat en bereid om met hom oor geestelike sake te praat. Hy het die kerkdienste gereeld bygewoon. Teenoor die sendeling het Titus bely dat hy geen haat teenoor Jesus Christus gekoester het nie.¹⁷

Titus Afrikaner het dikwels by Christiaan en Moffat gaan sit, terwyl hulle oor geestelike sake gesels het. Hy het egter geweier om belydenis van geloof af te lê omrede "my hart nog te vol sonde is".¹⁸ Hy het ook geweier om sy veelwywery te laat vaar en van een van sy twee vroue af te sien. Hy het Moffat daarop gewys dat, alhoewel 'n sonde, dit nie altyd maklik was om saam met twee vrouens te leef nie!¹⁹

Die Afrikaner-Oorlams se persoonlike higiëne is ook deur Robert Moffat met Christiaan se hulp opgeknep. Voortaan het hulle twee self toegesien dat die 120 skoolkinders hulle by die fontein was. Hierna het Moffat hulle almal aangesê om hulle vuil, olierige karosse te was. Veral die ouer garde was aanvanklik onwillig, maar toe Moffat hulle oortuig dat 'n

¹⁵ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.108-110.

¹⁶ Ibid., p.111.

¹⁷ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: R. Moffat - Directors of L.M.S., 7/4/D, 22.6.1818, (n.p.).

¹⁸ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.110.

¹⁹ Ibid.

skoon karos baie warmer was as 'n vuil een het almal ingestem.²⁰

Op Moffat se aandrang is die Afrikaner-Oorlams se vroue geleidelik beter behandel. Die vrouens is ten tye van sy koms volgens Westerse standaarde feitlik soos slawe behandel. Hulle moes die hutte bou en in stand hou en in die veld na wortels, heuning en vuurmaakhout gaan soek. Die mans het ledig by die huis gebly. Indien die vroue sonder kos teruggekeer het, is hulle geslaan. Wanneer die mans gaan jag het, moes die vrouens met al hulle benodighede agter hulle aanstap. Sodra daar wild geskiet is, moes die vrouens dit kook. Self kon hulle eers eet wanneer die mans versadig was. Boonop moes die vrouens ook tydens die ete buite sig gebly het.²¹

Vir die eerste keer het die Afrikaner-Oorlams van hul periodieke aanvalle op naburige groepe afgesien en was daar vrede in die gebied.²² Die nuwe gesindheid het voortgespruit uit die geestelike bystand en materiële ondersteuning wat hulle van die sendeling ontvang het.²³

Tussen die Afrikaner-Oorlams en Robert Moffat het daar 'n ruiloorreënkoms bestaan. By Moffat se aankoms het die Afrikaner-Oorlams hom gevra om hulle van kruit te voorsien sodat hulle wild kon skiet vir vleis. Moffat het aanvanklik geweier, maar later wel ingestem omrede hyself nie daarvoor tyd gehad het nie. Deur aan die Afrikaner-Oorlams kruit te gee, het hy ook verseker dat hulle by die sendingstasie bly en hom van vleis voorsien. Moffat moes die Afrikaner-Oorlams voortdurend dissiplineer. Toe hulle versuim om vleis te lewer, het hy eenvoudig nie meer kruit voorsien nie. Selfs

²⁰ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: R. Moffat - Directors of L.M.S., 7/4/D, 22.6.1818, (n.p.).

²¹ J. Philip: Researches in South Africa, II, p.207.

²² J. Campbell: The Life of Africaner, A Namaqua Chief of South Africa, pp.29-30.

²³ B.Lau: The Emergence of Kommando Politics in Namaland, Southern Namibia, 1800-1870, p.97.

Christiaan Afrikaner se dreigement dat hulle sou moes wegtrek indien hulle nie kruit kry nie, het hom nie afgeskrik nie. Hy was slegs bereid om meer kruit te lewer op voorwaarde dat die Afrikaner-Oorlams aan hom iets in ruil gee soos beesvleis of diervelle. Christiaan het dit toe so aanvaar.²⁴

Tussen Christiaan Afrikaner en Robert Moffat het daar 'n besonderse verhouding ontwikkel. Toe Moffat byvoorbeeld ernstig siek was aan koors, het Christiaan langs sy bed gewaak. Hy was ook die eerste persoon wat deur Moffat geëien is, toe die sendeling sy bewussyn herwin het.²⁵

Op geestelike terrein het die L.S.G. se sendelinge uiteindelik finaal tot die leiersgeledere van die Afrikaner-Oorlams deurgebreek. Behalwe Christiaan was sy twee broers, Dawid en Jakobus, oortuigde Christene wat geesdriftig met die sendingwerk en skoolonderrig gehelp het. Volgens Moffat was albei broers se persoonlikhede 'n advertensie vir Christenskap. Die teruggetrokke Dawid was vriendelik, altyd bereid om te help en standvastig in die geloof. Jakobus, met sy meer spontane geaardheid, was 'n nog vuriger medewerker. Hulle twee het tydens Moffat se afwesigheid en ná sy vertrek na Griekwastad die sendingwerk onder die Afrikaner-Oorlams voortgesit. In teenstelling met sy twee ooms, het Jonker Afrikaner nie die belydenis van geloof afgeleë nie.²⁶

10.1 Soeke na 'n gunstiger nedersetting

Die ongunstige weerstoestande en onvrugbare grond by Vredeberg het die gedagte by Moffat laat posvat om die sendingstasie na 'n geskikter omgewing te verskuif. Christiaan Afrikaner het hom hierin gesteun en hulle het besluit om die landstreek noordwaarts te gaan verken. Die verkenningsgeselskap het bestaan uit Moffat, Christiaan, twee

²⁴ AG 20 Fiskaal: Inkomende Stukke: O.H. Bergh - Fiskaal, Julie-Desember 1819, (g.p.).

²⁵ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.113.

²⁶ Ibid., p.114.

van sy broers en nog 30 man. Die meeste van die ander mans moes as gevolg van die droogte met hulle vee wegtrek²⁷ nadat dit vir ongeveer 18 maande nie gereën het nie.²⁸ Jakobus Afrikaner en Dawid Afrikaner het toe agtergebly om die oorblywende deel van die gemeente, wat meestal uit vrouens bestaan het, te versorg en te onderrig.²⁹

Christiaan-hulle het Vredeberg op 23 Junie 1818 verlaat en op 11 Julie die Leeurivier bereik. 'n Week later het hulle oos van Bethanië by 'n Namakraal digby die Visrivier vir Magerman van Warmbad aangetref. Hy het hulle ingelig dat die Namas waarheen hulle op pad was, geen Baster of Oorlam in hulle landstreek toegelaat het nie, veral nie as dit Afrikanervolgelingen was nie. Dié Namas is reeds vroeër deur Kaptein Vlermuis van Bethanië oor Christiaan Afrikaner en al sy wreedhede ingelig. Hulle het ook oor gewere beskik en sou dit sonder huiwering gebruik indien die Afrikaner-Oorlams hulle gebied sou binne gaan.³⁰

Magerman was nie bereid om die Afrikaner-Oorlams noordwaarts na die Namas te vergesel nie. Christiaan het toe voorgestel dat die geselskap eerder terugkeer, voordat hulle dalk in gevegte met die Namas betrokke raak.³¹ Op 21 Julie het die geselskap teruggedraai en oor Warmbad na Vredeberg gereis waar hulle op 6 Augustus 1818 aangekom het.³²

Op Vredeberg het die Afrikaner-Oorlams 'n groep Betsjoenas aangetref wat aan die oostekant van Lattakoo (Dithakong)

²⁷ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.116,118.

²⁸ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: R. Moffat - Directors of L.M.S., 7/5/A, 20.8.1818, (n.p.).

²⁹ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.118.

³⁰ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: R. Moffat - Directors of L.M.S., 7/5/A, 20.8.1818, (n.p.).

³¹ Ibid.

³² Ibid.

woonagtig was. In gesprekke wat oor drie dae gestrek het, het die Betsjoenas Moffat gesoebat om hom op Lattakoo te kom vestig.³³ Christiaan Afrikaner het te kenne gegee dat hy hom by Moffat se besluit sou berus. Indien die sendeling na Lattakoo verhuis, kon die Afrikaner-Oorlams hom daarheen volg. Die Griekwas het hulle immers reeds met die toestemming en goedkeuring van die Griekwa-hoofde en sendeling Anderson uitgenooi om hulle noord van Griekwastad te kom vestig.³⁴

Moffat het nou alle hoop laat vaar om 'n geskikte standplaas in Groot-Namaland te vind. Hy het die direkteure van die L.S.G. dienoreenkomstig ingelig en hulle aandag daarop gevestig dat die Afrikaner-Oorlams moontlik na Griekwastad kon verhuis. Hyself het getwyfel of die Goewerneur hom sou toelaat om nog verder in afstand buite die grense te gaan arbei. Toe hy voorstel dat die Afrikaner-Oorlams intussen alleen na Lattakoo moes trek, het hulle egter geweier en gesê dat hulle op hom sou wag.³⁵

Tot tyd en wyl Moffat sekerheid oor sy toekomsplanne sou kry, het hy sy werk op Vredeberg voortgesit. Die gemeente was ongeveer 200 in getal. Ongeveer 'n 100 kinders het die skool bygewoon. Omdat lidmaat en kind weens die droogte oor 'n groot gebied verspreid gewoon het en gevolglik nie altyd die kerkdienste en skool kon bywoon nie, het Moffat besluit om voortaan ook gedurende die week die afgeleë vee poste te besoek. Terwyl hy weg was het Jakobus en Dawid die dienste en die skoolonderrig op Vredeberg behartig.³⁶

Self Titus het saamgewerk en sy enigste jagperd vir Moffat aangebied omrede hy gevrees het dat die ry-os vir Moffat kon

³³ The Missionary Register, January 1820, p.25.

³⁴ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: R. Moffat - Directors of L.M.S., 8/1/A, 16.4.1819, (n.p.).

³⁵ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: R. Moffat - Directors of L.M.S., 7/5/A, 20.8.1818, (n.p.).

³⁶ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.142-143.

beseer.³⁷ Vergesel deur 'n gids het hy gewoonlik lig gereis en slegs sy Bybel, gesangboek, kombers en die nodige gewere saamgeneem. By die veeposte het hy iets te ete gekry, die godsdiensoefening waargeneem en aan diegene wat reeds kon lees die geleentheid gebied om hul leesvermoë te oefen. Dit was soms moeilik om die krale op te spoor, want die Afrikaner-Oorlams moes gedurig agter water en weiding aantrek.³⁸

Op Christiaan Afrikaner se aandrang het Moffat op 2 September 1818 na Griekwastad vertrek om die Griekwas se aanbod te ondersoek.³⁹ Die geselskap het bestaan uit twee van Christiaan se broers, Dawid en Simon, sy seun Jonker Afrikaner, Jantjie van der Byl en agt perde. Elke man het slegs 'n skaapvelkombers (karos) saam geneem. Die geselskap het geleef van wild wat hulle op pad geskiet het of van voedsel wat hulle by die Korannas gekry het.⁴⁰

Moffat-hulle het 'n roete hoofsaaklik langs die noordelike oewer van die Oranjerivier gevolg, behalwe waar die fisiese omgewing dit moeilik gemaak het. Voedsel was skaars omdat die stamme by wie hulle gehoop het om kos te kry, as gevolg van die droogte suidwaarts oor die Oranjerivier getrek het.⁴¹

Na 'n week het hulle Kheis langs die Oranjerivier bereik. Hiervandaan het hulle met 'n direkte roete ooswaarts na Griekwastad gereis. Die landstreek was bitter droog en water uiters skaars. Op 8 September, die tweede dag nadat hulle Kheis verlaat het, was hulle kos en water min. Die drie Afrikaner-Oorlams het besluit om vir eers na die Oranjerivier

³⁷ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.143.

³⁸ Ibid., pp.143-145.

³⁹ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: R. Moffat - Directors of L.M.S., 8/1/A, 16.4.1819, (n.p.).

⁴⁰ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.150.

⁴¹ Ibid., pp.150,154.

terug te keer. Moffat en Van der Byl het egter vasgebyt hoewel die kwaai hitte, hongerte en dors feitlik elke greintjie krag opgeëis het.⁴²

Die aand van 11 September het 'n moeë Moffat en Van der Byl by Griekwastad aangekom. Hulle was toe reeds vir drie dae lank sonder kos en twee dae lank sonder water. Hier het hulle 'n paar dae vertoef, waartydens die drie Afrikaner-Oorlams ook hulle verskyning gemaak het. Nadat hulle aangesterk het, het Moffat-hulle Danielskuil, waar die Barendse woonagtig was, en Lattakoo besoek om ondersoek in te stel na die gebiede waar Christiaan Afrikaner en sy volgelinge hulle sou kon vestig.⁴³

Die geselskap het Lattakoo op 24 September bereik. Die Betsjoenas wat hom vroeër die jaar op Vredeberg besoek het, het opnuut aangedring dat Moffat hom daár moes kom vestig. Die sendeling was baie beïndruk met die toestand in Lattakoo, wat in skerp kontras met dié op Vredeberg was. Hier was die huise gebou van klei, riet en hout en is pragtige tuine in die vrugbare grond naby die Kurumanrivier aangelê. Min het Moffat besef dat dit sy volgende werkplek sou wees. Op 28 September het hulle Lattakoo verlaat en ses dae later was die geselskap weer terug op Griekwastad. Hier het Moffat deeglik oor die doel van sy besoek en oor die aard van sy verslag aan Christiaan besin.⁴⁴

Op 5 Oktober het Moffat-hulle die terugtog aangepak en tien dae later op Vredeberg aangekom. Hulle het dieselfde roete gevolg en weer ontberings ervaar. Die aand voor hulle tuiskoms het Jonker Afrikaner Moffat se lewe gered. Hulle was besig om in laat skemer die Oranjerivier oor te steek toe

⁴² ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: R. Moffat - Directors of L.M.S., 8/1/A, 16.4.1819, (n.p.).

⁴³ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: R. Moffat - Directors of L.M.S., 8/1/A, 16.4.1819, (n.p.); R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.166-167.

⁴⁴ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: R. Moffat - Directors of L.M.S., 8/1/A, 16.4.1819, (n.p.).

'n seekoei vir Moffat bestorm. Jonker het Moffat betyds gewaarsku om pad te gee en klippe na die seekoei gegooi, wat toe die wyk geneem het.⁴⁵

Christiaan Afrikaner was baie ontevrede dat Moffat-hulle so lank weggebly het. Die sendingstasie was in 'n kwaai droogte vasgevang. Met geen gras in die nabye omgewing nie, het die beeste in groot getalle gevrek van hongerte. Die goeie onderlinge gesindhede is weer herstel toe die gebied reën gekry het, kort nadat Moffat 'n biduur vir reën gehou het.⁴⁶

⁴⁵ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.170-171.

⁴⁶ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: R. Moffat - Directors of L.M.S., 8/1/A, 16.4.1819, (n.p.).

HOOFSTUK 11CHRISTIAAN AFRIKANER SE LAASTE LEWENSJARE

Robert Moffat het Christiaan Afrikaner volledig ingelig oor sy besoek. Volgens hom het Lattakoo met sy volop water en vrugbare grond baie beter lewensmoontlikhede gebied as Vredeberg.¹ Op sy advies het Christiaan toe besluit om gedurende die herfs, d.w.s. ongeveer April 1819, daarheen te verhuis.²

Terwyl Moffat met sy dagtaak besig was, het die gedagte al sterker by hom posgevat dat hy op die een of ander wyse die Kaapse regering moes inlig oor die sukses wat die L.S.G. se sendelinge onder die Afrikaner-Oorlams behaal het. Omdat sowel die Goewerneur as die koloniste moeilik die ommekeer in Christiaan Afrikaner se lewe sou glo, was daar slegs een oplossing: Die gevreesde "Jager" Afrikaner moes Kaapstad in lewende lywe besoek!³

Vroeg in Desember 1818⁴ het Moffat aan Christiaan die moontlikheid van so 'n besoek geopper. Die Afrikanerleier was stomgeslaan. Het Moffat vergeet dat daar nog 'n losprys van 1000 riksdalders op sy kop was, het hy gevra.⁵ Nadat hy van sy verbasing herstel het, het hy tyd gevra om die voorstel te oorweeg. Toe het hy tot God gebid om

¹ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.172.

² B. le Cordeur and C. Saunders: The Kitchingman Papers, p.55.

³ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.172-173.

⁴ J.S. Moffat: The Lives of Robert and Mary Moffat, p.42.

⁵ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.173.

duidelikheid. Die derde dag het hy gemoedsrus gekry en ingewillig om te gaan.⁶ Saam met hom sou nog twee ander bekeerlinge, 'n Betsjoena vanaf Lattakoo en 'n agtienjarige Damara, vir Moffat vergesel.⁷

Die nodige voorbereidings vir die lang reis is getref en Moffat het gereël dat Dawid Afrikaner en Jakobus Afrikaner weer vir hom sou instaan as leraars. Teen die middel van Februarie 1819 het Christiaan-hulle van Vredeberg vertrek.⁸ Van die inwoners het tot by die Oranjerivier saamgereis en daar met groot hartseer van hulle leier en sendeling afskeid geneem. Almal was besorg oor Christiaan se veiligheid.⁹

Moffat het eers Pella aangedoen en daar vir 'n paar dae vertoef. Hier kon Christiaan-hulle in liefde met van hulle voormalige vyande gesels. Moffat se grootste probleem was steeds hoe om Christiaan veilig in Kaapstad te kry. Uiteindelik het hy besluit dat Christiaan homself sou vermom en as die sendeling se dienskneg sou saamreis. Vir die doel het Moffat een van sy hemde vir Christiaan gegee, wat hy by sy leerbroek, duffels baadjie en ou hoed kon dra.¹⁰

Van Pella af het Moffat basies dieselfde roete gevolg as die een waarmee hy ongeveer 12 maande te vore noordwaarts gereis het. Weer eens het hy onder die indruk gekom van hoe gevreesd die Afrikaner-Oorlams in die Noordweste was. Baie van die koloniste het hom met groot ongeloof terugverwelkom aangesien hulle gehoor het dat hy deur die Afrikaner-Oorlams vermoor is. Toe Moffat hulle inlig dat Jager Afrikaner bekeer is en 'n radikale verandering in sy lewenswyse

⁶ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.174.

⁷ Report of the Directors of L.M.S., 26th Meeting, 1815-1820, 11.5.1820, p.76.

⁸ C. Northcott: Robert Moffat, Pioneer in Africa, 1817-1870, p.53.

⁹ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.174.

¹⁰ Ibid., pp.174-175.

ondergaan het, het hulle geweier om hom te glo. Onder hierdie omstandighede het Moffat dit raadsaam geag om vir eers Christiaan se identiteit geheim te hou.¹¹

By één geleentheid het Moffat wel Christiaan se identiteit bekend gemaak. Dit was aan 'n kolonis wie se oom vroeër deur Christiaan vermoor is. Die boer kon sy oë nie glo dat die sendeling nog geleef het nie; ook nie dat die bese Afrikaner bekeer is nie. Christiaan wat daar naby gesit en alles gehoor het, het later opgestaan en na die blanke gestap, sy hoed afgehaal en gesê hy is Afrikaner. Nadat die geskokte boer en sy vrou in die geselskap se behoeftes voorsien het, het Moffat besluit om liewers te vertrek voordat die nuus oor Afrikaner se teenwoordigheid dalk bekend sou word.¹²

Op 12 April 1819 het die geselskap in Kaapstad aangekom. Moffat het lord Charles Somerset dadelik ingelig dat hy die eens berugte Afrikaner na die Kaap gebring het. Die Goewerneur het die sendeling se woord met groot twyfel aanvaar, maar nietemin 'n onderhoud vir die volgende dag aan Christiaan toegestaan.¹³

Somerset het Christiaan vriendelik ontvang. Hy was met blydschap gevul om die gevreesde gesel van die kolonie en die skrik van die koloniste in die verafgeleë distrikte voor hom as 'n vredeliewende man te sien staan. Die Goewerneur was duidelik beïndruk met die ommeswaai in Afrikaner se lewe. As blyk van sy gesindheid van goeie trou het Somerset toe 'n nuwe ossewa ter waarde van 80 pond sterling (800 riksdaalders) aan Christiaan Afrikaner geskenk.¹⁴

¹¹ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.175-176.

¹² Ibid., pp.172-178.

¹³ Ibid., p.178.

¹⁴ H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, p.217; R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.178-179.

Moffat se besoek kon kwalik op 'n meer geleë tydstip vir die L.S.G. gekom het. Twee maande vantevore het 'n tweeman-deputasie van die L.S.G., eerwaarde John Campbell en dr. John Philip, juis in Kaapstad aangekom om 'n ondersoek na die toestand in die Suid-Afrikaanse sending te loods.¹⁵ Soos Somerset was hulle baie beïndruk met Christiaan se optrede.¹⁶

Christiaan Afrikaner se skielike opwagting in Kaapstad het die publiek gaande gehad. Die man wat hulle voor hulle gesien het, was 'n heeltemal ander persoonlikheid as die beeld wat hulle van hom gehad het.¹⁷

Volgens John Campbell het die blote aanhoor van Jager Afrikaner se naam hom met vrees vervul toe hy in 1812/1813 op sy eerste besoek aan die Kaap was. Die ongeveer 50 jaar oue Christiaan Afrikaner wat hy nou ontmoet het, was 'n vriendelike alhoewel effens selfbewuste man.¹⁸

Christiaan se onverwagte sagmoedigheid en vriendelikheid, vaste geloof en akkurate kennis van die Skrif, het die Kapenaars se voete onder hulle lyf uitgeslaan.¹⁹

Die gehalte van sy antwoorde wat hy verstrek het op die talle vrae wat deur vriende in Kaapstad en later op 'n openbare vergadering in die Paarl aan hom gestel is, het getoon met welke geesdrif hy die Evangelie bestudeer het. Alhoewel hy nooit gekatkiseer het nie, het hy sy kennis van die teologiese waarhede gekry deur die noukeurige lees van die Bybel en die onderrig van sy sendeling. Die ietwat verslete

¹⁵ C. Northcott: Robert Moffat, Pioneer in Africa, 1817-1870, p.54.

¹⁶ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.179.

¹⁷ Ibid., pp.179-180.

¹⁸ H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, p.216.

¹⁹ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.180.

toestand van sy Nuwe Testament waaruit hy gelees het, het bevestig dat sy Bybel gereeld gebruik is.²⁰

Christiaan het al die vrae wat aan hom gestel is, sonder enige hulp in Hollands beantwoord. Waar nodig, het hy sy antwoorde met aanhalings uit die Bybel gestaaf.²¹ Hy het openlik erken dat voordat die sendelinge hom onderrig het, die Godheid vir hom niks beteken het nie. Hoewel hy van God gehoor het, was hy slegs bekommerd oor die welsyn van sy beeste. Nou egter het die teenoorgestelde gegeld en moes hy aan almal getuig wat God vir sondaars kan doen en wat hy reeds met sy eie siel verrig het.²²

Met die bekendstelling van Afrikaner agter die rug, het Moffat begin om die nodige voorrade aan te koop, sodat hulle na Vredeberg kon terugkeer. Dit het egter nie so gerealiseer nie. Die Deputasie het versoek dat Moffat hulle as tolk vergesel na die sendingstasies van die L.S.G. in die kolonie. Daarna sou hy aan die Tswana-sending toegewys word.²³ Moffat was vir Philip-hulle 'n logiese keuse. Sy kennis van die Hollandse taal en suksesse met die Afrikaner-Oorlams, het hom groot aansien verleen in 'n stadium toe die sending aan die Kaap 'n kritieke periode beleef het.²⁴ Verskeie sendelinge het uit die L.S.G. se diens getree, of gedreig om uit diens te tree, terwyl die verhouding tussen die regering en die koloniste, en die L.S.G., ook baie verswak het.²⁵

²⁰ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.180.

²¹ J. Campbell: The Life of Africaner, A Namaqua Chief of South Africa, pp.35,38.

²² Ibid., pp.31-32,35,42.

²³ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.180.

²⁴ C. Northcott: Robert Moffat, Pioneer in Africa, 1817-1870, p.56.

²⁵ P.H. Kapp: Dr. John Philip se koms na S.A. en werksaamhede tot 1828, p.93.

Hoewel die Deputasie se voorstel vir Moffat baie voordele ingehou het, het hy versoek om dit eers met Christiaan te bespreek voor hy sou besluit wat om te doen. Die skielike wending moes ongetwyfeld vir Christiaan Afrikaner 'n skok gewees het. Ten spyte daarvan het hy ingewillig dat Moffat na Lattakoo verskuif. Die skeiding sou immers van korte duur wees, want Christiaan was van plan om die Griekwa en Tswana se uitnodiging te aanvaar en gedurende die volgende herfs met sy volgelinge na Griekwastad se omgewing te verhuis.²⁶ Tot tyd en wyl Moffat se plaasvervanger op Vredeberg sou aankom, sou hy self die onderrig van sy volgelinge behartig.²⁷

Robert Moffat het daarop aangedring dat 'n sendeling sonder verwyl na die Afrikaner-Oorlams gestuur moes word.²⁸ Volgens hom was Kitchingman wat by Byzondermeid werksaam was, die geskikte man. Beide Christiaan en Kitchingman was daarvoor te vinde.²⁹ Ook dr. Philip het onderneem om toe te sien dat 'n sendeling so spoedig moontlik na Vredeberg gestuur word.³⁰

Op 29 April 1819 het Christiaan Afrikaner Kaapstad met gemengde gevoelens verlaat.³¹ Enersyds was hy opgewonde oor die vergifnis wat hy ontvang het en andersyds hartseer oor die verlies van Moffat. Die Goewerneur het as teken van vriendskap aan hom 'n paspoort gegee waarkragtens hy

²⁶ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.180-181.

²⁷ J. Campbell: The Life of Africaner, A Namaqua Chief of South Africa, p.44.

²⁸ I. Schapera: Apprenticeship at Kuruman: Moffat, p.2.

²⁹ B. le Cordeur and C. Saunders: The Kitchingman Papers, p.56.

³⁰ Report of the Directors to the L.M.S., 27th Meeting, 1821-1825, 10.5.1821, p.89.

³¹ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.180-181.

toegelaat moes word om ongehinderd deur die kolonie te reis.³²

Christiaan het aanvanklik saam met die Deputasie gereis. Die eerste aand is twee persone lig beseer toe Christiaan se nuwe wa net buite Stellenbosch byna omgeslaan het. Hulle roete het oor Stellenbosch (30 April), Paarl (4 Mei) en Tulbagh (7 Mei) gestrek. Hier het hulle paaie geskei en het Christiaan en sy helpers alleen noordwaarts gereis.³³

Christiaan moes dikwels met groot selfbeheersing en takt optree om nie sy vyande die geleentheid te bied om 'n insident te veroorsaak nie. In Kaapstad het 'n persoon hom byvoorbeeld verwyt oor die agting waarmee hy ontvang is en die wa wat aan hom geskenk is. Afrikaner het hom daarop gewys dat ofskoon hy dankbaar was vir die wa, die geskenk ook nadele ingehou het. Dit het slegs die haat vergroot by diegene wat wou sien dat hy tereggestel word. Hy het juis verwag dat sy vyande nou elke insident van oproer op die noordwesgrens aan hom sou toeskryf.³⁴ Ook op Tulbagh is sy Christenskap deeglik beproef. Hier het 'n vrou in die straat agter hom aangeloop en hom aanhoudend ru en growwe name toegeskreeu. Terug by die wa het Christiaan opgemerk dat dit moeilik was om stil te bly, maar dat dit nou sy kruis was wat hy moes dra.³⁵

Die afskeid tussen Afrikaner en Moffat, sy getroue vriend en leermeester, was swaar, hoewel die hoop dat hulle mekaar weer gou in Lattakoo sou sien, sake vergemaklik het. Christiaan het ook beloof om al Moffat se boeke en besittings na

³² B. le Cordeur and C. Saunders: The Kitchingman Papers, p.56.

³³ Ibid.

³⁴ J. Campbell: The Life of Afrikaner, A Namaqua Chief of South Africa, pp.44,47.

³⁵ J. Campbell: The Life of Afrikaner, A Namaqua Chief of South Africa, pp.47-48.

Lattakoo te neem, sodra die sendeling hom daar gevestig het.³⁶

Die besoek van Christiaan Afrikaner aan Kaapstad was in velerlei opsigte 'n belangwekkende gebeurtenis. Positief beskou, het dit aan die Kaapse regering getoon dat die sendelinge ook 'n bydrae kon lewer om politieke probleme op te los. Hiervan getuig die wyse waarop die Afrikaner-Oorlams onder die invloed van die sendelinge, uiteindelik hulle skrikbewind in die Noordweste laat vaar het. Vir die Sendinggenootskap en die sendelinge was dit geweldig bemoedigend dat selfs 'n harde en gevreesde persoon soos Jager Afrikaner bekeer kon word.³⁷

Negatiewe wanklanke is wel vanaf die koloniste gehoor. So het ene Jakobus du Toit vir landdros Fischer weer aan al die wreedhede van Afrikaner herinner soos die moord op Petrus Pienaar-hulle in 1796 en die moord- en rooftog op Engelbrecht en Botha in 1799. Hy was veral ontevrede dat die Kaapse regering vir Afrikaner toegelaat het om ongehinderd deur die kolonie te beweeg. 'n Verbitterde Du Toit het toe 'n eis van skadevergoeding ingedien vir al die verliese wat hy destyds aan die hand van Afrikaner gely het.³⁸ Fiskaal Denysschen het egter vir Somerset in die bresse getree. Volgens hom het dit die koloniste meer gebaat om goeie betrekkinge met die "nuwe" Afrikaner aan te knoop as om die haat en gramskap van oor die 20 jaar gelede weer aan te wakker.³⁹

Christiaan Afrikaner het Vredeberg 'n paar weke later tot groot blydschap van sy volgelingen bereik. Hulle was bitter teleurgesteld dat Moffat nie by was nie. Vir die eerste keer

³⁶ J. Campbell: The Life of Afrikaner, A Namaqua Chief of South Africa, pp.48-49.

³⁷ J.S. Moffat: The Lives of Robert and Mary Moffat, p.46.

³⁸ AG 19 Fiskaal: Inkomende Stukke: G.J. du Toit - J.H. Fischer, 13.5.1819, (g.p.).

³⁹ AG 36 Fiskaal: Uitgaande Stukke: D. Denysschen - J.H. Fischer, 23.6.1819, p.434.

sedert Christiaan se bekering was die Afrikaner-Oorlams nou sonder 'n sendeling. Sy grootste toets was nou of hy naas sy politieke leierskap ook die rol van kerkleier en onderwyser sou kon volstaan.⁴⁰ Gelukkig vir Christiaan kon hy darem in die openbare dienste en die skoolonderrig op die steun van Dawid en Jakobus staatmaak. Dié take het hulle immers tydens Moffat se afwesigheid met onderskeiding verrig.⁴¹

Indirek was Christiaan Afrikaner verantwoordelik dat Robert Moffat na Lattakoo gestuur is.

Moffat-hulle het net betyds na Kaapstad teruggekeer sodat hy op 6 Desember 1819 sy verloofde, Mary Smith, uit Engeland kon verwelkom. Drie weke later is hulle in die St. George-Kerk in Kaapstad getroud.⁴² Die egpaar het Kaapstad op 18 Januarie 1820 verlaat en na hulle nuwe tuiste en sendingveld onder die Tswanas vertrek.⁴³ Hulle het Griekwastad op 13 Maart bereik en twaalf dae later by Lattakoo aangekom.⁴⁴

Die Kaapse regering het aanvanklik geweier dat Moffat hom op Lattakoo vestig. As rede is aangevoer dat indien hy saam met eerwaarde Read op die sendingstasie sou werk, hulle die Tswana sou verdeel. Dit kon moontlik tot onenigheid en selfs oorlog tussen die Tswanas lei. Die Kaapse regering het eerder verkies dat Moffat in Kaffraria op die Kaapse oosgrens gaan werk.⁴⁵ Dr. John Philip het egter ingegryp en Somerset op die noodsaaklikheid gewys om 'n geskikte persoon,

⁴⁰ ZL 1/3/7 Letters Received from S.A.: R. Moffat - Directors of L.M.S., 8/2/A, 17.1.1820, (n.p.).

⁴¹ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.181.

⁴² I. Schapera: Apprenticeship at Kuruman: Moffat, p.2.

⁴³ Report of the Directors to the L.M.S., 26th Meeting, 1815-1820, 11.5.1820, p.80.

⁴⁴ Report of the Directors to the L.M.S., 27th Meeting, 1821-1825, 10.5.1821, pp.74-75.

⁴⁵ I. Schapera: Apprenticeship at Kuruman: Moffat, pp.2-3.

soos Moffat, na Lattakoo te stuur. Sy sukses met en invloed onder die Afrikaner-Oorlams het immers bewys dat hy uitgeknipt was vir dié werk.⁴⁶ Hoewel Somerset dr. Philip se pleidooi verwerp het, het sy opvolger, sir Rufane Donkin, dit toegestaan.⁴⁷

Op Vredesberg het Christiaan Afrikaner intussen die bearbeiding van sy volgelingen voortgesit. Na ongeveer 'n jaar verstrek het, het hy in Junie 1820 sy belofte teenoor Moffat gestand gedoen en die sendeling se besittings na Lattakoo geneem.⁴⁸

Christiaan het al Moffat se meubels en boeke asook die sendeling se skape en beeste saamgebring. Die goeie toestand waarin die vee was, het Moffat laat besef met watter toegeneentheid die Afrikaner-Oorlams sy diere versorg het.⁴⁹ Christiaan het selfs geweier om enige vergoeding te ontvang vir al die ongerief wat hy onderweg verduur het.⁵⁰

Die plaaslike inwoners het die Afrikanerleier vriendelik ontvang. Christiaan self het kort na sy bekering 'n boodskap aan al die Griekwa-hoofde gestuur waarin hy om vergifnis gevra het vir al die skade wat hy hulle aangedoen het. Hy het gepleit dat hulle saam met hom moes strewe om vrede tussen al die bevolkingsgroepe te bewerkstellig.⁵¹

Van Lattakoo af is Christiaan saam met die sendelinge na Daniëlskuil waar hy die Griekwa-kaptein Barend Barend besoek

⁴⁶ CO 102 Letters and Papers Received: J. Philip - Lord C. Somerset, (n.d.), (n.p.).

⁴⁷ D.J. Deane: Robert Moffat, The Missionary Hero of Kuruman, pp.54-55.

⁴⁸ J. Campbell: The Life of Afrikaner, A Namaqua Chief of South Africa, pp.49-50.

⁴⁹ Ibid., p.50; D.J. Deane: Robert Moffat, The Missionary Hero of Kuruman, p.54.

⁵⁰ J. Campbell: The Life of Afrikaner, A Namaqua Chief of South Africa, p.50.

⁵¹ Ibid., p.53.

het. Christiaan en Barend het mekaar 24 jaar vantevore laas gesien, terwyl hulle in 'n hewige geveg van vyf dae op die oewers van die Oranjerivier betrokke was. Hulle vroeëre vyandskap was iets van die verlede, en die twee ou krygers het soos ware vriende in Jesus Christus gesels. Later het hulle in eerwaarde Campbell se tent saam lofliedere gesing en gebed.⁵²

Die twee kapteins was tot die volgende middag in mekaar se geselskap, voordat daar afskeid geneem is. Hier het Christiaan en Moffat ook van mekaar afskeid geneem en het die Afrikaner-Oorlams na hul tuiste teruggekeer. Min het die twee vriende besef dat hulle mekaar nie weer sou sien nie.⁵³

Moffat is van Daniëlskuil af Griekwastad toe. Kort duskant Griekwastad het hy die nuus gekry dat hy toegelaat is om hom op Lattakoo te vestig. Hy moes egter eers met sy swanger vrou Griekwastad aandoen, waar sy die lewe aan 'n babadogtertjie geskenk het. Die dogter, Mary, sou later met die bekende ontdekkingsreisiger, dr. David Livingstone, in die huwelik tree. Na 'n kort verblyf op Griekwastad het Moffat van Campbell afskeid geneem en na Lattakoo teruggekeer. Hier sou hy 50 jaar lank onder die Batlaping (Tlhaping), die mees suidelike stam van die Tswana-volksgroep, sendingwerk doen.⁵⁴

11.1 Laaste lewensdae van Christiaan Afrikaner

Op Vredeberg het Christiaan Afrikaner standvastig in die geloof gebly en sy werk in diens van God met groot getrouheid verrig. Hy het Pella dikwels besoek om te verneem of die sendeling, eerwaarde Bartlett, nie dalk nuus ontvang het in verband met 'n nuwe sendeling vir die Afrikaner-Oorlams nie.

⁵² J. Campbell: The Life of Africaner, A Namaqua Chief in South Africa, p.53.

⁵³ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.181-182.

⁵⁴ D.J. Deane: Robert Moffat, The Missionary Hero of Kuruman, pp.54-56; G.P. Groves: The Planting of Christianity in Africa, I, p.241.

Ook het hy advies gevra oor hoe om diegene wat sy vee geroof het, te straf sonder dat sy posisie van gelowige geskaad word.⁵⁵

Bartlett wat byna herstel het van 'n siekbed waartydens hy vir twee maande bedlêend was, het voorgestel dat eerwaarde Wimmer na die Afrikaner-Oorlams moes gaan.⁵⁶ Wimmer het egter geweier want sedert sy vrou oorlede is, moes hy man alleen sy drie kinders versorg.⁵⁷

Die eerste helfte van 1822 was 'n donker tydperk in die Afrikaner-Oorlams se geskiedenis. In Julie het eers Christiaan Afrikaner se gryse vader Adam gesterf⁵⁸ en slegs 'n week later hyself.⁵⁹

Christiaan Afrikaner het met dieselfde waardigheid gesterf as waarmee hy die laaste jare van sy lewe geleef het. 'n Paar uur voor sy dood het hy, soos 'n Josua van ouds, sy kinders en familie byeengeroep en aan hulle sekere voorskrifte gegee waarvolgens hulle hulle in die toekoms moes gedra. Hy het verklaar dat hulle nie meer barbare was nie, maar dat hulle opgevoed was volgens die Woord van God. Daarom moes hulle in vrede leef met alle mense sover dit moontlik was. Ook moes hulle hul meerdere wat oor hul aangestel is, eers raadpleeg indien hulle onseker was oor hoe hulle moes optree. Christiaan het verder 'n beroep op die Afrikaner-Oorlams gedoen om, soos in sy tyd, bymekaar te bly en gereed te wees indien 'n nuwe sendeling sou opdaag.⁶⁰ Toe het Christiaan

⁵⁵ Report of the Directors to the L.M.S., 28th Meeting, 1821-1825, 9.5.1822, p.119.

⁵⁶ ZL 1/3/8 Letters Received from S.A.: J. Bartlett - Directors of L.M.S., 8/5/A, 12.7.1822, (n.p.).

⁵⁷ ZL 1/3/8 Letters Received from S.A.: M. Wimmer - Directors of L.M.S., 8/5/A, 20.8.1822, (n.p.).

⁵⁸ ZL 1/3/8 Letters Received from S.A.: R. Moffat - Directors of L.M.S., 8/5/D, 27.12.1822, (n.p.).

⁵⁹ ZL 1/3/8 Letters Received from S.A.: J. Bartlett - Directors of L.M.S., 8/5/A, 12.7.1822, (n.p.).

⁶⁰ Ibid.

die leierskap aan sy naasoudste seun, Jonker Afrikaner, oorhandig en die kraal in sy sorg geplaas.⁶¹ Ten slotte het die sterwende leier sy laaste vermaning uitgespreek: "My vroeëre lewe is met bloed bevlek, maar Jesus Christus het my vergewe en ek gaan hemel toe. O wees versigtig om tog nie te val in dieselfde sondes waarin ek julle dikwels voorgegaan het nie, maar soek God en Hy sal deur julle gevind word en julle lei".⁶² Kort hierna is hy oorlede.

11.2 Die Afrikaner-Oorlams wag tevergeefs op 'n sendeling

Jonker Afrikaner, wat in sy laat twintiger jare was en in voorkoms sy vader se ewebeeld was,⁶³ het die naburige sendelinge óf per brief⁶⁴ óf persoonlik van sy vader en grootvader se dood in kennis gestel.⁶⁵

Christiaan Afrikaner se heengaan het die sendelinge wat met hom te make gehad het, diep getref. Vir Robert Moffat wat soveel ure in sy geselskap deurgebring het, het dit gevoel asof hy 'n eie familielid aan die dood afgestaan het. Die Wesleyaanse sendeling op Kamiesberg, eerwaarde Edward Edwards, het Christiaan geloof vir sy voorbeeldige lewe. Sy

⁶¹ ZL 1/3/8 Letters Received from S.A.: E. Edwards - Directors of L.M.S., 8/5/C, 10.12.1822, (n.p.); H. Vedder: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika, p.208.

⁶² ZL 1/3/8 Letters Received from S.A.: J. Bartlett - Directors of L.M.S., 8/5/A, 12.7.1822, (n.p.); Anoniem: Robert Moffat en Jager Afrikaner (Die Koningsbode, No. 7, Julie 1956, p.18).

⁶³ ZL 1/3/8 Letters Received from S.A.: E. Edwards - Directors of L.M.S., 8/5/C, 10.12.1822, (n.p.); C. Frey: Jonker Afrikaner and His Time (Journal of the South West African Scientific Society, I, 1925-1926, p.19).

⁶⁴ ZL 1/3/8 Letters Received from S.A.: J. Bartlett - Directors of L.M.S., 8/5/A, 12.7.1822, (n.p.).

⁶⁵ ZL 1/3/8 Letters Received from S.A.: E. Edwards - Directors of L.M.S., 8/5/C, 10/12/1822, (n.p.).

lewe was 'n voorbeeld van die werkende krag van Gods genade, waardeur selfs die gehardste vyand verander kon word.⁶⁶

Eerwaarde Archbell het Afrikaner se waagmoed geprys. Met dieselfde onverskrokkenheid wat hy as die eens gevreesde Jager Afrikaner aan die dag geleë het, het hy Christenskap aanvaar en uitgelewe.⁶⁷ Dr. Philip het hom ook beskou as 'n persoon met baie natuurlike talent, 'n opregte geloof en 'n goeie kennis van die Bybel. Juis sy insig en uitleg van die Skrif het 'n blywende indruk op die Deputasie gemaak. Ook sy optrede tydens sy afsterwe was 'n bewys dat sy Christelike geloof opreg was.⁶⁸

Na Christiaan se afsterwe het die Afrikaner-Oorlams hulle pogings voortgesit om 'n sendeling te verkry. Op 7 Desember 1822 het Jonker en Dawid met 'n aantal volgelinge by Leliefontein opgedaag en Edwards versoek om weer eens per brief vir 'n sendeling te vra. Jonker het Edwards aan Moffat en Campbell se beloftes in dié verband herinner. Edwards het die vertraging toegeskrywe aan die feit dat 'n geskikte persoon eers gevind moes word en dat Vredeberg in elk geval nie eintlik vir 'n sendingstasie geskik was nie.⁶⁹

Waarom moes die Afrikaner-Oorlams so sukkel om 'n sendeling te kry? 'n Moontlike rede is dat die Direkteure verwag het dat Jonker-hulle Griekwaland-Wes toe sou verskuif en eerder daar van 'n sendeling voorsien kon word.⁷⁰ Sendelinge was ook nie so geredelik beskikbaar nie, aldus Philip. Ter versagting het hy aangevoer dat die sending in Suid-Afrika

⁶⁶ Report of the Directors to the L.M.S., 29th Meeting, 1821-1825, 15.5.1823, pp.105-106.

⁶⁷ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, pp.182-183.

⁶⁸ ZL 1/3/8 Letters Received from S.A.: J. Philip - Directors of L.M.S., 9/1/A, 24.1.1823, (n.p.).

⁶⁹ ZL 1/3/8 Letters Received from S.A.: E. Edwards - Directors of L.M.S., 8/5/C, 10.12.1822, (n.p.).

⁷⁰ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in South Africa, pp.186-187.

swaar getref was deur die afvalligheid en die afsterwe van baie sendelinge.⁷¹ Wat ook al die werklike redes was, feit is dat die Afrikaner-Oorlams sonder 'n sendeling van hulle eie was.

11.3 Verdeeldheid in Afrikaner-geledere

Die vraag was nou of Jonker Afrikaner sy vader se saambindende rol in Afrikaner-geledere sou kon voortsit. Enersyds sou hy moes rekening hou met die verdelende effek van die byna voortdurende droogte.⁷² Andersyds het onrusmakers, soos Kaptein Vlermuis, opnuut die Afrikaner-Oorlams se gesag begin uitdaag.⁷³

Die finale nekslag vir Afrikaner-eenheid, soos Christiaan dit belewe het, was egter toe Jonker Afrikaner teenstrydig met sy vader se wense, die Afrikaner-Oorlams in twee groepe verdeel het. Hy het eers in sy vader se vorige lewensbestaan van rowery terugverval en toe met 'n gedeelte van die Afrikaner-Oorlams na die Visrivier-omgewing verhuis. Daarvandaan het hy rooftogte op die naburige Damaras (Herero's) uitgevoer.⁷⁴ Die oorblywende Afrikaner-Oorlams, ongeveer 200 in getal, het onder leiding van Dawid en Jakobus op Vredeberg agtergebly en volgehou om God te dien.⁷⁵

⁷¹ ZL 1/3/8 Letters Received from S.A.; J. Philip - Directors of L.M.S., 9/1/A, 24.1.1823, (n.p.).

⁷² Report of the Directors of the L.M.S., 31st Meeting, 1821-1825, 12.5.1825, pp.138,140.

⁷³ ZL 1/3/8 Letters Received from S.A.: J. Bartlett - Directors of L.M.S., 9/1/C, 8.9.1823, (n.p.).

⁷⁴ R. Moffat: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa, p.187.

⁷⁵ J. Cook: The Modern Missionary, pp.38,40; B. Ridsdale: Scenes and adventures in Great-Namaqualand, pp.183-184.

SLOT

Die geskiedenis van die Afrikaner-Oorlams tydens Jager Afrikaner se lewe is die merkwaardige verhaal van 'n klein groepie inheemse inwoners wat binne vyftig jaar van 'n onbeduidende familiegroep tot 'n gevreesde volksgroep ontwikkel het.

Vir Klaas Afrikaner en sy seuns, waarvan Jager of Christiaan as leier sou uitstyg, het die kneg-baas-verhouding waarin hulle hul ten opsigte van die Kaapse veeboer en Kaapse regering bevind het, groot voordeel ingehou. Hulle het die Westerse kleredrag oorgeneem, Kaap-Hollands begin praat, en geleer om perd te ry en vuurwapens te gebruik. Terselfdertyd het hulle hul natuurlike aanvoeling vir die veld, veldkennis en vermoë om spoor te sny, tot hul veeboer-baas en die Kaapse regering se beskikking gestel. Dit het hulle in staat gestel om die landstreek aan weerskante van die Oranjerivier, wes van Prieska, waar hulle hul magsbasis sou opbou, deeglik te leer ken. Saam met die Van Reenens het hulle selfs kennis gemaak met die sentrale deel van die huidige Suidwes-Afrika/Namibië, waar die beesryke Herero's destyds woonagtig was.

Sowel Klaas en later Jager Afrikaner se onbetwiste gesagsposisie, hul vermoë om die Afrikaner-Oorlams se eenheid te handhaaf en hul krygsvernuf het die Afrikaner-Oorlams gedugte teenstanders gemaak. Hulle krygsoptrede en rooftogte en die vrees wat hulle daardeur ingeboesem het, het selfs die bevolkingsverspreiding en -groepering in die Noordwes-Kaap beïnvloed. Danksy hulle is honderde Boesmans in die Noordweste óf doodgeskiet óf verdryf. In 'n poging om groter veiligheid teen die Afrikaner-Oorlams in groter getalle te soek, het groepe Basters saamgesmelt en het die Griekwas tot stand gekom.

Op hul beurt het die Afrikaner-Oorlams hulle in die suide van die teenswoordige Suidwes-Afrika/Namibië gaan vestig om hulself te vrywaar teen moontlike verrassingsaanvalle uit die

Kolonie. In die proses het hulle Kaap-Hollands in die gebied as taal begin vestig.

Danksy Jager Afrikaner-hulle het die werk van die eerste sendelinge in Suidwes-Afrika/Namibië skerp in die kalklig gekom. Die baanbrekerswerk van die Albrecht-broers, wat werklik hul gesondheid en lewens opgeoffer het om die Afrikaner-Oorlams te kersten, is onuitwisbaar in die land se geskiedenis afgedruk. Die destyds onbekende Robert Moffat het sy eerste ervaring van sendingwerk in Afrika by die Afrikaner-Oorlams opgedoen. Hulle het hom ook bekend gestel aan Lattakoo waar hy sy naam in die sendinggeskiedenis van Suider-Afrika gevestig het. Ten slotte het Jager Afrikaner se bekering en sy besoek aan Kaapstad saam met Moffat, getoon dat die sendelinge se arbeid nie tevergeefs was nie. Die vrede wat Moffat en sy voorgangers indirek in die Noordweste bewerkstellig het, het duidelik aangetoon watter groot invloed volgehoue geestelike bearbeiding op onderlinge volkere verhoudinge kon hê.

Die Afrikaner-Oorlams se geskiedenis vestig ook die aandag op die groot en dikwels rigtinggewende rol wat individuele leiersfigure in die pioniersgeskiedenis van die afgesonderde Suider-Afrikaanse binneland gespeel het. Dit was die Pienaars, Jager Afrikaners, die Albrechtse en die Robert Moffats - om enkele voorbeelde te noem - wat rigting en kleur aan die geskiedenis verleen het.

Jager Afrikaner se voortdurende stryd tussen dit wat die Westerse beskawingsnorme van hom verwag het en sy tradisionele leefwyse, bring begrip vir die moeilike keuses waarvoor die inheemse leier wat as't ware met sy voete in twee verskillende wêreldes staan, dikwels te staan kom.

Ten slotte wys die verhaal van Jager-Afrikaner op die noue verbintenis tussen die vroeë geskiedenis van die inheemse inwoners in die noordelike dele van die Kaapkolonie en die suidelike en sentrale dele van Suidwes-Afrika/Namibië.

BRONNE1. LITERATUUR

- Anderhalf Eeufeeskomitee: Die Gedenkboek van die 150-jarige bestaan van Warmbad S.W.A. 1805-1955. Warmbad, (g.d.).
- Barnard, C.J.: Robert Gordon se Loopbaan aan die Kaap. Kaapstad, 1950 (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1950, Deel I).
- Bedrow, W.: Afrikas Herrscher und Volkshelden. Berlin, 1908.
- Bird, W.W.: State of the Cape in 1822. London, 1823.
- Botha, C.G.: Die Kaapse Hugenote. Kaapstad, 1939.
- Broodryk, M.: Die Kaapse Noordgrensoorloë 1868-1879 (Ongepubliseerde D.Phil.-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch, 1987).
- Bruwer, J.P. van S.: South West Africa: The Disputed Land. Elsie'srivier, 1966.
- Burman, J.: Towards the far Horizon. Cape Town, 1988.
- Clinton, D.K.: The South African Melting Pot. London, 1937.
- Cook, J.: The Modern Missionary. Liverpool, 1849.
- Deane, D.J.: Robert Moffat, the Missionary Hero of Kuruman, 2nd edition. London, 1881.
- De Villiers, C.C.: Geslagsregisters van die Ou Kaapse Families, I-II. (Hersien en aangevul deur C. Pama). Kaapstad, 1966.
- De Villiers, J.: Hottentot-Regimente aan die Kaap, 1781-1806 (Ongepubliseerde M.A.-skripsie, Universiteit van Stellenbosch, 1969).

- Du Bruyn, J.: The Dorlam Afrikaners: from dependence to dominance, c. 1760-1823 (Unpublished paper, University of South Africa, 1981).
- Du Pisani, E.: Die Nama van Gibeon - 'n Etnografiese studie met besondere verwysing na sosiaal- en ekonomiese aspekte (Ongepubliseerde M.A.-skripsie, Universiteit van Stellenbosch, 1976).
- Eloff, J.F. en Coertze, R.D. (reds.): Etnografiese Studies in Suidelike Afrika. Pretoria, 1972.
- Elphick, R.: Kraal and Castle, Khoikhoi and the Founding of White South Africa. New Haven and London, 1977.
- Elphick, R. and Giliomee, H. (eds.): The Shaping of South African Society, 1652-1820. Cape Town, 1979.
- Engelbrecht, J.A.: The Koranna. Cape Town, 1936.
- Erwee, A.J.C.: Die Sending van die Nederduitse Gereformeerde Kerk onder die Inboorlingvolke van Noordwes-Kaapland (Ongepubliseerde D.Th-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch, 1980).
- Forbes, V.S.: Pioneer Travellers of South Africa. Cape Town, 1965.
- Giliomee, H.: Die Kaap tydens die Eerste Britse Bewind 1795-1803. Kaapstad, 1975.
- Giliomee, H.B.: Die Administrasietydperk van Lord Caledon, 1807-1811. Kaapstad, 1966 (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1966, Deel II).
- Groves, C.P.: The Planting of Christianity in Africa, I. London, 1948.
- Hahn, C.H.L., Vedder, H. and Fourie, L.: The Native Tribes of South West Africa. Cape Town, 1928.
- Heese, C.P.: Sendigonderwys in Suidwes-Afrika 1806-1870. Goodwood, (g.d.).

- Heese, J.A.: Onderwys in Namakwaland, 1750-1940 (Ongepubliseerde D.Ed.-proefskrif, Universiteit van Stellenbosch, 1942).
- Horne, C.S.: The Story of the London Missionary Society 1795-1895. London, 1894.
- Kapp, P.H.: Dr. John Philip se koms na Suid-Afrika en sy Werksaamhede tot 1828 (Ongepubliseerde M.A.-skripsie, Universiteit van Stellenbosch, 1966).
- Kritzinger, J.J.: Sending en Kerk in Suidwes-Afrika, I-II. (Ongepubliseerde D.D.-proefskrif, Universiteit van Pretoria, 1972).
- Kruger, D.W. (red.): Geskiedenis van Suid-Afrika, 2de uitgawe, 6de druk. Kaapstad, (g.d.).
- Lau, B.: The Emergence of Kommando Politics in Namaland, Southern Namibia, 1800-1870 (Unpublished M.A.-thesis, University of Cape Town, 1982).
- Lazarus, Z.J.: Die Stigting en vroeë Jare van die Suid-Afrikaanse Sendinggenootskappe, 1799-1830 (Ongepubliseerde M.A.-skripsie, Universiteit van Stellenbosch, 1948).
- Le Cordeur, B. and Saunders, C. (eds.): The Kitchingman Papers. Johannesburg, 1976.
- Legassick, M.C.: The Griqua, the Sotho-Tswana, and the Missionaries, 1780-1840: the Politics of a Frontier Zone (Unpublished Ph.D.-dissertation, University of California, 1969).
- Le Roux, H.J.: Verspreiding en Verbrokkeling van Hottentotte (Ongepubliseerde M.A.-skripsie, Universiteit van Stellenbosch, 1945).
- Lewin Robinson, A.M. (ed.): The Letters of Lady Anne Barnard to Henry Dundas. Cape Town, 1973.

- Liebenberg, B.A.: Die Kaapse Hottentotte, 1795-1806 (Ongepubliseerde M.A.-skripsie, Universiteit van Stellenbosch, 1941).
- Liebenberg, B.A.: Vroeë Pogings om die Hottentotte op te Voed (Ongepubliseerde M.Ed.-skripsie, Universiteit van Stellenbosch, 1943).
- Lovett, R.: The History of the London Missionary Society, I. London, 1899.
- Marshall, L.: The !Kung of Nyae Nyae. London, 1976.
- Moffat, John S.: The Lives of Robert and Mary Moffat. London, 1885.
- Muller, C.F.J. (red.): Vyfhonderd Jaar Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 3de hersiene uitgawe. Pretoria, 1980.
- Neumark, S.D.: Economic Influences on the South African Frontier, 1652-1836. Stanford, 1957.
- Nienaber, G.S.: Khoekhoense Stamname, 'n Voorlopige Verkenning. Pretoria, 1989.
- Northcott, C.: Robert Moffat: Pioneer in Africa, 1817-1870. London, 1961.
- Philip, R.: The Life, Times and Missionary Enterprises of the Rev. John Campbell. London, 1841.
- Schapera, I.: Apprenticeship at Kuruman: Moffat. London, 1951.
- Schapera, I.: The Khoisan People of South Africa. London, 1951.
- Scholtz, P.L.: Die Historiese Ontwikkeling van die Onder-Olifantsrivier, 1660-1902 ('n Geskiedenis van die Distrik Vanrhynsdorp). Kaapstad, 1966 (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1966, Deel II).
- Schuurman, M.: Robert Moffat eene halve eeuw onder de Beetsjoeanen. Leiden, (g.d.).

- Sleigh, D.: Die Buiteposte van die V.O.C. aan die grens van die Kaapse Nedersetting, 1652-1707 (Ongepubliseerde M.A.-skripsie, Universiteit van Stellenbosch, 1982).
- Smit, A.P.: Na Honderd Jaar: Eeufees N.G. Gemeente Calvinia 1847-1947. Kaapstad, 1946.
- Smith, E.W.: Robert Moffat, One of God's Gardeners. London, 1925.
- Stockenström, E: Historiese Atlas van Suid-Afrika. Stellenbosch, 1928.
- Stow, G.W.: The Native Races of South Africa - a history of the intrusion of Hottentots and Bantu into the hunting grounds of the Bushmen, the aborigines of the country. London, 1905.
- Strauss, F.J.: Die Londense Sendinggenootskap en hulle Onderwys aan Nie-Blankes in Suidelike Afrika, 1799-1836 (Ongepubliseerde B.Ed.-verhandeling, Universiteit van Stellenbosch, 1950).
- Tabler, E.C.: Pioneers of South West Africa and Ngamiland 1738-1880. Cape Town, 1973.
- Theal, G.M.: History and Ethnography of Africa South of the Zambezi, III. London, 1910.
- Trümpelmann, G.P.J.: Die Boer in Suidwes-Afrika. Kaapstad, 1948 (Argiefjaarboek vir Suid-Afrikaanse Geskiedenis, 1948, Deel II).
- Van der Merwe, P.J.: Die Noordwaartse Beweging van die Boere voor die Groot Trek (1770-1842). Den Haag, 1937.
- Van der Merwe, P.J.: Die Trekboer in die Geskiedenis van die Kaapkolonie (1657-1842). Kaapstad, 1938.
- Van der Meulen, R.J.: Schets van het leven van Afrikaner, een Opperhoofd bij de Namaqua's, in Zuid-Afrika. Rotterdam, 1833.

Vedder, H.: Die Voorgeskiedenis van Suidwes-Afrika. Windhoek, 1937.

II. LETTERKUNDIGE BRONNE

Backhouse, J.A.: A Narrative of a Visit to the Mauritius and South Africa. London, (n.d.).

Barrow, J.: A Voyage to Cochinchina to which is annexed an account of a journey made in the years 1801 and 1802 to the residence of the Chief of the Booshuana Nation. London, 1806.

Barrow, J.: Travels into the Interior of Southern Africa, I. London, 1806.

Borcherds, P.B.: Bladen uit de Memoirs van Petrus Borchardus Borcherds. Kaapstad, 1907.

Bradlow, F. and E.(eds.): William Somerville's Narrative of his journeys to the Eastern Cape Frontier and to Lattakoe 1799-1802. Cape Town, 1979 (The Van Riebeeck Society, No. 10).

Burchell, W.J.: Travels into the Interior of Southern Africa, I-II. London, 1822 and 1824 (Facsimile Reprint by C. Struik, Cape Town, 1967).

Campbell, J.: The Life of Africaner, A Namaqua Chief of South Africa. London, (n.d.).

Campbell, J.: Travels in South Africa. London, 1815 (Facsimile Reprint by C. Struik, Cape Town, 1974).

Ebner, J.L.: Reise nach Süd-Afrika und Darstellung meiner während acht Jahren daselbst als Missionar unter den Hottentotten gemachten Erfahrungen; so wie einer kurzen Beschreibung meiner ganzen, bisherigen Lebensschicksale. Berlin, 1829.

- Franken, J.L.M. (red.): Duminy-Dagboeke. Kaapstad, 1938 (Van Riebeeck-Vereniging, Nr. 19).
- Kirby, P.R.: The Diary of Dr. Andrew Smith, I. Cape Town, 1939 (Van Riebeeck Society, No. 20).
- Le Vaillant, F.: New Travels into the Interior Parts of Africa, by the Way of the Cape of Good Hope, in the years 1783, 1784 and 1785, I-III. London, 1796.
- Lichtenstein, H.: Travels in Southern Africa in the years 1803, 1804, 1805 and 1806, I-II. Cape Town, 1928, 1930 (Van Riebeeck Society, Nos. 10 and 11).
- Moffat, R.: Missionary Labours and Scenes in Southern Africa. London, 1842.
- Mossop, E.E. (ed.): The Journal of Hendrik Jacob Wikar (1779) ... and the Journals of Jacobus Coetsé Jantsz: (1760) and Willem van Reenen (1791). Cape Town, 1935. (Van Riebeeck Society, No. 15).
- Mossop, E.E.: The Journals of Brink and Rhe-nius. Cape Town, 1947 (Van Rie-beeck Society, No. 28).
- Paterson, W.: A Narrative of Four Journeys in-to the Country of the Hottentots and Caffraria in the Years 1777, 1778, 1779 and 1780. London, 1790.
- Philip, J.: Researches in South Africa, I-II, Reprint. New York, 1969.
- Ridsdale, B.: Scenes and Adventures in Great Namaqualand. London, 1883.
- Tindall, B.A. (ed.): The Journal of Joseph Tindall, Missionary in South West Africa 1839-1855. Cape Town, 1959 (Van Riebeeck Society, No. 40).
- Thompson, G.: Travels and Adventures in South-ern Africa. London, 1827.

III. PERIODIEKE PUBLIKASIES

The Cape Town Gazette, and African Advertiser, 1810.

The Missionary Register, June 1817 - January 1820.

Moritz, E. (red.): Die Altesten Reiseberichte über Deutsch-Südwestafrika (Mitteilungen aus den deutschen Schutzgebieten, XXVIII, 1915).

Reports of the Directors to the London Missionary Society, 22nd-31st Meeting, 1816-1825.

The South African Commercial Advertiser, 1825.

S.W.A. Jaarboek, 1966.

Transactions of the Missionary Society, II-IV. London, 1806-1818.

IV. TYDSKRIFARTIKELS

Anoniem:	Moordplaas (<u>Die Landbouweekblad</u> , 25 Januarie 1972).
Anoniem:	Robert Moffat en Jager Afrikaner (<u>Die Koningsbode</u> , Julie 1956).
Bradlow, E.:	Petrus Pienaar - Ruffian or Courageous Pioneer? (<u>Quarterley Bulletin of the South African Library</u> , 34, no. 3, March 1980).
Bradlow, E.:	The Significance of Arms and Ammunition on the Cape's Northern Frontier at the Turn of the 18th Century (<u>Historia</u> , 26, no. 1, May 1981).
Frey, C.:	Jonker Afrikaner and his time (<u>Journal of the South West African Scientific Society</u> , I, 1925-1926).
Kienetz, A.:	The Key role of the Orlam Migrations in the Europeanisation of South West Africa (<u>International Journal of African Historical Studies</u> , 10, 1977).

- Lückhoff, A.D.: Diamante en nog Diamante (Die Koningsbode, Desember 1929).
- Lückhoff, A.D.: Ver en Gou gery (Die Kerkbode, 9 Januarie 1952).
- Strauss, T.: War along the Orange (Centre for African Studies, no. 1, 1979).

V. REGERINGSPUBLIKASIES

Publikasies van die Unie-Regering

- UG 41 - 1926: Report of the Rehoboth Commission. Cape Town, 1927.

VI. ARGIVALE BRONNE

GEPUBLISEER

- Theal, G.M.: Records of the Cape Colony, IV and V. London, 1801-1806.

ONGEPUBLISEER

1. KAAPSE STAATSARGIEFBEWAAARPLEK, KAAPSTAD

1.1 Politieke Raad (C)

- C 152, 209, 217 Resolutien, 1774, 1792, 1793.
- C 378 Attestatien, 1761.
- C 504, 590 Inkomende Brievien, 1761, 1792.
- C 714 Verslag en Bijlagen van Nederburgh en Freijkenius, 1793.

1.2 First British Occupation (BO)

BO 54	Letters Received from Stellenbosch, 1799.
BO 153	Letters Despatched within the Colony, 1799.

1.3 Bataafse Republiek (BR)

BR 26	Resolusie, 1803.

1.4 Colonial Office (CO)

CO 102	Letters and Papers Received from Churches, 1819.
CO 2560, 2568, 2575	Letters and Papers Received from Drosdy Tulbagh, 1807-1811.
CO 4829	Letters Despatched, General, 1811.

1.5 Raad van Justisie (CJ)

CJ 2580	Uitgaande Briewe, 1797.
CJ 3189	Diverse Stukke met betrekking tot Bandiete en Bannelinge, 1761.

1.6 Attorney-General (AG)

AG 19, 20	Inkomende Stukke, 1819.
AG 36	Uitgaande Stukke, 1819.

1.7 Opqaafrolle (J)

J 218, 219, 224	Opqaafrolle, Stellenbosch, 1790-1796.

1.8 Receiver of Land Revenue (RLR)

RLR 11/2, 21/1, 26, 36/2	Oude Wildschutten Boeken, 1747-1790.
RLR 87/2	Inkomende Briewe, 1795.

1.9 Landdrost en Heemrade, Stellenbosch (1/STB)

1/STB 1/23	Notule van Landdrost en Heemrade, 1799-1800.
1/STB 1/62, 1/64	Klad Notule van Landdrost en Heemrade, 1794-1796.
1/STB 3/12, 3/13	Verklarings van Kriminele Sake, 1790-1796.
1/STB 10/7	Inkomende Briewe van Goewerneur en Politieke Raad, 1793.
1/STB 10/10, 10/11	Inkomende Briewe van Goewerneur en Amptenare, 1799-1802.
1/STB 10/36	Gemengde Inkomende Briewe: Aan Landdros, 1811.
1/STB 10/150 - 1/STB 10/155	Gemengde Inkomende Briewe: Van Veldkornette en Private Persone, 1795-1804.
1/STB 10/162 - 1/STB 10/167	Gemengde Inkomende Briewe: Van Veldwagmeesters en Private Persone, 1790-1796.
1/STB 13/11	Notule van Krygsraad, 1794, 1796.
1/STB 13/13	Inkomende Briewe (Militêre Dokumenten), 1795.
1/STB 13/28	Diverse Burgerlyste, 1781.
1/STB 19/28	Gemengde Dokumente van Landdros en Heemrade, 1799.
1/STB 20/5, 20/8	Uitgaande Briewe van Landdros en Heemrade, 1793, 1800.

1/STB 20/30, 20/31 Uitgaande Briewe van Landdros, 1796-1802.

1.10 Landdrost en Heemrade, Worcester (1/WOC)

1/WOC 10/3 Dagregisters, 1811.

1/WOC 12/50 Inkomende Briewe van Adjunk-Landdros, 1811.

1/WOC 14/4 Inkomende Briewe van Private Persone en Amptenare, 1807.

1/WOC 17/3 Uitgaande Briewe aan Goewerneur, 1811.

1/WOC 17/8 Uitgaande Briewe: Van Landdros en Siviele Kommissaris, 1818.

1.11 Verbatim Copies (VC)

VC 598A Journaal van de Vierde Reyse van Captein R.J. Gordon in het Zuidelyke Gedeelte van Africa, 1779.

1.12 Microfilm Collection (Z)

London Missionary Society (ZL)

ZL 1/3/3 - ZL 1/3/8 Letters Received from South Africa, 1805-1823.

1.13 Kaarte (M)

M 1/139 R.J. Gordon Collection: Part of a Map of the Cape Colony and Namaqualand, 1779.

M 1/3046 Map of Warmbad, German South West Africa Showing Relief, Vegetation, Communications, Settlements, Rivers, etc., Union Defence Force Print, 1914.

M 3/149 Divisional Map of Calvinia, 1:5000, 1900.

2. ARGIEF VAN DIE SINODE VAN DIE N.G. KERK, KAAPSTAD (S.N.G.K.)

2.1 Verenigings (V.)

Suid-Afrikaanse Sendinggenootskap (V1)

V1 1/1	Notule van Direksievergadering, 1802.
V1 2/2	Inkomende Briewe van Predikante en Sendelinge, 1806-1811.
V1 2/5	Inkomende Briewe van Private Persone, 1803.
V1 3/1	Uitgaande Briewe, 1807.
V1 4/1	Verslae en Rapporte van Sendelinge aan Direkteure, 1805.

KAARTE

Böeseke, A.J. (red.):	<u>Geskiedenis-Atlas vir Suid-Afrika</u> , 2de uitgawe, 3de druk. Kaapstad, 1948.
Earle, J.L., <u>et al</u> :	<u>Juta se Magister-atlas vir Sekondêre Skole</u> . Kaapstad, 1979.
Walker, E.A.:	<u>Historical Atlas of South Africa</u> . Cape Town, 1922.

FOTO'S

R.J. Gordon Collection:	Kaapse Staatsargiefbewaarplek, Kaapstad.
-------------------------	--